Projekat Rastko Gracanica-Pec

Kosovo and Metohia / The Land of Orthodox Christianity

Св. епископ Николај Велимировић

Косово и Видовдан

Интернет издање	Штампано издање
Извршни продуцент и покровитељ: Технологије, издаваштво и агенција ЈАНУС • Београд, 28. јун 2003. • Продуцент: Зоран Стефановић • Дигитализација текстуалног и ликовног материјала: Ненад Петровић • Коректура: Миленка Кузмановић • Ликовно обликовање: Маринко Лугоња • Вебмастеринг: Горан Марић	С благословом Његовог Преосвештенства Епископа шабачковаљевског Господина Јована Издаје: "Глас Цркве" и Српска царска лавра Манастир Хиландар на Светој Гори Атонској Шабац 1988. • Библиотека "Словесник", књига IV • Треће издање • Издавачки одбор: Еп. Амфилохије, монах Митрофан Хиландарац, др Предраг Говедаровић • Уредник: Љубомир Ранковић • Тираж: 5.000 примерака • Штампа: РО "Драган Срнић" – Шабац

Садржај

- ЦАРЕВ ЗАВЕТ

БЕСЕДЕ И ЧЛАНЦИ О КОСОВУ И ВИДОВДАНУ

- Косово (Мисионар, 1939. бр. 6.)
- Наша историја (Гласник православне цркве, бр. 12, 1913.)
- Наш народ је незнани јунак који не тражи своја херојска и добра дела ни признања ни почасти (Правда, 103 1941.)
- Све зависи од наше пробуђене свести и савести (Беседа на Дан Уједињења)
- Наш Видовдан (Братство, Сарајево, год VIII, 1932.)
- Два видовданска говора (Видовдански говор, одржан на 550. Видовдан у ман Раваници, 1939.)
- Косовским јунацима (Правда, 1939. године)
- Лазарева победа (Манастир Раваница, 1389–1939.)
- О косовској књизи и косовској науци (Правда, бр. 12454, 1939. г.)
- Беседа на Видовдан 1940. године
- Видовданска беседа 1951. године (Србобран, 1951. године)
- Видовданска беседа у цркви Светог Вазнесења у Лондону 1952. године
- Царица Милица као пример охрабрења и наши страшљивци (Политика, 1940. бр. 11489)
- Реч о кајмакчаланским јунацима (Мисионар, год. 18, бр. 6, 1938.)
- Православни витез (Србобран, 1955. године)
- Беседа у Панчеву (Братство, год. IV, Сарајево, 1928.)

ЦАРЕВ ЗАВЕТ

Приступ

Сама књига цару бесједила:
"Царе Лазо, честито кољено!
"Коме ћеш се приволети царству?
"Или волиш царству небескоме
"Или волиш царству земаљскоме?
"Ако волиш царству земаљскоме:
"Седлај коње, притежи колане,
"Витезови сабље припасујте,
"Па у Турке јуриш учините,
"Сва ће турска изгинути војска;
"Ако л' волиш царству небескоме:
"А ти сакрој на Косову цркву,

"Не води јој темељ од мермера,
"Већ од чисте свиле и скерлета,
"Па причести и нареди војску;
"Сва ће твоја изгинути војска,
"Ти ћеш, кнеже, с њоме погинути."
А кад царе саслушао рјечи,
Мисли царе мисли свакојаке:
"Мили Боже, што ћу и како ћу?
"Коме ћу се привољети царству!
"Да или ћу царству небескоме?
"Да или ћу царству земаљскоме?
"Ако ћу се привољети царству,
"Привољети царству земаљскоме,
"Земаљско је за малена царство,
"А небеско увјек и до вјека".
Цар вољеде царству небескоме
А него ли царству земаљскоме.

Из Косовске епопеје

ГЛАВА ПРВА
у којој се говори о рањеном цару Лазару и о његовим душевним трзајима и недоумицама због погибије и завета

Још је хучала битка по Косову пољу када турске делибаше уведоше српског цара под чадор султанов. Султан Мурат је лежао затворених очију у самртном ропцу. Када му јавише, да је Лазар ухваћен и доведен, султан лагано отвори очи, и поглед једног самртника срете се са погледом другог самртника. Без гнева, без злобе и без радости прошапута султан:

— Алахова воља!

И поново склопи очи. Разочаране делибаше што нису могли да обрадују свог умирућег господара тако драгоценим робом, изведоше Лазара пред чадор. Да га гледа војска турска, те да се храбри. Пред чадором су лежала мртва тела три српске војводе: Обилића, Косанчића и Топлице. Као три посечена бора! Лазара поставише врх њихових глава, и држаху га усправно. Јер Лазар беше тешко рањен. Из отворених рана још је текла крв. Стајао је гологлав, оборене главе. Лице му је било као крпа, без крви и живота, умрљано крвљу и прашином. Замршена коса мешала се са дугом брадом и у праменовима падала по бледом челу и омршалом лицу. Рачунајући оба цара већ у свој сигуран плен, смрт их је оставила да лагано издишу а она је одлетела да по широком пољу граби многе друге жртве.

Турци су пролазили и радознало посматрали непријатељског цара и његове мртве војводе. Неки су пролазили ћутке, други су се ругали и псовали, а трећи правили шаљиве досетке и изазивали смех код својих другова.

Лазар је стајао усправно, не својом вољом но подржаван са стране од султанових перјаника. Тело његово везивало се још за живот као танким концима од паучине, и опустило би се на земљу чим би се оставило само себи. Али душа мученикова била је жива, живља и покретнија него икада. У унутрашњој радионици душе мисли су Лазареве прелетале до свих крајева онога што се збило на крвавом пољу и по целој држави његовој. И до највиших небеса мисли су му се дизале тражећи тамо објашњења свему што се догађало са њим и са војском хришћанском.

Наштa све ово, Господе? питаше Лазар у себи. Ако сам ја грешан, као што и јесам, нека ја и умрем; али нашто оволика смртна жетва војника мојих, народа мога?

И хитро шиљаше Лазар мисли своје као веснике по свему васионском мраку, да гдегод улове ма и један зрак светлости. Али нигде, нигде ни једног кончића од зрака. Мисли му се враћаху празне одакле су и полазиле. Тада их он пусти по свему животу своме, да трагају за узроком пораза и несреће. Гњурајући мислима у све тајне кутиће своје прошлости, он је налазио неке мање неправде, али он их је исповедио пред духовником, искајао и десетоструко поправио. Од детињства био је благочестив и христољубив. Дом му је био као храм од светиње, милости и чистоте. Деца му у вери и племенитости васпитана. Народу своме служио је примером у свакој врлини. Богу је подигао неколико красних цркава. Био је отац сиротињи, миротворац завађеној, обесној властели, праведни судија злотворима, храбар заштитник гоњеним на правди.

Када са самртничком брзином и судијском оштрином прери и прегледа сав живот свој, Лазар устеже све мисли своје и с уздахом завапи у себи:

— Створитељу мој, који судиш и незнане грехе наше, Теби вапијем из ове долине мрака! Опрости ми све што сам пропустио учинити по светој вољи Твојој. Умори мене, Господе мој, и избриши ми име из књиге живота — само спаси народ!

Па опет пусти самртник своје хитре мисли, да испитују скорашње догађаје у Крушевцу, пред полазак на Косово.

Сваку изречену реч своју мерио је на најтањим мерилима; сваки разговор приводио у сећање и ценио; свако дело строго прегледао и судио. Али нигде ништа од свега што би могло личити на довољан узрок за слом војске и пропаст државе. Тада на једном — на једном Лазар отвори уста од ужаса и болно јекну. И све се у њему узбурка као море од изненадног ветра. И рече цар у себи:

— У томе, у томе да нисам погрешио!

Војници га јаче придржаше да не падне мислећи да он јечи од телесних рана.

Чега се то страшног сетио Лазар, да јекне од бола и ужаса? Сетио се, како му је нуђено да бира једно од два царства: земаљско или небеско. Да је изабрао земаљско царство, он би, по пророчанству, остао у животу, са својом војском, са победом и нетакнутом државом. Али он је изабрао царство небеско, и ево, опет по пророчанству, стигла је погибија и његова и војске његове и државе његове.

— Авај, да нисам у томе погрешио? Преда ме су стављене две судбе, да у име народа бирам. Ако сам лично за себе имао право да изаберем смрт место живота — ко ми је дао власт да за цели народ учиним такав избор?... Ту, ту је замка. Свакако сам учинио погрешан избор. Тајанствена сила, која ме је кушала, очигледно није била од Бога светлости него од демона таме. И та сила ме је обманула. Ја сам се приволео царству небеском, и тиме обавезао и себе и народ свој пред оном тајанственом силом; и она ево на основу те обавезе сада изводи погибију моју и моје војске... Ја сам дао погрешан завет народу моме. У томе је кључ овога пакла што кључа око мене по Косову! Погрешио сам, дакле; ја, само сам ја погрешио... О, да ли сам погрешио, кажи ми, свевидећи Господе, пред чијим се очима тка све ткиво живота и смрти? Кажи ми, о Ти, одевени у величанство ћутања! Ако сам ја учинио погрешан избор, онда сам ја кривац за смрт ових честитих војвода преда мном; ја кривац за пропаст државе; ја одговоран Немањи за круну његову; ја одговоран Сави за цркву његову; ја проузроковач толике смрти, толиких рана, толике крви, па толиког удовиштва по селима и градовима, толиког тиранског гњева, што се надноси над поробљени народ мој... не мој него Твој, Господе.

И опет јекну Лазар као рањен јелен. А перјаници га љутито изгрдише и још јаче стегоше.

... Убиј ме, Господаре живота и смрти, убиј ме стотину пута, и оживи ме стотину пута, па ме опет убиј! Ако сам ја учинио погрешан избор и оставио народу лажан завет, ја заслужујем да вечно само умирем у мукама као што сад први пут умирем. Кажи ми, о кажи ми, Творче језика и речи, пре него се сручим у прах, овај прах у који си улио душу живу — кажи ми да знам. Не опрости ме, не, никако. Него само кажи ми да знам, да ли у избору погреших пред Тобом и пред светим небесима Твојим?

ГЛАВА ДРУГА
у којој се говори о Лазаревој визији небеског света и о два весника, који приступају цару самртнику

При трзајима душевним самртник Лазар и не осећаше телесне боле. Измирено са смрћу тело његово држало се још мало у животу животом врло живе душе. Као и обично што тело људско најбоље служи души онда када душа о њему и не мисли, тако и у овом случају.

У том тренутку најједном се јави души Лазаревој нека необична светлост. Беше та светлост јача од светлости неколико сунаца сливених у једно; бела, бељa од снега, но ублажена сенком благог плаветнила. И Лазару се показа, и он виде неки простор шири од свега света видљивога. Тамо где би се вид заустављао као на граници тога простора, на једанпут се смицала лака завеса као од паре и отварао се други један такав исти простор, на граници кога опажао се почетак трећега, на граници пак овога почетак четвртога, и тако без конца. На тим просторима беху цветна поља, градине и ливаде, необичног прорашћа и необичних боја, па воћњаци са неким сребрно белим и златно жутим плодовима. И као рајске птице у гранама дрвећа. Онда чудесни градови, пуни дворова опојне лепоте. Вијаху се реке беле као растопљено сребро, и плава језера, по којима пловљаху многе беле лађе. И сви ти простори беху прекривени многим, многим народима, одевеним у разнобојне хаљине, а највише у хаљине беле, златом проткане и прекрасно извезене. Ничије се лице не могаше видети, али се наслућиваше несањана на земљи лепота код свих. У том се зачу блага и тиха песма од многих хиљада и хиљада гласова: Буди име Господње благословено од сада и до века! Песма брујаше све јаче и јаче, као кад реке надолазе од силне поплаве; народ се придруживаше народу у појању, као талас таласу, док се песма не уздиже у громогласно клицање победних војски. По том на једном све се утиша. И вијаху се народи, одевени у небесну красоту, како се повијају тамо амо као класје

зрелога жита. И наста тишина без иједног гласа. Тада се показаше многи огњеви, на којима гораше нешто, од чега се дизаху плави стубови дима. И разасу се чудан мирис, опојан миомир, који устостручава живот у човеку, и милује га као светлост, и храни слађе од меда и млека.

По том спази Лазар како један човек у сјајној белини слети са висине, брзо пође по оном народу, док дође до другог неког човека у црвеној одећи. Како дође к овоме, узе га за руку, па се обојица издвојише из народа, и хитро пођоше ка Лазару. Од светлине њихове још већма се појача она необична светлост, што се најпре отвори пред Лазарем. У чуду гледаше Лазар ова два човека, што му се примицаху. Обојица беху прекрасни младићи, само што се онај у белини блисташе у већој слави од онога у скерлету. Када стигоше пред Лазара, стадоше, и онај први отпоче говорити:

ГЛАВА ТРЕЋА
у којој се говори како небесни весник умирује Лазара и похваљује његов завет као правилан и спасоносан

— Не бој се, Лазаре, рече му. Ја сам весник Божји, који стојим пред лицем свевишњега Цара. И ево послат сам к теби, да ти кажем одговор на питање, које те више мучи него стреле забодене у тело твоје. Да ти кажем одговор, да ти очистим душу од мрачних сумњи, и очишћену — да је узмем. А овај брат мој у црвеној мученичкој ризи јесте свети пророк Амос, твој слављени светац, и крсна слава твоја, коју си синоћ почео славити хлебом и вином, а коју данас славиш крвљу и смрћу. Не бој се, но чуј и радуј се!

Ја сам онај исти весник, који сам ти донео књигу из вишњега Јерусалима. Невидљиво сам стао преда те у твом двору у Крушевцу, и оставио ти књигу на колену. Док си се ти колебао и решавао, коме ћеш се приволети царству, ја сам стајао теби с десне стране. У ишчекивању твоје одлуке света небеса су ћутала, свети Немањићи су треперили у страху да не изабереш горе, а сви упокојени праведници српски молили су се Господу за тебе, да те он покрене на избор бољега. И кад си ти учинио срећан избор, света небеса су запевала, свети Немањићи се зарадовали, а сви праведници српски уздигли благодарење Богу.

Не бој се, Божји човече, ти си учинио добар избор, и оставио си народу своме спасоносан завет. Да си му још једно земаљско царство задобио и оставио, мање би га

обогатио него што си га обогатио овим заветом. Јер су истините и славне оне твоје речи:

"Земаљско је за малена царство,
"А небеско вазда и до вјека".

Погледај ове отворене ширине пред тобом. Погледај оне множине благословених народа на овим ширинама. То је само један малени део царства небескога, царства коме си се ти приволео. Телесне очи никад не би могле видети оволико пространство и оволике ројеве твари. Гле, ово је све бескрајно веће у мери и у броју од света земаљскога. Али то се открива само духовним виду; духовне очи могу то погледом обухватити и сагледати. За закључане у тело то је закључана тајна. Но наш заједнички Створитељ смиловао се на твој очајни вапај, па сетивши се твојих добрих дела отворио ти је духовни вид, да све ово сагледаш и да се утешиш.

Ту замуче весник Божји. Тада се опет подиже брујање песме, као оно прво, међу блаженим народима неба. И Лазар ухвати смисао неких речи:

"Сваком срцу што љубављу гори
"Са небеса стижу одговори.
"Сваком бићу што Бога прославља
"Бог се благи милостиво јавља".

Ово је царство духовно, продужи ангел, обожено, божанствено, непролазно, несравњиво, бесмртно. Истина, љубав, живот и радост — ово четврто покрећу те духовне светове на непрестану песму. Они се теби представљају као телесни, но они су бестелесни. Гле, ти сада духом гледаш у духове. Твоје су очи затворене, и ти ништа не видиш телесним очима. Него то твоја слободна душа непосредно гледа у светове слободне и ослобођене од тела. Утисци, што их ти сада примаш као слике, облике, боје, гласове и размере, не долазе од физичког, материјалног света символа, него од света нематеријалног, стварног. И као што ти сада гледаш мимо очи, и слушаш мимо уши, и осећаш задовољство мимо тела, тако бесмртни духови у овоме царству гледају, слушају и осећају. Вид духова несравњиво је дужи, и слух њихов несравњиво оштрији, и осећања њихова несравњиво јача од онога што телесни човек може очима видети, ушима чути, и душом у телу осетити. Због тога, мислим нису погрешили истинити учитељи људи, кад су назвали тело тамницом а одвојење душе од тела ослобођењем.

У погледу опажања стварности људи се деле у три групе.

Једни гледају само телесним очима у телесне твари, и мисле да гледају стварност. То су прави слепци. Они живе у потпуном мраку незнања, засењени мрачном сенком ствари створених. Други иду за очима са својим човечјим разумом, паштећи се да ухвате смисао ствари, и надајући се при том једино у своје очи и свој разум. И ови не виде ништа како треба, али тек назиру недостижну за њих тајну бића и ствари. Постоји нека неопажљива тајна иза свега опажљивог света, говоре они. И то је врхунац њиховог сазнања. Отуда они живе у једном мучном сумраку играјућих сенки, које као шарена завеса скривају истину од њих. Трећи пак не поклањају много вере ни својим очима ни своме разуму, но с детињом простотом примају откривење од светих небеса, овако као ти данас. Ова откривења гасе код њих жеђ за земаљским царством и господствима, и стварају ненаситу глад и жеђ за царством небеским. Такви су названи: "деца светлости". Њима се даје да виде тајне, и видећи да ходе правим путем у земаљском животу. Ни они не виде увек и стално као што ми, небески житељи, видимо, него само овда онда, сходно вољи и милости светога Промисла. У ову трећу групу спадао је у свом земаљском животу и овај дивни слављеник твој, свети пророк Амос, заједно са осталим пророцима, видиоцима, апостолима, светитељима и праведницима. Па и ти, славни кнеже, убројен си у ред ових просвећених богољубитеља.

Тако рече ангел Свевишњега, па заћута. Онда пророк Амос ступи ближе к Лазару, узе овога за руку, и прозбори му:

— Охрабри се, дивни Лазаре! Твоја душа мучена је многим питањима. Ево посланика Божјег пред тобом. Скоро ћеш га звати братом својим у једном царству друкчијег сродства и грађанства од онога на земљи. Питај га слободно о свему што мучи душу твоју.

Од овога додира и од речи светога пророка осети Лазар неку чудну и животворну струју, која му целу душу испуни и оснажи. И он се усуди питати.

ГЛАВА ЧЕТВРТА
у којој весник небески одговара Лазару на питање шта је најпотребније за човека да проси од Бога

Рече Лазар: тек сад увиђам колико сам грешан и неук. Ево на самрти сам, а још не знам шта треба од Бога просити. Парбим се са Творцем својим као некада Јов

око ствари, које су ван моје власти и домашаја. Научи ме, слуго Свевишњега, шта је најпотребније за човека на самрти да проси од Бога свога?

На то му одговори ангел Божји:

— На крају и на почетку земаљскога пута, као и на сваком кораку тога пута, најважније је за земаљског путника просити у Бога две ствари: прво — опроштај грехова, и друго — даривање Духа Божјега. Све што се пуни, прво се мора испразнити да би се напунило, и прво очистити па онда украсити. У кућу напуњену демонском робом греха Дух Божји не улази, и дом нечист Он не украшава присуством својим ни даровима Својим небеским. Човек је дивно сложен од тела, душе и духа. Дух је покретач и господар целог бића човечјег. Какав дух онакви покрети душе и тела. Какав дух онакав и човек. Дух покреће душу, а душа тело. "Дух је оно што оживљава, тијело не користи ништа". Кола и војске ангелске у небеском царству живе и крећу се само Духом Божјим. Од тога Духа за нас ангеле извиру она четири потока сласти: истина, љубав, живот и радост. Исто је тако и прародитељ рода вашег живео

и кретао се Духом Божјим, слично нама ангелима. Но кад се безумно одвојио од правде и Љубави небеске, у њему је наступила једна битна промена. По изгледу он је остао исти, али је у њему извршена битна промена. О тој промени до данас мало се шта зна у свету. То је тајна најређих, најћутљивијих, најпросвећенијих. Али ти, велики бесмртниче, треба да знаш, у чему се ова битна промена састојала, да би онда могао докучити и све остало што ти срце жели знати. Јер ово сазнање полазна је тачка сваколике мудрости и истинског знања. У њему је стварно одговор на сва мучећа питања људска, па и на твоја.

Чуј, дакле, најславнији кнеже у овом нараштају земном! Битна промена била је у том, што је утврђени Створитељ тргао из човека Свој Свети Дух, а човека оставио само са створеном душом и природним духом његовим. С тим природним духом, који је створен а не удахнут од Бога, отпали човек је осуђен "у зноју лица свога јести хлеб", слично мравима и пчелама и зверињу. Тако се човек спустио до животиња, господар изједначио са слугама својим, цар уравнао са поданицима својим. Човек бог постао је човек животиња. Но то није најгоре. Јер су животиње у своме чину чудесне и красне. Најгоре је то што се човек животиња брзо отиснуо до човека демона, по своме слободном избору. По своме слободном избору, поставши нечист суд за Духа Светога, он је одвргао и

свој природни, створени дух, и прихватио је у себе трећи дух, дух нечисти, богоотпадни, богоборни, дух адских ангела. Јер кад је човек изгубио Духа Светога, он је стављен на раскрсницу, где влада створени дух природни, и где се сударају два супротна духа: дух светлости и дух таме, или: Дух Божји и дух адски. На тој раскрсници, где влада дух природни, и где дувају два супротна духа, многи су се људи окренули лицем ка духу таме и смрти, док су се само неки окренули лицем ка Богу. Овим последњим милостиви Бог даровао је поново Свога Духа Светога. То су они дивни праведници, којима је дато обећање и проречено спасење, како њима тако кроз њих и свему будућем роду човечјем, у колико се овај одржи на раскрсници окренут лицем ка Богу живота. Кроз хиљаде година они су били једини људи богови усред људи животиња и, што је најгоре, људи демона. Боговима и синовима Божјим они су названи не због смртног тела свога и природне душе и духа него због Бога Духа Светога, који је њима поново дарован због тога што је лице њихово на раскрсници духова било окренуто, са вером и чежњом, ка Духу Божјем Светом. Због тога је и удахнуо Бог у њих од Себе Свога Духа, те су се удостојили назвања богова и синова Божјих. Јер све што величанствени Творац наш даје живим створењима Својим, Он или даје од Свога или од Себе. Када даје светлост, дажд, плодородност, здравље, успех, познање природе—даје од Свога, то јест даје нешто што је Он створио, што је Његово али што није Он. Када пак дарује Духа Свог Светог — дарује Себе самога. То је својство савршене, божанске Љубави, да дарује не само Своје него и Себе.

И тако, прославитељу Бога, знај, да постоје три врсте духа: Свети Дух Божји, дух природни и дух демонски. Понављам ти: какав дух у човеку, онакав и човек. Три брата са три различна духа тако су раздалеко један од другога као три света: свет небески, свет земаљски и свет адски. Ето зато човека је могуће правилно ценити само по духу, који је у човеку. Јер дух је покретач и душе и тела. И све мисли и жеље и осећања душе као и дела телесна зависе потпуно од духа, који је у човеку.

Са овим знањем о духу као са тајанственим кључем уђи сада у одаје душе човекове. Какав дух онаква и душа. Душа није тако проста као дух. У њој су три моћи: умна, осећајна и делатна. А све то троје јесте као тесто, коме је дух квасац. Какав квас, онакво и тесто, онакав и хлеб. Ако је квас Дух Свети, онда су и мисли у човеку свете и божанске, и осећања света и божанска, и дела света и божанска. Ако ли је квас дух природни, онда су и мисли у човеку природне (земаљске), и осећања природна, и

дела природна. Ако ли је пак квас дух демонски, онда су и мисли у човеку демонске, и жеље и осећања демонска, и дела демонска.

Са овим знањем о духу и души као са тајанственим кључем уђи сада у тајне тела човечјег. Каква душа, онакво и тело. Тело није тако просто као душа, још мање као дух. Многобројни органи и радње тела симболични су за каквоћу и моћ душе. Ако је душа заквашена Духом Божјим, онда је и тело, као инструмент такве душе, харфа Божја, која изражава оно што богонадахнута душа мисли, осећа и хоће. Ако ли је душа заквашена духом природним, онда је и тело, као инструмент такве душе, израз природе, природних мисли, природних осећања и природних хотења. Ако ли је пак душа заквашена злобним квасом адског духа, онда је и тело таквог човека, као инструмент душе, весник адских сила, демонске воље и демонских дела.

Без овог основног појимања и различења, како ће се појмити човек и оно што се с човеком збива у свету? И како ће се разумети судба једног народа и све оно што се догађа једном народу? Без тог основног појимања и различења, највећи витеже овога дана, не може нико од смртних схватити оно што се данас збива на овоме пољу битке. Само онај ко није задахнут демонским духом и ко се узвисио над обичним природним духом, у стању је мирно гледати у ово кидање ткива као у ново ткање, и видети у овом болном хаосу космички поредак, и у овим крвавим страхотама од рушења — правилно уметничко стројење.

Није ли ти јасно из овога, шта је дужност свакога човека просити од Господа како у часу самртном тако и у сваком часу и на сваком кораку земног путовања Духа Божјег Светога? А Бог је пун милости и љубави, те из преобилне љубави дарује и самога Себе онима, који Њега љубе и с љубављу Њега од Њега ишту? Као што вам је речено из најсветијих уста:"Кад ви, зли будући, умијете добре даре давати дјеци својој, колико ће више отац небески дати Духа Светога онима који ишту у њега " (Лк. 11, 13).

ГЛАВА ПЕТА
у којој цар хришћански пита, и добија одговор, зашто је држава његова осуђена на пропаст

Саслушавши без даха оно што му се говораше Лазар мало заћута, па онда упути ово питање: кажи ми, свети

весниче небески, зашто је држава моја осуђена на пропаст?

Одговори му весник вишњих небеса:

— Зато, кнеже, што је остарила. По логици стварања све што у овој вашој васиони остари, мора да се склони, и да се замени новим. Тебе ове речи изненађују, видим. Видим — јер ја гледам скроз душу твоју, са свима њеним мислима и осећањима што је наизменично испуњују и таласају. Таква је моћ нас грађана царства духовнога, да прозиремо душе скроз као провидно стакло. Нас не интересују тела од земље, променљива, трошна и пролазна;

нити се ми на њима погледом задржавамо. Ми испитијемо у земљи тела оно што припада нашој држави, небесима. Оно што је сродно нама, и што ће некад делити с нама бесмртно грађанство, оно нас занима. Изненађен ево ти сад говориш у себи: како, зар моја држава остарила, док толика друга царства што два и три пута дуже трају на земљи па да нису остарила ни на пропаст осуђена?

Тешко је телесном сагласити се са духовним. Телесно умујући људи цене старост по времену, а духовно умујући духови рачунају старост по унутрашњој снази. Вазда младим може се назвати само Свевишњи, Бесмртни, Вечни. Не само времена него вечности су прешле преко Његове главе не зарезавши ниједне боре на лицу Његову. И ми ангели Његови од створења смо истоветно млади — премда смо створени пре свих људи — млади смо само зато што држимо Њега у себи, Његов Свети Дух, и што Њиме живимо, Њиме дишемо, Њиме се хранимо, Њиме радујемо. А све што се испуњава нечим другим ван Њега, што тражи живот ван Њега, што јури за задовољствима ван Њега, и што се храни мртвом храном, брзо стари и умире. Од духа, који је у створеним бићима, зависи живот и младост; од духа — старење и смрт. Према духу у једном народу одлучује се његова судба, његово одржање или његов пад.

Од људи најсличнији су ангелима отшелници и испосници, то јест оне душе, које су од земље узимале најмању количину за одржавање свога тела, док су оне себе храниле данонoћно Његовим Духом, Духом вечног живота и вечне младости. И душе су њихове биле толико товне и силне, да су могле одржати чак и тела њихова у снази и трајању дуже од оних, који су са духом слабости брижно хранили своја тела, и своје душе, само земљом.

Тако је, кнеже, са појединцима, тако и са групом сродних појединаца — са народима. Твоја држава је већ престарила, и мора да падне. Не пада она због старости временске него због отрова, који је узимала у се и нагомилала у себи. Тај отров овештао ју је и смежурао као старицу. Српској властели прорасла је земља кроз душу. Зато их је Дух Божји оставио и склонио се у душу народну. Но дим страсти, који је удаљио од властеле Духа Светога, и који је из пакла пробио кроз дух природни, почео се ширити и у народ. Опасност је била, да се од злог духа и душа народна уземљани, упепели, умртви. Само један велики страх, као оштар ветар, могао је одувати тај смрадни дух, и спасти народ Божји од пропасти. Да би се народ твој, дакле, душевно спасао, држава је твоја морала пропасти. И сами светитељи српски, са начелником својим, светим Савом, молили су и умолили Свевидећег, да попусти пропаст времених тековина њиховог народа, само да би се спасла душа народна од вечне смрти.

Не тугуј, дакле, мудра главо: твој избор је по плану Промислитеља и на радост светитеља српских. Твојим заветом чуваће се и очувати народ твој. Тим заветом храниће се и појити поколења. Ишчезнуће затрована властела, и са њом дим што душе трује и умртвљује. Пропашће само злобни препирачи, и са њима зао пример што су давали народу. Наићи ће страх, и сиромаштина и туга — то троје што одбија душе људске од земље и привлачи небесима. Народ ће се осетити у својој кући као у туђини, и тражиће домовину на небесима. Опраће своју душу од земље и ослободити од грубе телесности, гојене духом природним и духом адским. И преобразиће се народ твој у народ духован и видовит, дубок у мислима својим, висок у видовитости својој, непобедан у вери и надежди својој. Може он постати и последњи у очима других народа земаљских, али ће бити први пред погледом небеских, бесмртних духова. И благосиљаће народ твој тебе, Кнеже. Јер ће му завет твој о приволењу царству небеском бити олакшање у мукама и луча у тминама робовања.

Ниси, дакле, погрешио у избору, о ти два пут крунисана главо, венцем земаљским и венцем небеским. Ниси погрешио што си изабрао царство небеско, него сад грешиш што сумњаш у правилност избора свога. Не колебај се умом, непоколебљиви срцем. Не мешај погибао војске са погибљу народа. Не изједначуј пропаст државе са пропашћу свега. Државе се и дају народима, да би имало шта пропасти уместо народа; да би се имало шта дати у откуп душе народне. Кад се да јевтино за скупо, боља је трговина од обратног случаја.

Поклонио си Ономе, који руши Јевтино, да би сачувао скупо; и који коси сламу, да би сачувао зрно. Не парби се као страдални Јов са Створитељем народа и Стројитељем држава. Његова је воља увек добра, Његова мисао увек светла и Његово дело увек праведно. Кад једно дрво сади, Он мисли на сечу, а кад га сече, Он мисли на младице. Сви створени светови пред Његовим су величанством као кап воде на длану. Та кап – то је суза радости Његовог ока. У њој се Он огледа, и она се светли од Њега.

ГЛАВА ШЕСТА
у којој се говори о превасходству ума код оних који се приволе царству небеском

Проговори Лазар и рече:

— Али, кажи ми, светли грађанине небескога царства, каква ће корист бити народу моме од приволења царству небескоме?

Одговори му на то грађанин небеса:

— Приволење царству небеском ваистину ће донети неисказане користи народу твоме. Очистиће му ум, срце и вољу. Тако ће му целу душу учинити сјајним огледалом, у коме ће се огледати наш бесмртни свет и живот. Царство небеско уђи ће унутра у њега, и он ће као достојан уђи у царство небеско.

Прво, велим, очистиће му ум. Што је вама смртнима глава телу, то је ум души. И као што се главом стражари над телом, тако се умом држи стража над душом. И мада је седиште ума у срцу, његове су главне страже према свету видљивом у глави. Ум прима преко чула, па их онда сам просејава и суди. Како ће човек просејати и просудити спољне утиске, то највише зависи од духа, којим је цела душа надахнута, па и ум. Ако је у човеку небески Божји Дух, онда ће ум његов бити чист и снажан, те ће све моћи ценити и судити по Створитељу своме и кроз Створитеља. Као што је речено кроз уста пророка: "у свјетлости Твојој видјећемо свјетлост". Осветљен небеским Божјим Духом ум човечји и сам бива обожен и кроз то светао, чист и бодар. Помоћу небеске светлости у себи он посматра и види све твари и догађаје; то јест чита ове јасно и сазнаје њихов смисао и значај. Такав ум, заквашен Духом небеским, не да се заварати никаквом сенком ни тамом која би, гоњена од нижег духа кретала човека насупрот Бога и одводила га од Бога.

Такав је првобитан, чист и бодар ум, што га је Творац створио у души човековој и обасјао га Духом из Себе самог. Али чим се ум упрља он се и олењи, те престаје бити господар спољних утисака. Страже малаксавају, и странци навађују унутра у град душе људске. Ум губи небеску светлост, а с тим и силу. Нити може да разликује ни да одбије. Склања се пред сваким чулним утиском. Шта више, трчи и тражи их и увлачи унутра, без процене и разбора. Човек с таквим помраченим и раслабљеним умом пре свега изгуби свој мир. Без душевног мира он јури тамо амо по свету и тражи све нешто ново и не знајући ни сам шта тражи. У ствари он тражи изгубљенога Бога, кроз кога је био господар и судија свих твари около себе. Сада он трчи доскорашњим слугама и робовима својим и распитује их за господара. У њега не улази као некад само стварни смисао твари, светлост твари, него њихове сенке, и то онако како их телесне очи виде, телесне уши чују и језик куша, и нос мирише, и кожа опажа. Преко душа таквих људи грме васионска кола природе као преко лешина. То гажење и уништавање човека подржавају адски духови са злобним весељем, док ми чувари душа људских одступамо у страну, по наређењу Свевишњега, и с тугом гледамо оне, који сами себе губе и гину за оба света.

Ми духови гледамо ум једнога човека у стварности и целини какав он јесте. Но ви, телом обложени, нисте у стању тако гледати. Ви цените ум према мислима. Због тога се често и варате. Јер покварен ум често се маскира привлачним мислима као ружно лице белилом. А прав и чист ум опет неретко се сакрива помоћу јуродства. Зато ћу ти сад представити разлику између мисли човека привољеног царству земаљском и другог, привољеног царству небеском.

Привољен царству земаљском што год опази у овоме свету, прима као стварност, и цени у односу на своју корист. Погледа ли у комад злата, он не мисли на злато као твар Божју, нити истражује симболични значај злата, него мисли само каква би све задовољства могао он прибавити за то злато. Погледа ли у туђу њиву, он не мисли на чудесност усева што из земље расте, него мисли како би он задобио за себе ту или такву њиву. Опази ли бело јагње у зеленој ливади, он не мисли на јагње као јагње него на јагње као оброк свој. Сретне ли туђу жену, он не помишља на њу као на матер нити на уметност бесмртног Уметника, него помишља на увреду и срамоту. Ако ли је кнез једнога народа, он не мисли са страхом на свој дуг према Богу и народу, нити проси од Бога мудрости, да може ваљано управљати својим народом. Него само мисли о дугу народа према њему. О

суседним кнежевима пак мисли једино, како ће их понизити, са власти оборити и њихове државе присвојити. И тако све мисли привољеног царству земаљском јесу телесне, земаљске, животињске. Ум је његов сав мрачан за истину, сав паучљив. И он шири паучину свога ума свуда око себе. А то су сулуде, мрачне и лажне мисли.

Привољен пак царству небеском, непролазном и бесмртном, о свему мисли кроз Створитеља свега. Видећи злато он мисли на Онога, који је створио тај красни метал и под земљу га скрио. И још мисли на непроменљиви сјај истине, коју тај метал означава у духовном погледу, и на врлине душе, које он означава у моралном погледу. Гледајући суседову њиву, он о њој мисли прво као о својини Божјој, на којој је сам Бог први и главни делатељ. По том он похваљује у мислима труд домаћина њиве, који ју је искрчио, обрадио, узорао и посејао. И моли се у себи Домаћину васионе, да благослови толики труд човеков, и дарује плод њиви његовој, да му се деца могу исхранити, и Њега, свога Творца, прославити. Види ли јагње у ливади, он мисли на свемудрог Промислитеља, који тако дивно одева јагње, храни га и штити. Сретне ли туђу жену, он мисли с поштовањем о њој као о матери, којој је његов и њен Отац одредио нарочити задатак и пут спасења у овоме хитром странствовању земаљском. Ако ли је кнез једнога народа, он са страхом помишља на дуг свој к Богу и к народу, проси од Бога мудрост, да може ваљано управљати народом на славу Господњу. А суседне кнежеве он у себи благосиља, и моли се Богу за њих и за народе њихове као за браћу своју.

Радуј се, дакле, избраниче Божји јер си правилан избор учинио и живоносан завет народу своме оставио. Приволевши се царству небеском ти си приближио Бога народу и народ Богу. Тиме си предао народ свој брзи највећег Лекара и Исцелитеља, који види најскривеније ране душа људских, и који једини зна и може да их исцељује. Горким лековима Он ће очистити ум народу, запојити га дахом Духа Светога, и учинити га поново светлим и силним. Повратиће му ум небески, којим се мисли слично Дародавцу ума. И народ ће се твој ослободити од духа земног и адског, и оспособиће се да мисли ангелски, дубоко, високо, прозорљиво, духовно. Својим умом он ће надмашити своје претке из слободе као и своје господаре завојеваче. Умотворине, које ће народ твој јавити у вековима робовања, биће светао израз светлога ума његовог. И биће на дивљење далеким поколењима у слободи.

Тако ће се ум народа твога опрати, излечити, обожити и до небеса узвисити. У мислима његовим огледаће се бескрајни ум Онога, који је сав Ум; у коме се не може зачети и у кога не може ниодакле ући погрешна мисао. Сунчана светлост тама је према светлости тога вечнога Ума. И кристал је као непровидан гранит према јасности и зрачности мисли Његових. Све небеске силе умне су од превечног Ума Створитеља свога. Тај Ум је Његов и у Њему. У Њему се вечности рађа, и од Њега обасјава мудрошћу сву твар на небесима и у подножју небеса. Он све зна не испитујући. Све види у тренутку не гледајући очима. Све покреће и руководи не покрећући се с места на место. Мимо Њега нема правога ума. Нити игде иједне правилне мисли насупрот Његовим мислима.

ГЛАВА СЕДМА
у којој се говори о превасходству љубави код оних који се приволе царству небеском

— Кратка је мисао нас смртних, проговори умирући кнез, и свећа наше душе не светли на далеко. Зато немој се огорчити, весниче божанскога света, што ћу те запитати. Зашто Онај, који нас је из љубави створио и љубављу нас Својом одасвуд окружава — зашто допусти погибију ове три красне војводе преда мном, и толиких других, чија мртва телеса чине у овом часу најлепши украс овог страшног поља? Зашто — кад ја знам, да они нису били охладнели у љубави према Створитељу своме?

На ово питање доби кнез следећи одговор:

— Није далеко од разумевања ствар, о којој ме питаш, славни ктиторе цркве Раванице. Кад бих ја као свестан и бестелесан дух био приморан обући се у трулежно тело од прашине, ја бих благосиљао онај час, који би ме од тела ослободио. Смрт је страшна за оне, које одваја од предмета љубави, али не за оне, које сједињује са предметом љубави њихове. Смрт је грозота за привољене царству земаљскоме а весеље за привољене царству небескоме. Где је срце човеково, тамо му је и домовина. Когод љуби свет и што је у свету, тај нема здраво срце и не зна за праву љубав. Таква љубав надахнута је или од духа природног или — што је најгоре — од духа адског. Здраво је само оно срце човечје, које гори љубављу према Створитељу. Права љубав може се односити само на Онога, који показа Своју љубав према човеку пре матере његове. И таква љубав — која на земљи има само почетак а нигде и никада свршетак — једина је достојна тог узвишеног имена. Све остало, што се на земљи именује љубављу, није љубав него пристрасност к

телима, стварима, облицима, пролазним звуковима, променљивим укусима, речју — к летећим и умирућим сенкама. Отуда, када Господар живота и смрти пошаље смрт онима који Њега љубе, Он им шаље смрт из пламене љубави према њима, да их ослободи раздаљине и к Себи их приближи. А када шаље смрт пристрасним, који нису окусили мед љубави према Створитељу своме, Он им шаље смрт по гневу Своме, да их бескрајно удаљи од Себе. Исто као што жетелац жање једним српом и пшеницу и кукољ — ону да унесе у дом свој а овај да отури далеко и од њиве и од дома. Ти видиш ово поље покривено мртвим телима као руковетима траве. Тело лежи до тела као посечен влат до влата. Но зрна из тога влаћа једна су здрава, и пренета су рукама ангела у небеске дворе, а друга су кварна, и отурена су у бездан мрака и дима. Таква је разлика међу душама људским и за живота њихова на земљи. И као што се судбина пшенице и кукоља не може ценити у време цветања и сазревања —јер тада изгледају исте судбе — него тек у време вејања, тако ни судбина људи пре смрти. Разлику пак међу људима чини каквоћа и силина љубави њихове, која опет зависи од духа који је у људима.

Срце човечје створено је за љубав, најузвишенију, најчистију, најсветију. То је храм, најмањи али најчудеснији на земљи, у коме чезне да живи дух љубави Божје; кадионица, из које се уздиже миомир љубави човека према Створитељу. Ми ангели небески неизразиво волимо сваку твар Творца нашега. Но љубав наша према тварима долази једино од љубави наше према Творцу свих твари. Свака Његова творевина драга је нама само зато што је Његова и од Њега. Ми љубимо Њега, зато љубимо и све оно што Он љуби. А оно што Он љуби, оно и ствара и држи, превелики Створитељ и Сведржитељ. Љубав к Њему, Љубећем нас, чини нас моћним, радосним, светим, младим и — живим.

То је љубав чистих духова према Духу. При непрестано пламтећем осећању љубави код нас на небесима и не јављају се никаква друга осећања. Као што светлост прожима кроз капи јутарње росе тако нас божанска љубав. Такву је љубав имао и прародитељ људски за неко време. И за то време он је од такве љубави био веома моћан, радостан, свет, млад и — жив. Чим се љубав његова поделила на небо и земљу и срце се његово склонило к земљи, он је онемоћао, ожалостио се, обесветио се, остарео и — са смрћу венчао. Потомци његови, привољени царству земаљском, још су већма пали и плен смрти постали. Срца њихова, испражњена од моћне и свете љубави небеске, пунила су се разним осећањима, супротним, пролазним и варљивим. Небо

није више било стварност у души њиховој но само једна бледа успомена, која је с колена на колено све више бледила. Снизивши ум свој на мисли само о телесним предметима, мимо и на супрот Бога, они су почели срцем желети само телесне ствари, опет мимо и на супрот Бога. Тако су се срца њихова затровала похотом, завишћу, мржњом, злобом, злурадошћу, страхом за тело, страхом од смрти, ненаситошћу, саможивошћу, неверством, грамжљивошћу, и сваким незадовољством од ништавних задовољстава. Земља им је испунила срца, земља им је прорасла кроз срца, земља им постала тиранин. И тако све — докле се Дух Божји није спустио низ крваву стазу Сина Божјега, те камена срца људска поново омекшао и осветлио небеском љубављу.

Ти сам добро знаш, изврсни познаваоче људи, како је онај отровни адамски дим земље — и што је још горе: дим адских духова — почео тровати и срце твога народа, гасећи у њему пламен небеске љубави, који је од крштења његовог тако дивно пламтео кроз неколико векова. Човекољубиви Бог, "који хоће да се сви људи спасу", није могао даље гледати како твој народ срља у коначну пропаст, у ждрело вечне смрти. Требало је наћи начина, да се то зло спречи и излечи. Но ништа нису помогли ни примери српских светитеља, ни речи проповедника, па ни твоје опомене и преклињања. Због тога је морао најзад доћи овај потрес, овај страх и ужас, и покољ, и погибија великих и племенитих војвода, и твоја превремена смрт, о најплеменитији од свих. Па због тога има да дође још и дуготрајно робовање, кајање, ридање, уздисање, ћутање и трпљење. Горчина за горчином као корак за кораком. Да би се тим начином одлепило срце твога народа од земље и прилепило к небесима. Да би се разочарало у ништавне земаљске пристрасности а очарало трајном љубављу небеском. Да би се испразнило од дима адскога и испунило светлошћу без сумрака. Речју, да би се народ твој изнова распламтео љубављу према Створитељу, и од тог пламена загрејао љубављу према душама на земљи и духовима на небу, као тварима Свељубљенога. И да би кроз ту љубав дошао опет до моћи, радости, светости, младости и правог живота.

Радуј се, дакле, благородна жртво! Твој избор је правилан, и твој завет спасоносан. Све што се од сада буде догађало с твојим народом, одбијаће га од варљиве љубави земаљске, пролазне и ништавне, а уздизаће га ка вечној љубави небеској. И што год од сад буде волео на земљи волеће кроз чисту и свету љубав небеску. Робовање спољашње донеће му ослобођење унутрашње. А унутрашња слобода је таква вредност, којој не може

шкодити ни спољашње ропство ни спољашња слобода. Тиранија је не може угушити; спољашња слобода не може је упрљати.

Тако ће се твој народ напунити снаге, и биће моћан као што је љубав моћна. На тај пут га упућује Онај, који лечи бијењем као и миловањем. Он је сама љубав; Он — домовина и огњиште љубави. У Нему се јавља љубав као родитељство, и љубав као синовство, и љубав као пламени дух љубави, Свети Дух. Изван Њега и на супрот Њему нити има нити може бити осећања истинске љубави ни на небу ни на земљи. Невидљиви светови духова опијају се и живе љубављу из Њега. Сва невидљива и видљива васиона јесте загонетка, којој је, кључ Његова љубав. Све што одговори љубављу на Његову љубав, постаје бесмртно и бива убројано у породицу Његову небеску. Ово убројање у породицу Његову бесмртну, у грађанство царства небеског, највиша је, сврха свих ваших трудова и тежњи на земљи. Ово је врховно достојанство, кога се ви, духови у телу, можете удостојити. Ово — плата мученицима у овој долини плача.

ГЛАВА ОСМА
у којој се говори о превасходству воље код оних који се приволе царству небеском

Слушајући ове узвишене речи Лазар осећаше, како му срце гораше љубављу према чудесном Створитељу људи. После дужег ћутања и размишљања навали на њ друга једна недоумица, чије разрешење он не могаше наћи у себи. Па ће поставити небеском веснику ово питање:

— Али, објасни ми, весниче Божји, неће ли делатност мога народа бити прекинута ропством? Неће ли његова воља за велика дела закржљати под стегом непријатељском? И неће ли утрнути у њему богодани му дар уметнички, као талант под земљу закопан?

— Ти се бринеш о своме народу и у смртним ранама као родитељ о деци својој, о светилниче свога народа? Заиста ти кажем: такву доброту неће заборавити ни Бог ни народ. Но то што ме сад питаш сведочи, да си још у кавезу тела, и да се ниси сасвим ослободио земаљских призрака. Знај, дакле, да се на светим небесима не цене никаква дела људска сама по себи, него само побуде и каквоћа воље, с каквом се та дела творе. Државе, закони, књиге, дворови и градови, куле и друмови, машине и изуми, справе и направе — све је то само по себи пуста

ништарија, као напуштен мравињак, као празно гнездо, из кога су ласте излетеле. Највећи градови људски, гледани из најближег облака, уједначују се са друмском прашином, и не разликују се од ње. Сићане пчеле и бескућни ждралови могли би се насмејати најуређенијим царствима вашим и рећи: бољи је ред код нас! Мајушни зрикавац кад би стао поред ваше најхваљеније направе представљао би несравњиво веће чудо од те направе. Или мислиш, да се ми из небеског царства дивимо ономе чему се ви на земљи дивите? Како би могла ма каква дела људска задивити нас у духовном царству, који гледамо неслућене од вас и несањане светове непролазних народа и творевине Божјих? О, кнеже витеже, како је тешко објашњавати се слободној тици из планине са тицом у кавезу! Али кроз сва дела своја људи јављају добру или злу вољу своју, и то је оно што се осећа, мери, и суди у духовном царству. Дело се не цени по делу, него по вољној побуди на то дело.

Привољени царству земаљскоме бескрајно се разликују од привољених царству небескоме и по вољи онако исто као и по мислима и осећањима. Они имају или мешовиту или чисто злу вољу, сходно утицају духа природног или духа демонског. Зато су им и дела или мешавина добра и зла или само зло. Самовоља је зла воља. Ни ангели небески не знају шта хоће док не удахну у себе хотење Божје. Свака воља ван круга Божје воље јесте зла воља. Ако човек хоће оно што он хоће, зло хоће. Својом самовољом многи мисли, да истакне личност своју; у ствари он тиме истиче само сведочанство о немању личности и о тиранији земље или ада над собом. Као што у Мисиру нема воде ван воде из Нила, тако нема никаква добра у душама људским, па ни добре воље, ван вечитог и сладосног Извора свакога добра. Но ова истина ишчезла је из памети оних, који се целом својом душом вуку по прашини. Отпавши од воље Божје, воље благе и свемоћне, они с охолошћу ходе за вољом својом. Да ли је то воља њихова, као што они мисле, или воља неких стихија и светова, њима непознатих? Али они тако мисле —да ходе по својој вољи! И ходећи дуго и брзо по свима стазама, они држе, да су далеко отишли; и то називају — напредак. А кад падну од умора, увиде да се налазе на истом месту одакле су и пошли, на полазној тачки чукунђеда. Дела руку својих обожавају; по адету сујетних, да воле само богове ниже од себе. Но кад заишту срећу ад својих рукотворених божанстава, ова их дрско упућују на самоубиство као једино избављење. Јер смрт је бездано ждрело, у које се бесповратно и непремостиво сурвавају сва мудровања, сва осећања, и сва дела људска, ван живота и животворнога Сведржитеља. Привољене царству земаљском шамара

сваки дан самообмана за самообманом, но они упркос томе неуморно зидају себи кулу среће од земљаних опека, док се не сруче у ждрело смрти не сагледавши лице среће. Они проглашују своје претке лудим зато што су узалудно тражили срећу на путевима својим а не њиховим, проглашавајући своје претке лудим, тиме сведоче, да су деца лудака. И најзад не свршивши ништа и не достигнувши ништа од жељеног они остављају завет породу своме, да тражи срећу на истим путевима на којима је они нису нашли.

Знај, дивотни ктиторе цркве Лазарице, да је овај дан за твој народ прекретница не ка злу него ка добру. Заборав воље Божје, безумна самовоља повукла је душу народну ждрелу вечне смрти. Од сада ће се народ твој морати покоравати вољи туђој, да би се научио покоравати се вољи Божјој. Мораће се покоравати самовољи својих тирана, да би кроз то омрзао сопствену тиранију над самим собом. И кроз трудне и знојне векове што долазе научиће се да мрзи две лоше воље, две самовоље, своју и својих господара. У тескоби и под притиском са свих страна он ће моћи расти само у висину, као дрво у густој шуми, и зато ће само у висинама тражити светлост. И у висинама потражиће светлу вољу Створитеља вога и лако ће је наћи, пошто ништа треће неће имати да тражи омрзнувши и своју и туђинску вољу Лако ће је наћи, као свог познаника, кога је знао па заборавио. А кад је нађе и позна, зарадоваће јој се као сироче украђено па враћено родитељу своме. И биће му воља Створитеља слађа од меда и млека, и све слађа што је више буде упијао у себе. Гологлав и босоног клањаће се вољи Свевишњега, па ипак ће се осећати блаженији како од својих обесних господара тако и од својих предака златом урешених. Његов уметнички талант, дарован више или мање сваком живом бићу од Уметника, чија су уметност и сви уметници, неће му ни пропасти ни закржљати; не бој се. Он га, истина, неће моћи пројавити у грађењу кула ни градова, али ће га довољно обелоданити у своме интимном кругу, у својим домаћим рукотворинама. Те рукотворине биће дирљиве по духу и љубави, с којом су уобличене; и толико узвишене у красоти и чедности, да ће се свет дивити. У свим његовим израђевинама огледаће се тајанствена рука неба, и небеска хармонија и милокрвност, јер ће изражавати хармонију воље људске са вољом Божјом. Сва дела твога поробљеног народа биће посвећена Богу, сва потчињена вољи Његовој непогрешној, и отуда сва надахнута Духом светиње, истине и лепоте. Ипак, сва та дела неће сама по себи ништа вредети пред светим небесима, као што никаква дела људска по себи ништа не вреде за вечност. Али ће обожена воља, које су та дела израз, наследити вечност.

Због тога, царска душо у трошној прашини, прени се поклони се и ти вољи Бесмртнога, Вечнога, којој се сви народи небески данонoћно клањају. Не брини за свој народ, кад га предајеш вољи Вишњега. Јер ће Његова воља бити твоме народу слађа у ропству него ли самовоља у буавом господству земаљском. Изабравши царство небеско ти си уврстио свој народ у народе небеске, бесмртне, ангелске. Као човек и као кнез ти ниси могао веће наслеђе оставити народу своме, осим учинити такав избор и потврдити га црвеним печатом крви своје. Зато сада на овоме пољу као у Гетсиманији својој понови оне спасоносне речи: Оче, нека буде воља твоја како на небу тако и на земљи! И буди спреман, да кроз час два прећеш са овог земаљског бојишта у вечно одморište. Тек ћеш тамо познати, какво је величанство воља Божја, и каква наслада покорност тој вољи. У њој нема ни капи злобе, ни тренутка немоћи, ни сенке умора. Она је створила безбројне светове, невидљиве и видљиве, да окусе доброту и сласт њену. Од препуности своје она се излила преко светова духовних у облике и везове и руморе света телеснога. Она је створила оно што је њој могуће створити, и све потопила у океан опојне радости и милине своје. И све што она захтева од деце своје то је да се дубоко загњуре у бесмртне и животворне воде њене.

ГЛАВА ДЕВЕТА
у којој се говори о Лазаревом гледању битке са два отворена вида: телесним и духовним

Не потраја дуго а то се опет разли нека дивна небеска мелодија по души Лазаревој. То небески народи певаху песму, од које цар самртник појми ове речи:

Страшна дана, но жетве предивне!
Јато душа с Косова нам стиже.
'Ајте, душе, 'ајте к нама ближе!
Две се жетве на бојишти жању:
Једна — смрти, а друга — живота
Жетва жива у небо се слива,
Анђели је под крилима носе
У царство је небеско уносе.
Дан Амосов — завет хришћанима
Завет борбе за крст и слободу.
Крвљу Лазо завет запечати
И свој народ вечно обогати...

Од благости и сладости ове песме Лазар се толико умили, да му потоком потекоше сузе из очију. Он беше сав у духу, те и не осећаше своје сузе. Али Турци видеше

и разнолико тумачише плач цара хришћанскога. Једни тумачише као жалост за мртвим војводама пред собом, а други као слабост у страху од своје блиске смрти. А два небеска човека, које нико од Турака не могаше видети, стајаху и нешто тајно говораху међу собом. Онда свети Амос корачи ближе ка Лазару и благо му рече:

— Ти си ганут овом дивном песмом, дивни свечару мој? То се небески свети народи радују, што им придолазе нова браћа са земље. Гле, овога дана највише им браће стиже са овога поља. Свевишњи је даровао овај дан мени, као Своме мученику на земљи, као и сваком свецу свој дан. На данашњи дан страдања твога ја сам претрпео смрт за свету веру. И као сваком свецу у његов дан тако и мени данас света небеса подносе честитања и певају песме. Тако света небеса сваки дан славе Бога кроз светитеље Његове. Молитве свих оних смртних, који мене светкују у славу Господњу ја окађене износим пред Цара и Сведржитеља небеског. А душе праведне, које се у мој дан одвоје од земље, ја пратим с ангелима хранитељима у зрачне висине вечне светлости и вечног живота. Још мало па ћеш и ти, кнеже, делити овај дан са мном, као светац овога дана. А свака деоба небесне славе за нас на небу значи удвојено блаженство.

Рекавши ово свети Амос стави своју десну руку на лице самртника и викну: Отвори се!

У том тренутку отворише се Лазару оба вида истовремено, и телесни и духовни. И са оба вида погледа он по бојишту око себе. И гле, како све ново и чудно! Лица многих његових војника, јуче причешћених у Самодрежи, беху светла, као свећама осветљена. Око глава сијаху им се светлосни кругови, који се продужаваху мало на четири стране у облик крстова. Поред сваког тако осветљеног лица стајаше, као у ваздуху, по један светлосан прозрачан човек. Исто као онај небески весник, што говораше с Лазаром. Но виде кнез и другчија лица. То беху борци као земља тамни. Иза њихових глава помаљаху се и повијаху тамо амо некакве наказе црне као катран. И разумеде кнез, да израз тих гнусних наказа одговараше црним неделима и страсти грешника, уз које се наказе припијаху. И још појми он, да на широком бојишту не беше само борба људи него и духова.

И ад и земља и небо у страшном судару. Тутањ звек, писка и вриска, бука и клепет, покличи и ропци— ваздух испуњен свим гласовима и јецајима што се на земљи могу чути из грла и из ноздрва, од копита, од метала, од труба, од дрвених палица, костију и зуба, од затегнуте

коже на бубњевима, од ветра и кише. Севање мачева и копаља, сијање токова и блистање калпака и сребрних узди, лепршање азијских зелених барјака и хришћанских црвено-белих крсташа, бела лица европских ратника, тамно-жути Азијати и угљено-црни Африканци, снежни турбани и алеве чакшире, плаве и крмезли доламе, жуте и оранжане чизме, разнобојни коњи и керови, сиве камиле и соколи сиви — да ли ће се око људско икада ситити таквом изложбом боја са три континента? Борци устремљени један на другог, једни са муњама у очима, други са бледилом догоревајуће свеће. Пропети коњи са искеженим зубима од затегнутих узда. Сваки ратник мисли, како ће непријатеља умртвити или себе одбранити. Лица су једних — књига ужаса, других — књига јарости, трећих — књига устрашености, четвртих — књига бола, или бриге, или наде — но ниједно осећање нити страст без крајње заоштрености и врхунца своје силине. Неко затворених очију исказује свој бол на отворена уста. Неко стегнутих уста пројављује усијан гнев на очи. Неко мрштинама лица показује сабирање снаге из целог бића свог. Једни падају од топуза противничког. Други чупају стреле из свога тела и рукама стежу ране да зауставе крв — авај, докле? Некога у забуни убија најближи друг. Неко оборен налази смрт под копитама свога коња, у кога се надао као у савезника. Некога у бекству стиже стрела, а неко у најгушћој борби остаје нетакнут. Нити телесни вид може догледати нити природни разум разумети, зашто с једним човеком бива овако а с другим онако. То ткање и осипање судбе може се догледати и схватити само оним другим, духовним видом. Једино у Лазара међу свима хиљадама ратника беше тај вид отворен. И тим другим тајанственим видом гледаше Лазар и виде борбу духова о људе. Сходно светлости или тами душе једнога ратника прилетаху му или духови светлости или духови мрака. Тренутно свак распознаваше своје и отимаше се о своје. Моћни ангели небески одбијаху махањем руке или дахом уста својих демоне као гладне шакале од душа крстоносних витезова. Али зверови адски, премда трепетни пред светим силама, мучки налетаху на сваку људску душу, чим би изашла из топлога тела. Одвратним жвалама обзињаваху они душе грешничке, а ноктима их као удицом дохитаху, ноктима, које на аршине могаху испружити. Но чим би ангели махнули руком претећи они би скупљали нокте у змијасте колутове, и сами себе гребли од грозне љутине. Још од њих исхођаше неки дим и смрад, непознат земљи и људима. Обе би војске у часу могле бити угушене тим адским смрадом, да га ангели не уништаваху небеским животворним озоном што испуњаваше њихово биће. И Лазар гледаше и виде, са

језом и ужасом, како анђели најзад допуштаху демонима, да узму понеку црну душу човечју. А душе праведника они закриљиваху својим крилима, и узимаху их и узношаху у небесне висине. При лету у вис сваки се ангел окреташе ка светом Амосу и љубазно га поздрављаше. Јер то беше Амосов дан. И зачуди се Лазар великим војскама неба и пакла, које не беху мање од људских војски на бојишту. Њихово отимање о душе људске представљаше такву једну хитру и утанчану борбу, каква на земљи нема сравњења нигде до унутра у човеку, у коме се боре супротне мисли. А за све време докле Лазар нетремице посматраше двојну битку са двојним видом својим до њега допираше она небесна мелодија, која га и подржаваше да не сиђе с ума од виђених страхота —

Јато душа с Косова нам стиже.
'Ајте, душе, 'ајте к нама ближе!

ГЛАВА ДЕСЕТА
у којој се одговара на Лазарево питање, зашто некрштена Азија да победи његов народ, који се бори за крст часни

Од сагледаних страхота Лазар дуго не могаше повратити мир духовни. Тресао се целим телом. Султанови перјаници око њега протумачише то као природну предсмртну грозницу тешког рањеника. Међутим Лазар опет беше сав у духу, и телесним чулима ништа не опажаше. Битка је грмела око њега као и пре, но он нити је чуо иједан глас нити видео иједан предмет овога света. Пред њим су стајали ангели Божји и пророк. И он је само њих видео. Тада ангел Божји прекрсти изнемоглог кнеза крстом са три прста, и тиме му поврати мир душе и крепост тела. Па му рече:

— Теби још није све јасно? Ти би хтео још да питаш, дивни ктиторе Горњака?

Стојећи још под страхотном тежином малопређашње визије Лазар проговори утањеним гласом:

— Иако се свака твоја реч, о бестелесни, спушта у моје срце као нов пламен истине, што светли и греје, ипак нису осветљени и разагнани сви облаци мога незнања. Ево једног тамног облака, који виси над мојим видиком:

Ја сам кренуо са својим витезовима у бој за крст часни и слободу златну. Азијски цар дошао је са својим хордама на наше огњиште ради пљачке и рушења. Не појимам,

велики слуго Божји, зашто је воља Свевишњега склона да дарује победу онима, који се ругају крсту и ниште слободу народа крштенога?

На то одговори посланик небески:

— Када крштени наруже крст безакоњима својим онда Свевидећи допушта да га некрштени још више наруже. Да би се крштени сетили и застидели. Јер Му је сношљивије велико ругање од некрштених него мало од крштених. Ти знаш, да је часни крст — крст Сина Божијега, и да он означава страдање за оно што је Он страдао. Пре Њега крст је био нечасан, и само су га нечасни носили. али од како је томе нечасном знамењу дао част Онај, од кога је свака част на небу и на земљи, додирнувши га телом Својим и оправши га крвљу Својом, од тада је то знамење највеће знамење части у оба света.

За ово највеће знамење части ти се данас бориш, заставниче Христов. Целог твог века ти си се у ствари борио за крст часни против лажне браће, а данас се бориш против отворених — у толико бољих — непријатеља крста. Застидела би се лажна браћа и устрашили би се непријатељи твоји, кад би знали значај часног крста, против кога су устали. Али су им очи за сад заслепљене, те не могу то да виде. Само кроз драговољно ношење крста познаје се важност крста. Ко понесе крст, тај и сазнаје, да је крст — пут, истина и живот. Па пошто је и пут љубав, и истина љубав, и живот љубав, то и крст знаменује љубав. Врховно знамење љубави! Носити крст значи страдањем посведочавати љубав своју према Богу. Крст је сведочанство свете љубави; ко то сведочанство не покаже, нема свете љубави у себи. Никакве речи и никакви дарови не могу посведочити љубав као што може крст. Зато се Син Божји дао распети на крст, да би дао вечно сведочанство вечне љубави Своје. Борећи се данас за крст часни ти се бориш за једини прави пут живота, за једину живу истину, и за једини истинити живот. Да, и за једину вечно живу и свету љубав. А ко год се за то бори, ако и умре живеће, ако и погине победиће. И твоја Голгота, кнеже, неминовно је везана с васкрсењем. Сама борба за крст већ означава победу, без обзира на блиски исход борбе. Јер се од крста Голготског цела ова планета опасала крстом од истока до запада и од севера до југа, и њиме је прекрштена сва васиона. Ко с тим светим знамењем страда и војује, има поуздано јемство победе.

Гле, твоји крстати барјаци још се вију по овом разбојишту. Још мало и они ће бити оборени и погажени.

Јер је грешна властела твоја одавно оборила и погазила то свето знамење. Али погажени крстови на Косову уздићи ће се полако у срцу народном и уселиће се у срце народно. И временом сваки потомак твој, сваки православни син и свака православна кћи у твом хришћанском народу, представљаће на овој земљи један живи крсташ барјак. А када се часни крст не симболично него стварно буде уселио у срца људска, лако ће бити направити га од свилених крпа и шимширових грана. Јер је људима увек лакше доћи до символа него до стварности, до израза лакше него до духа и истине. Када твој народ буде робовао под некрштеним господарима онолико векова колико је стари Израиљ робовао под фараонима мисирским, крст ће толико испунити душу твога народа и толико утврдити се унутра у души, да чим се поново дигне крстати барјак од платна, спољашње ће ропство брзо бити свргнуто, спољашња слобода лако задобијена, и царство поново васпостављено.

О дивни мучениче Христов, како си ваистину диван завет оставио народу своме приволевши се царству вечне стварности! И како си му победоносно знамење ставио пред очи у виду часнога крста! Место огњенога стуба, што је водио Израиљце из ропства Мисирскога, крст уздигнут од Косова поља до небеса водиће твој народ кроз пустињу робовања. Светлиће му, водиће га, и извешће га у обећану земљу слободе —но не једино земаљске, симболичне и времене, него и слободе истинске, бесмртне, ангелске.

ГЛАВА ЈЕДАНАЕСТА
у којој се говори о спољашњој и унутрашњој слободи и о суштини златне слободе

— Саслушај сада реч о слободи, неутољиви витеже крста часног и слободе златне. Све стварности имају своја нерастегљива и неотуђива имена. Али на земљи су та имена протегнута и на символе тих стварности, па чак и на символе символа. Због необузданости језика и визијске слабости људске. Тако се и реч слобода протегла на многе односе и многа стања међу људима на земљи. Рећи ћу ти прво оно што теби треба да је јасно. Кад се спољашња слобода у једном народу претвори у робовање најближег најближем, и упрља безименом тиранијом човека над човеком, законом земаљским некажњивим, онда Свемоћни, Сажаљиви, одузима слободу таквом народу и баца га у школу робовања, да би се научио познати и ценити слободу. Није ли ти ово јасно, честити кнеже?

Одговори Лазар:

— Заиста, говориш ми ствари, које треба да су јасне сваком разумном човеку. — По том ангел продужи:

— Но слобода златна везана је тесно за крст часни. Кроз крст часни и јављена је људима слобода златна. Јер злато је символ истине. Слобода златна, дакле, значи: слобода истинска и непроменљива. Ту слободу имамо ми бесмртни духови у царству небеском; ту унутарњу, духовну слободу. Ко од смртних стекне ову слободу, тај, и само тај, истински је слободан. Слободан је од брига и похота земаљских; слободан од призрака светске славе и пролазног блеска; слободан од света, од људи, од демона; слободан и од самога себе, од нижег, недуховног бића свога. Носећи златну слободу у прсима својим, он се осећа слободан и у спољашњој слободи и у спољашњем робовању. Нити му слободна држава може ту слободу повећати нити неслободна умањити. То је благо скривено унутра у души, које лопови не краду, тирани не руше, огањ не спаљује, смрт не уништава. Права слобода јесте слобода и у тамници и у двору. Без ње је тамница гроб а двор тамница. Без те унутарње слободе деце Божје, слободе духа и срца, човек је увек роб па ма какве биле спољне околности његовог живота. Она чини спољашње ропство негорким а спољашњу слободу слатком. Она је со за спољашњу слободу, и чува ову злоупотребе и трулежи; и светлост за спољашње робовање, осветљујући и загревајући људе поробљене.

Речено вам је од Господа вашега и нашега, да будете као деца. Зар нису деца најслободнија бића у вашем роду земаљском? Покорност вољи родитељској ни у колико не ограничава њихову слободу него јој само даје правилан ток. И ми на светим небесима Божјим имамо ту детињу слободу, јер смо и ми деца, и чинимо све што хоћемо са радосним сазнањем, да нас у томе ограђује и ограничава једино љубав и мудрост свевидећег Оца небеског. Но то ограничење ми не осећамо ни као стезање ни као сужавање него као родитељско чување деце од пада. Слобода у Богу а не од Бога — то је права слобода, непролазна, животворна, радосна, златна. Сазнати себе у зависности једино од Родитеља, Хранитеља и Бранитеља, од најсроднијег Сродника, од највернијег Љубитеља — то је најузвишеније сазнање и осећање слободе, које могу имати створена бића на небу и на земљи. Злато је злато, било под ногама или на глави. Тако и златна слобода, била на висини или у низини, на светлости дана или у тами ноћној.

Погледај у Сина Божјег, Чедо Божје јављено у телу, да

би објавио телесним тајне вечног живота. Од све деце на небу и на земљи Син Божји је најслободније Дете. Он је слободан био као дрводеља у Назарету, и као Учитељ у народу, и као везан Роб пред кнежевима јеврејским и римским. Његова слобода ни у једном тренутку нити је везана ни дрешена. Робови су били они, који су Га судили, и пљували, и шибали, и распињали. А Он ни минута није био неслободан; јер ниједног минута није био одвојен од визије Свог небеског Оца и Своје небеске отаџбине. Ту Своју слободу донео је Он с неба људима, и у ту слободу увео оне, који су је разумели и заволели. Због тога апостол Његов говори ослобођеним од света, од демона и од себе:"стојте у слободи, којом вас Христос ослободи". И тај апостол, и другови његови, и милиони христоверних осећали су се слободном децом Божјом, и у граду и у пустињи, и за пуном трпезом и у глади, и у оковима као и међу пријатељима. Све — слично Њему, Откривачу и Дародавцу златне, небеске слободе, слободе деце Божје у Дому Оца свога. Јер је Дух Очев, Свети Дух слободе вејао у душама њиховим и спасавао их од сваке заробљености.

За ту златну и свету слободу ти војујеш и умиреш, љубимче и љубитељу царства небескога. Спољашња слобода, у својој кући и у својој држави, под влашћу једнокрвне и једноверне браће, само је символ божанствене слободе духа, љуска која наговештава језгро, месец који баје о сунцу. Они који немају ту суштаствену, златну слободу у себи, а боре се само за спољашњу слободу, зар не бивају робови и у својој кући, у својој држави, под влашћу једнокрвне и једноверне браће? Зар то није призрачна слобода, која се ни у чем до у имену не разликује од робовања туђину? За такву призрачну слободу не даје се ни круна, а још мање глава. А то си, кнеже, потегао на ово поље, да положиш и круну и главу за слободу — ама за ону стварну јеванђелску слободу.

Ко душу своју даје за земаљско царство, чини што и неразумни Исав — продаје једино достојанство своје за чанак сочива. Људи обично схватају спољашње робовање као губитак. И јесте губитак, но чега? Не душе, него ствари, имања, власти, господства. А кад није губитак душе, није губитак у опште. Јер све је остало само намештена бина, на којој се душа показује. Душа може превасходно одиграти своју драматичну улогу и без сваке утрпане и извештачене бине. Кад се човек приволе нашем царству небеском, онда му је свака стопа земље, на коју стане, изврсна бина за улогу његову.

Твоја два данашња привидна пораза биће обрађена у две

славне победе. Први је пораз погибија твоја и твојих јунака; а други, као последица првог, ропство преосталог народа твога. За први пораз, дароваће се теби и јунацима твојим светитељство на небу и опојна песма на земљи. За други пораз дароваће се твоме народу унутарњи духовни препорођај, унутарња златна слобода, кроз крштење у огњу и крви.

Човек који баца семе на њиву сиромаши у очима неразумног посматрача, јер испражњава житнице своје. Но рачун се не прави при сетви него при жетви. Данашњи дан је за твој народ велика сетва на њиви времена. А кад стигне за жетву оно семе, које си ти данас посејао, врсни сејачу, ти ћеш посматрати с небеских висина, и радоваћеш се радошћу неисказаном.

Боље је жртвом задобити царство небеско него лукавством царство земаљско. Нема лукавства на земљи ни у паклу, које може надмудрити вечну небеску Мудрост. На многим мегданима Она изгледа тучена у очима оних, који мисле, да је битка окончана. Али Она на далеко гледа, и види дан Своје победе. Кад противници њени победоносно кличу Она ћутке уписује привидне губитке Своје у добитке. Охоли се ругају Њеним малим и голоруким војскама, али на крају зину од изненађења и ужаса. Охоли и самонадеждни увек доживљују неочекивано, Она — никад. Мудрост небеска у борби даје Својим противницима сва преимућства, и повлачи се пред њима као бијена, но на концу Она их развејава као плеву. Њени прутићи ломе железо противничко. Њен овлашан махај руке враћа облаке од стрела назад у стрелце. Самом помишљу Својом она подиже пале и узвишује мале. Угњетене придржава и скрушене милује. У Њеном је даху неодољива сила, у Њеној речи неугасива светлост. "У рукама су Њеним сви крајеви света". Наднела се над род људски као мајка над чедо у колевци — ко јој се може успротивити и жив остати? У чашу слободних народа додаје горчине а у чашу поробљених меда; но и једно и друго с мером, да лек не би постао отров. Она љуби оне који Њој служе; и надмеће се у служењу са љубимцима Својим. Нико од створених не може је ни надиграти, ни надјачати ни надслужити. Благо човеку, који се приволи небеској Мудрости и Њеноме царству...

Но време твоје тек што није истекло, о кнеже судбоношче народа свога.

ГЛАВА ДВАНАЕСТА
у којој се описује свршетак Лазарев

После овог говора весник небеса уздиже руку и изрече неку тајанствену реч. И одједном се затвори духовни вид Лазарев. Али Лазар не беше више стари човек, но препорођен и обновљен. Безужасно гледаше он и слушаше. Његова душа беше умирена и обасјана небесима, слично утишаној води, у којој се огледају само висине сунчане. Бој се још бијаше око њега, али се он више не везиваше за њ ниједним влакном душе своје. Срце његово стајаше узвишено изнад земаљске туге и радости, а ум његов високо и далеко изнад свих помисли о земаљском. Сав овај свет лежаше као пухор пред њим. Из тога пухора душа се његова беше издвојила као варница и бескрајно удаљила временом и простором. И време и простор — као и сви светови у обручима њиховим — припадаху оном пухору. У души својој Лазар осећаше нов живот — безграничан, нов свет — безграничан, и нову радост — безграничну. Он дубоко уздахну и гласно узвикну: Амин.

Каква то граја допире до ушију кнежевих? Какво то победно клицање? Каква то гомила азијских ратника хрли као запенушен талас ка чадору султановом? Чиме су то одушевљени храбри војници Муратови?

То је нови трофеј за некрштене, нови губитак за крштене. И стражари око Лазара клицаху од великог усхићења. Лазар подиже тешке капке од очију, и погледа и виде, а то крстати барјак Бошка Југовића вије се изнад оне гомиле. Заплењен. Уграбљен. Значи, храбри брат Миличин је погинуо. Са њим свакако и нераздвојна му браћа, и витешки им родитељ, Југ Богдан. Тако Лазар помисли. али не зажали.

Барјак би пободен у земљу, док улаци одоше некуда и саопштише некоме. По том се гомила поче размицати и правити пут. И гледаше Лазар и виде, а то наиђе син султанов, Бајазит, на коњу белом као млеко. Јунаци турски ухватише барјак и положише га по земљи пред наследника царског. Када коњ наступи на прострт барјак, Бајазит затеже златне узде, те белац ржући потаба копитама крстати стег хришћанске војске. А коњаник подиже главу к небу и викну:

— Алах акбар! (Бог победилац!)

У том тренутку сва војска унаоколо паде на земљу, удари челом о земљу и громовито ускликну:

Алах акбар!

Све то Лазар виде и чу и — зажали.

Какав је то шапат око Лазара?

Какав то узбуђен шапат од уста до уста синова Азије?

Какви су то тајанствени збори, као шуштање лишћа од лица ветра?

То султан умире. Усред општег шапата чује се само један јасан глас испод чадора. То син умирућег султана издаје заповести. Какве ли заповести издаје у овом часу? То нису бојне заповести. То се не односи на битку. Битка се већ завршава. Синови Азије су је добили. Него, то нови султан заповеда, да се пре смрти његовог оца погуби цар каурски.

— Посеците цара каурског пре него издахне цар Мурат Непобедиви!

Ту заповест гневно повтори јаросни Бајазит појавивши се на вратима чадора.

Лазар то чу и разумеде али — не зажали.

Каква је то нова забуна?

Какво збуњено трчање и тражење?

То синови Азије траже дрвен пањ, на коме би одсекли главу цару хришћанскоме. Траже га на бездрвном пољу, и не налазе. Пламтећи гневом Бајазит опет виче као љути арслан и прети џелату смрћу.

Лазар појми, шта се тражи и шта се хоће. Па уздиже десну руку, знаменова се крстом, и гласно изрече:

— Христе Господе, опрости све и слава Ти за све!

Рекавши ово Лазар се младићски хитро изви из руку турских перјаника, па докрочи до тела војводе Милоша. Лако и отмено простре се по земљи, и наслони своју главу на главу верног војводе свога. Смотривши то црвени џелат осети захвалност према великом робу, што му тако помаже да избегне своју смрт. И замахну џелат кривом сабљом. Као муња севну сабља кроз ваздух, шкрипну кроз врат Лазарев и прасну о Милошеву кост рамењачу.

А два небеска весника узлетеше у висину са душом свога новог друга, светога Лазара. Њима у сусрет тихо као месечина миљаше песма светих народа небеских:

Земаљско је за малена царство,

А небеско увјек и до вјека.

БЕСЕДЕ И ЧЛАНЦИ О КОСОВУ И ВИДОВДАНУ

Косово

Мисионар, 1939. бр. 6. стр. 1:10

Величанствени жртвеник једног народа. – Узвишена епопеја мистике и славе православног Балкана. – Апотека лекова за све духовне и моралне недуге. – Извор надахнућа и чистилиште савести свих познијих поколења. – Технички пораз но морална победа кроз драговољну смрт за крст часни. – Свето поље и животворна гробница.

Рече Господ: Не бојте се онијех који убијају тијело а душу не могу убити.
А кад су ходили по Галилеји рече им Исус:
предаће се син човјечиј у руке људске, и убиће га, и трећи дан васкрснуће.
А ученици не разумјеше ријечи ове, јер бјеше сакривена од њих да је не могоше разумјети.

Тако се и догодило. Све како је писано, речено и проречено.

Син Божји ушао је у огромну драму овога света као њен главни јунак, да својом смрћу очитује своју љубав према роду људском а васкрсењем потврди могућност општег васкрсења свега потомства Адамова.

Убице Христове и неверници до данашњег дана објављују само смрт Христову, хришћани пак — и васкрсење Христово. За оне прве трагедија на Голготи представља тријумф смрти, за ове друге тријумф живота. Они сматрају Христа побеђеним, ови победиоцем.

И наша животворна трагедија на Косову пре 550 година подвојила је тумаче. Једни сматрају косовску Голготу поразом, други победом.

Размотримо за час неколике друге победе и поразе из српске историје, не би ли нам то помогло објашњењу

Косова.

Победа краља Милутина над незнабожним Хунима и победа његова над латинским крсташима биле су од пресудног значаја по српску државу и по Православље на Балкану. Ко зна датуме тих победа? Ко их слави и прославља?

Победа светог краља Стевана Дечанског на Велбужду представља једну од најсјајнијих победа у доба Немањића. Но и та победа ушла је само у историју а не у календар.

Душан је окитио своје име многим победничким ловорикама. Но све те ловорике представљају увенуло лишће кад се упореде са трајним зимзеленом Лазаревим.

Војвода Обилић вратио се са Плочника у Крушевац да честитога кнеза обрадује вешћу о славној победи над султановом војском, али и та победа је као пријатна епизода према стравичном лому и слому Косовском.

Онда узмимо поразе. Било их је више. Но ниједан није привидно тако сличан поразу Косовском као онај на Марици. И тамо су крст и полумесец у судару. И тамо погибија једног владара, и то врло снажног, и мноштва великаша, војвода, и целе српске војске. Па ипак Марички пораз је без ореола мучeништва, пропаст не за песму. Песнички геније српског народа није хтео да се задржава на овом догађају. Дао нам је једну сјајну песму само на једну споредну тему, а у вези са Марком и Туретом које је трговало сабљом краља Вукашина, погинулог на Марици.

Косово се издваја од свих српских победа и пораза двема одликама:

1. *јединственошћу мотива борбе и*

2. решеношћу на мученичку смрт.

Шта означавају ове одлике?

Посмотримо поново наведене примере победа и пораза.

С двојним мотивима пошао је краљ Милутин у бој против Хуна; у име Хришћанства и у име српске државе. То јест, он је хтео да одбрани хришћанску веру од идолопоклоника, и да одбрани своје земаљско царство од спољних нападача. Исто тако с двојним мотивима водио је он рат против папских крсташа; један мотив је одбрана Православља од латинизма а други опет одбрана своје

државе, свога земаљског царства.

То двоје мотива види се и код светог краља Дечанскога. Он је био принуђен да ратује против Шишмана, да би уздигао право над насиљем и да очува свој народ и своју државу. Ово је он јасно изразио у своме писму Шишману.

Душан је такође стално имао у виду два циља својих ратова на Балкану: да оснажи своју државу и да помоћу такве снажне државе стукне Ислам од Балкана, и задржи га у границама Азије. За хришћански Балкан дакле он је ратовао, да се Балкан не би потурчио него да би остао Христов и — Душанов.

И Обилић на Плочнику борио се за две вредности: за веру и државу; за хришћанску веру против неверника и за српску државу против туђинаца.

Краљ Вукашин могао је одушевљавати српску војску на Марици Христом против Мухамеда; у ствари он је желео задобити победу над Турцима ради престижа над осталом властелом српском и опет, и опет, ради славе земаљскога царства српскога.

Запазимо још, да у свим овим ратовима нигде се није испољила нарочита воља, ни војсковођа ни војника, да погину, да жељно и драговољно приме смрт и мученички венац. Тим не мислимо да кажемо, да оци наши у тим знаменитим биткама и бојевима нису били јунаци. То никако. Њихово јунаштво је ван спора. Они су пошли у рат са двојном мишљу: победити или погинути, но са жељом да победе а не да погину.

Споменимо још један новији мегдан, славнији од мегдана Термопилског. То је бој на Чегру. Да се он догодио у Јелади пре 3.000 година, сви гимназисти у Канади и Аустралији читали би данас о њему у својим читанкама.

Кад је војвода Синђелић видео да Турци одолевају и ускачу у српски шанац, он је запалио бурад са барутом и испунио шанац смрћу. Сам по себи овај бој би се могао замислити као једна сцена Косовске битке. Но не може се ни он сравњивати са *Косовом,* јер је немушт, без пролога и припреме, и јер је решеност на смрт дошла онда кад је смрт постала неизбежна.

Друкчије је са *Косовом.* Ту је потпуно јединство мотива и циља борбе, и потпуна решеност на смрт. Борба је за "царство небесно", а не за државу, за народ, или за кнеза,

или за ма шта земаљско и пролазно. Борба је за "крст часни", символ царства Христовога: И честити кнез, и војводе велике и мале, и сви табори њихови, крећу на Косово с одлучном вољом да жртвују своје животе за царство небесно, "за крст часни и вјеру хришћанску", "за лијепо име Исусово".

"Ако волиш царству небескоме
"А ти сакрој на Косову цркву
"Не води јој темељ од мермера
"Већ од чисте свиле и скерлета,
"Па причести и нареди војску;
"Сва ће твоја изгинути војска,
"Ти ћеш, кнеже, с њоме погинути...

"Цар вољеде царству небескоме
"А него ли царству земаљскоме".

Тако се владар, после дугог колебања и гетсиманског знојења у Крушевцу, одлучио за смрт и царство вечних вредности а одбацио све привремено, пролазно и варљиво.

Једном су Јевреји хтели Христа учинити својим царем, а Он сазнавши то побеже и склони се у пустињу. А кад Га је римски гувернер Пилат питао: "Јеси ли ти цар", Исус му је одговорио: *Царство моје није од овога свијета.*

Томе царству не од овога света приволео се Лазар, у пуном сазнању, да је пут ка томе царству крст, страдање и смрт. И у пуном сазнању он се сагласио са својом Голготом као капијом ка царству небесном.

И не само Лазар. Са истом визијом небесне стварности и са истим сазнањем о предстојећој смрти полазе на Косово и браћа царице Милице, девет Југовића. Сестра жели, да бар један од њих остане с њом у Крушевцу, да имаде "брата од заклетве", т.ј. да се може њиме клети, јер и она предвиђа и предосећа да сва српска војска иде у смрт. Па иако је кнез одобрио и благословио да један од Југовића остане у Крушевцу, узалуд, ниједан се није хтео задржати. Ни благослов кнежев, ни сузе сестрине, нису помогле. Свих девет журно пролазе поред уплакане сестре, и сваки од њих одговара јој, без нарочите братске нежности:

"Не бих ти се, сестро, повратио,
"Да ми царе поклони Крушевац.
"Идем, сејо, у Косово равно
"За крст часни крвцу прољевати
"И за вјеру с браћом умријети".

И не само Југовићи. Свесни су да иду у смрт и све велике и мале војводе српске. Пре свију она тројица што су и погинули пре свију.

Кад је Кнез Лазар на навечерју своје славе — а то је свети Амос, на сам Видовдан — наздравио Милошу Обилићу и у здравици назвао овога невером, скочио је Милош и одговорио домаћину:

"Ја невјера никад био нисам,
"нит сам био нит ћу икад бити,
"Него сјутра мислим у Косову
"За ришћанску вјеру погинути".

Дарујући девојку пред црквом Милош јој говори:

"На, девојко, коласту аздију,
"По чему ћеш мене спомињати
"По аздији по имену моме,
"Ево т' идем погинути, душо,
"У табору честитога кнеза".

Тако јој говори и Иван:

"Ево т' идем погинути, душо,
"У табору честитога кнеза".

Тако и војвода Милан:

"Ево т' идем погинути, душо,
"У табору честитога кнеза".

Тако су мислиле и мање војводе, полковође и четовође. Тако, на пример, и војвода Стеван Мусић:

"Пита Љуба Мусића Стевана:

"О Стеване, драги господаре,
"Кад ћеш мени са Косова доћи?
"А Мусић јој вели и бесједи:

"Кад огрије од запада сунце,
" Тадар ћу ти са Косова доћи.

Па и најпростији људи хрлили су на Косово поље са истом неодољивом жудњом. Пошто нико од браће Миличине није хтео остати у Крушевцу, кнез Лазар наређује своме слуги Голубану да он остане.

Али —

"Кад то зачу слуга Голубане,

"Проли сузе низ бијело лице"

па узе госпођу царицу "на танану кулу",

"Ал' свом срцу одољет не може
"Да не иде у бој на Косово
"Већ се врати до коња Лабуда,
"Посједе га, оде на Косово".

У свести или подсвести целог народа брујала је једна тајанствена нота,

да на Косову Христос дели мученичке венце славе,

и да се треба грабити за те венце, да се једно царство губи а друго добија;

и да је куцнуо судбоносни час да се за крст часни жртвује све.

Са том нотом у души српска војска учинила је и све предсмртне припреме. Опростила се на дому, причестила на Косову, па пошла под крстатим барјацима на крст, на дан светога Вида, и светога Амоса, крсне славе честитога кнеза.

"И погибе српски кнез Лазаре,
"И његова сва изгибе војска,
"Седамдесет и седам хиљада.
"Све је свето и честито било
"И миломе Богу приступачно".

Ниједан хришћански народ нема у историји својој оно што има српски народ, нема *Косово.* Шездесет и неколико година после Косовске битке пао је Цариград, престоница источног хришћанства. Посечен је хришћански цар Константин, српске крви и порекла по једном родитељу. Рекао би човек: то је слично *Косову.* Рекао би опет: догађај већи од *Косова.* Боже сачувај! На Косово је марширала хришћанска војска у сусрет смрти, у Цариграду је војска стајала унутра у граду, надајући се до последњег часа, да ће се смрт некако окренути од ње на левокруг. Кад су ђулад, из првих топова у историји, пробила зидове градске, ужас је завладао и паника се зацарила у војци и грађанству. Сви храмови били су испуњени вапајем и молитвом Богу за *спасење града,* т. ј. за спасење тела, за спасење државе и царства земаљскога. Отуда је пад Цариграда забележен код Грка као ноћ а не као дан, као пропаст а не као победа. Истина, и ту је битка крста и полумесеца, но без епопеје и без надахнућа за будућа поколења. Јер пораз схваћен

само као пораз не може никога одушевити. Нити сама Голгота без Васкрсења може некога надахнути и оснажити.

Сасвим је обрнуто са српским *Косовом.* Као што се самртник облачи у ново и скупоцено одело, тако је војска српска била одевена у најбоље рухо своје. Блистава и сјајна поворка хитала је са свих граница царства у жижу части и славе, на Косово поље. Осењена крстатим барјацима и иконама крсних слава, са песмом и клицањем, са песмом и свирком, са песмом и радошћу хитала је она своме косовском — губилишту. Зар нас не подсећа ово на групе првих хришћана, који су са таквим расположењем ишли под мач, или у огањ, или пред зверове? Не зна се ни за једног хришћанског мученика да се молио Богу да га спасе од блиске смрти, а зна се за хиљаде и хиљаде њих да су се молили, да их мученичка смрт не мимоиђе. Ни крстоносна војска Лазарева није одржала молепствије за спасење од смрти. На против — исповедила се и причестила — за смрт. Један цео оружан народ као један хришћански мученик, покоран промисаоној вољи Свевидећег, прима горчину смрти, и то не као горчину него као животворни лек. И зар није *Косово* до данашњег дана служило дваестини поколења у истини као животворни лек? У историји хришћанских народа нема познатог случаја, да цела једна војска, цео један оружан народ, буде запојен вољом за смрћу и да оде у смрт за веру своју. Не у смрт самоубилачку него у смрт херојску. *Косово* је уникум у дваестовековној историји хришћанског света.

Греше они који говоре: *Косово* је зауставило точак наше историје; уназадило нас је; да није било *Косова,* ми би данас били велики народ!

Баш *Косово* нас је учинило великим народом. Оно је наша народна Голгота али у исто време наше народно васкрсење, духовно и морално. Оно је зауставило морално распадање српскога народа. Дало нам галерију витеза вере, поштења и пожртвовања, која несумњиво вреди више од ма које галерије мермерних кипова, направљених у мирно доба од народа који нису имали своје Косово.

Греше и они који *Косово* сматрају поразом. Ако је ко претрпео пораз, претрпео га је велики господин Вук Бранковић а не кнез Лазар. Погинули Лазар је добио, а преостали Вук изгубио. Ко жртвује живот свој у једној борби за истину и правду Божју, жртвовао је највеће што је могао и имао, и — победио је. Макар битка технички била изгубљена, он остаје победилац. А пошто је сва

српска војска на Косову пољу пала — и то драговољно — за истину и правду Божју, то је она и победила. Она је принела на жртву Богу све што је имала и могла; отуда је и победила. Изгубила је тело, спасла је душу. Па чак ни тело Лазарево није изгубљено. Тела издајника изгубљена су после Косова као што су душе њихове изгубљене на Косову. Не зна се гроб ни Вуков ни Алтомановићев.

Свето тело Лазарево пак, намагнетисано небесном силом, још и данас лежи цело и лечи све немоћи људске. Нису изгубљена ни тела осталих витезова крста, иако су остала на бојишту. Од њихових светих душа освећена су тела њихова, а од светих тела њихових освећена је сва Косовска земља. Отуда је Косово постало свето поље. Због тога Срби и Српкиње са свих страна — чак и они из Америке — долазе и узимају са светог поља Косова шаку или торбу свете земље, да је као светињу носе и држе у својим храмовима и домовима. Као из гробнице св. Димитрија у Солуну, или са гробова других хришћанских мученика. Косово је највећа гробница хришћанских мученика, погинулих за један дан. Једна друга, таква и толика, није нам позната. И као што свечари славе дан смрти свога свеца, тако цео српски народ светкује и прославља Видовдан. Ко слави свете мученике, рецимо архиђакона Стевана, или Ђорђа, или Димитрија, или Теодора, или Трифуна, или свету Петку и Недељу, или св. Петра и Павла — тај не слави побеђенога него победиоца, нити слави мртвога но живога. Тако и ми сви прослављајући велику армаду Косовских мученика, не прослављамо побеђене него победиоце, нити мртве но живе.

Видовдан је највећа слава српског народа. Он је дан а не ноћ, и то баш — *Дан.* Он нас опомиње на победу и на васкрсење. Семе царства небеснога, посејано светим Савом, никло је бујно и порасло велико. Богати плодови тога семена узабрани су на Косову пољу. То није једина Христова и Савина жетва у нашој прошлости, али је пресјајна и јединствена свога рода.

Они који се мрште на *Косово;* који га подништавају, осуђују, мрзе, или сматрају несрећом и пропашћу, они гледају очима а не духом, и цене технички а не морално. Такви или нису прави Срби, или су још под клетвом честитога кнеза због тога што преци њихови не дођоше у бој на Косово или ако дођоше бише у табору великога господина Вука под Голеш планином. А клетва гласи: "Рђом кап'о док му је кољена!"

А прави Срби — што у косовском смислу значи прави хришћани — нека благодаре Господу Богу што им је дао

Косово, понос и утеху, и непресушни извор најузвишенијих надахнућа; чистилиште савести свих поколења до краја времена.

Нека скину капе у свети дан Видовдан, и на светој земљи косовској нека се поклоне светим душама крстоносних праотаца својих. Па у хармонији са целим народом, који је најбољи тумач *Косова,* нека из дубине срца и савести узвикну:

"Све је свето и честито било
"И миломе Богу приступачно!"

Наша историја

– Видовданске мисли –

Гласник православне цркве, бр. 12, 1913.

Јединствена је наша историја! То није један низ страшних и смешних анегдота, као историје понеких племена; наша народна историја је једна дубока д р а м а. Неколики периоди те историје уплићу се један у други нарочитим духом прожети, једном руководном идејом осветљени. Неколико целина органски утканих опет у једну целину!

Узмимо само три периода, најмаркантнија: *доба Немањића, робовање и ослобођење.* Сваки претходни период носи у себи узрок и храну следећем периоду. У доба Немањића стварала се једна култура, делом оригинална, делом акцептирана. Оно што се стварало, стварало се као тадашња савремена потреба, и ако су многе од тих творевина много доцније далеко већи значај имале. Тако, многобројне задужбине царева Немањића и последњих деспота српских, подигнуте ради молитве и благодарности Богу, служиле су у време ропства фактички искључиво спасавању нације српске. Симболичко представљање цркве као лађе спасења нигде се тако јасно не оправдава као у нашој историји. Усред општег османлијског потопа спасавао се народ српски у овим јединим лађама спасења, које су му од његових царева преостале. Све оно што се није могло или није хтело спасавати под окриљем Немањића, тонуло је у османлијско море.

Док је у првом периоду начело *борба за славу,* дотле у другом периоду руководно начело *борба за опстанак,* а у трећем *борба за слободу.*

У периоду борбе за опстанак дух нашег народа није био непродуктиван и пасиван. У време ропства наш народ је створио једну тако велику творевину, која се у величини може такмичити са црквеном архитектуром Немањића доба. То је српска народна поезија. Ни један народ у свету није дао ништа слично под сличним околностима. То је речено више пута, и — речена је истина. Црква Грачаница и песма о Страхинићу Бану! Тешко је пресудити шта је лепше од овога двога. Робље је походило царске задужбине, целивало праг, по коме су царске ноге газиле, плакало и јадало се пред царским ликовима, који су се блистали лепотом и раскоши међу фрескама анђела и светитеља. У Студеници је народ клечао пред ликовима Немање и Саве; у Краљевој цркви пред ликом краља Милутина; у Раваници пред кнезом Лазаром; у Манасији пред Стеваном Високим; у Љубостињи пред царицом Милицом. У осталим многобројним задужбинама пред осталим многобројним Немањићима. То је било време искреног кајања и тешког страдања: Нема кајања без страдања, нити страдања без кајања. Народ је живео највише прошлошћу, а најмање садашњошћу. Успомене прошлости комбиноване су на све могуће начине како би се добила што светлија перспектива будућности. Прошлост није била ишчезла у недоглед и недохват. Она је живела у души народној, и душа је народна живела њоме. Старо ткиво уткивало се у ново.

Трећи период чини борба за слободу. И ми смо још у овом периоду. Овај чин наше велике националне драме јесте једна реална епопеја, која је својом величином надмашила нашу трубадурску епопеју маште из периода робовања. Карађорђе и Милош, Вељко и Синђелић, и цела плејада илијадских хероја од устанка до данас чекају на свога песника и историка. То су тако велики портрети да се треба измаћи још много даље од њих, да би се они могли видети у правој величини и боји. Уз то треба додати још и великане из ратова 1912—1913 године. Борба за слободу још се води, период овај још није завршен. А један период историје тек онда стекне достојнога и песника и историка, кад се заврши. Александар Велики рекао је на гробу Ахиловом: "о срећни човече, ти си имао једнога Хомера да опева твоју славу!" Па је и Александар стекао своје Хомере. Јунаци наши из борбе за слободу могли би позавидети Милошу и Марку и Страхињићу и Југовићима на опеваној слави кад не би веровали, да ће се и за њихова дела наћи достојан песник и оценитељ. — И овај трећи период, као целина за себе, уткан је тесно у период претходни. Период робовања дао је повода и импулса периоду ослобођења. Период ослобођења пак дејствовао је још из

далеке будућности, пре свога доласка, онако исто благотворно као што нада увек дејствује. Садашњи период био је нада периоду претходноме.

И тако имамо три акта:

1. Узраст и пад,

2. Искупљење и

3. Васкрсење.

Мало која национална историја има тако јасне периоде, тако одређене боје и такво јединство, техничко и идејно, како целине тако и делова, као што то све има — наша историја. Једна истинска и велика драма. Једна сакрална драма. Драма греха, страдања и васкрсења. Прибирачи факата то не виде, но теолог то може далеко јасније да види.

Сакрални карактер носи цела историја човечанства. Јер и цела историја човечанства стоји у оквиру те драмске трилогије: греха, страдања и васкрсења. Човек пада, човек страда, човек васкрсава. Човечанство је пало, човечанство страда, човечанство ће васкрснути. Ни једна профана философија историје не вреди ништа. Хомер и Софокле разумевали су боље историју света него три четвртине модерних мислилаца, који су о историји философирали. А пророци и мудраци источњачки разумевали су историју опет боље од Хомера и Софокла. Тајанствена суштина историје јесте сакрална. То је стара философија историје. Кад би неки историк и сва факта у светској историји познавао, не би опет ништа разумео, кад цео тај баласт факата не би довео у везу са идејом Бога или морала.

Један човек из Лике отишао је сад за време рата на Косово поље, да *"пољуби свето Косово"* и да донесе одатле кући с в е т е косовске земље. "Умољен сам, вели, и од стране свих мојих суседа и познаника, да и њима донесе бар по један грумен свете косовске земље".

У народној свести Косово је свето земљиште. Цинизам Илариона Руварца не би ту ништа могао изменити. Косово је свето. А Косово је врхунац заплета драмске радње у нашој историји. Косово= једна реч, — цела драма.

Овогодишњи Видовдан први је радостан Видовдан после косовске битке. До јуче је Косово било једна црна трагедија, данас је оно једна светла драма. Црни флор,

који је покривао косовско поље, Куманово је свукло и поцепало. Пет стотина двадесет и три Видовдана дочекивало је косовско поље под тим црним флором. У драми кнеза Иве Војиновића *"Лазарево Васкрсење"* има једна сцена где виле косовске играју жалосно коло и говоре: "Господе, препуњена је чаша горчине"! Ове године, на пет стотина двадесет четврти Видовдан, моћи ће Косовске виле, први пут после велике катастрофе, да заиграју радосно коло. Чаша горчине испијена је до дна. Можда ће судбина пружити овоме народу нову чашу горчине. Нека буде, — највећа и најгорчија је испијена.

Страдање је централни факт наше историје. То и чини једну историју освештаном, једну драму сакралном. Сваки живот без страдања је плитак. Период националног ропства удубио је нашу историју и дао јој драмску величину. Ни један народ од модерних народа није скупље платио своје место на овој божјој планети. Који народ има више непријатеља од српског? Који је се народ више револтирао против неправде од српског? Узмите који хоћете грумен земље српске у руке. У њему је цела народна драма; у њему је грех, и суза, и крв, и хајдучки шкргут зуба. Хоћете ли да сравните српску историју са неком другом народном историјом, онда морате оставити модерно време и модерне народе, и потражити нешто слично у далекој антици. Национални трагизам старога Истока, — Египта и Израиља нарочито — могао би још највише сличности имати са нашом националном драмом. Срби су у истини *оријенталски* страдали. Наша историја је у том погледу највише — готово једина — класична у Европи. Историја осталих европских народа не зна тај оријенталски трагизам. Нашу историју чини блеђом од египатске и израиљске једино одсуство сепаратне, народне вере. Вера Египћана била је само вера Египћана, а вера Израиљаца само вера Израиљаца. А народ, који је сем осталих творевина, створио и своју нарочито националну веру, могло би се рећи — дао јој драстичнију боју. Тим се највише разликују велики народи Истока од нас.

Ми можемо бити задовољни нашом историјом. Она је велика, — *већа од нас.* Јер њу је још неко стварао сем нас. Стварао ју је кроз нас Онај, који из Једног истог блата може да створи и "суд части" и "суд срамоте". Ми можемо бити задовољни, што је Бог од нас учинио суд части.

Цела општа историја је једно велико уметничко дело. У уметности драма заузима прво место. Ми можемо бити поносити, што наша народна историја није неки водвиљ или новела, но драма, *дубока по садржини, класична по*

јаснoћи и лепоти форме.

Ништа нас у садашњости не може учинити оптимистима у толикој мери као размишљање о нашој историји. Ко има очи да види велике потезе и путеве наше прошлости, тај не може у садашњости имати ни трунке националног песимизма. Доба Немањића трајало је три столећа, доба робовања четири (минимум, за Шумадију), доба ослобођења броји до сада само једно столеће. Ово доба тек је почело. Једно абруптно прекидање овога доба и понављање прошлости искључено је. Ми се налазимо у једноме **Crescendo,** које мора још дуго трајати. Дуги период нашег страдања широк је основ, на коме се зида н а ш период слободе и културе. Кад би се на једном титанском темељу подигла једна пигмејска грађевина, било би неразумно и ружно. Ко не верује у разумност и лепоту историје, тај не верује ни у разумност и лепоту природе. А ко у то не верује, за тога су ово што ми пишемо — хијероглифи. *Гизо,* у својој *Историји европске цивилизације,* овако резонује: "Ход Провиђења (у историји) није стешњен у уске границе. Провиђење не жури да још данас повуче последицу узрока, коју је јуче поставило; Оно ће је повући у вековима, кад згодан час дође; лаганост не чини Његову логику мање сигурном. Провиђење има до воље времена; Оно се шири по њему као Хомерови богови по простору; Оно учини један корак, док векови прохује".

Маловерни се само плаше, да ће први ветар оборити зидове наше народне куће, која је тек у зидању. Било је ветрова и бура страшних, биће их још много и много. Што лепши мермерни стуб то више удара чекића мора издржати.

За своју славну нацију могао је опет Гизо овако рећи: "ми можемо себи рећи, без претеране гордости, као Стенелус у Хомера: *ми хвалимо Бога што вредимо далеко више од својих предака".*

Није нужно да савремена српска генерација тако каже за себе. А нужно је, *веома је нужно,* да сви кажемо, сви ми — цигље савремене српске генерације: — "ми верујемо у себе и у Божје руководство више него наши преци". Нама то не би било тешко. Како да је тешко веровати у светлост нама, који смо на светлости, а није то било тешко веровати нашим прецима, који су били у тами?

Оптимизам је био једина философија свих оних српских генерација, које су испијале видовданску чашу горчине од Косова до Устанка. Голо и крваво робље, које је о видовданима ноћу, крijући, давало парастосе у

Грачаници Лазару и српској слави, смејало се кроз сузе, и кроз мрак гледало зору. А ми? Где нам је најбоље наслеђе, које наследисмо од предака својих, — где нам је наш *национални оптимизам?* Каквом философијом ми живимо? Нема друге философије, којом се да живети, ван оптимистичке философије наших старих.

"Има и код нас оптимизма!" Велите. Да, има га. Само је он плитак, као бистра барица, коју сваки стршљен може замутити. А треба да је дубок и бистар и светао као бунар косовски у који је пала света глава Кнежева. Има га, није да га нема, — само је разрок. Једним оком гледа леву ивицу пута, иза које је амбис, другим оком гледа десну ивицу пута, иза које је опет амбис.

Нашем оболелом националном оптимизму недостаје још једно, треће око, између она два разрока, које би могло видети широки друм по средини, којим Провиђење с поузданошћу и одлучношћу води нашу историју.

Наш народ је незнани јунак који не тражи своја херојска и добра дела ни признања ни почасти

Правда, 103, 1941.

Ево долазимо из народа, из средине многих незнаних хероја, ево нас у великом нашем граду, опет усред многих незнаних јунака. Ево нас у лепом граду на чијем домаку лежи наш народни незнани јунак на Авали.

Никад свет није славио незнане јунаке толико колико их слави од прошлих ратова. Никада свет није толико говорио о незнаним јунацима, нити толико подизао споменике незнаним јунацима.

Ви сте сами могли у томе да се осведочите. Свакоме је познато, а ви сте то могли и видети, да мало који, — скоро никоји — од странаца, када дођу у нашу земљу, не одлази од нас док се не поклони на Авали пред гробом нашег Незнаног јунака. Чули сте, можда и видели, да су многи страни државници, многи великодостојници, па чак и владари, који су икад посећивали нашу земљу, нашу престоницу, одлазили на Авалу да се поклоне пред спомеником нашег Незнаног јунака.

Откако Црква постоји на земљи од тада ми поштујемо и чествујемо незнане јунаке хришћанства. Који су то наши

хришћански незнани јунаци? То су сви они који страдаше и који се напунише знањем и љубављу Христовом. То су сви они подвижници хришћанства који се простиру или по градовима, или су са села, па сви они добротвори народни који у својој вери добра чинише и у календар уђоше. Затим, сви они ктитори и приложници многих храмова и манастира по нашој земљи хришћанској и по другим хришћанским земљама. Тих незнаних јунака има одувек у људском роду, и то су сви они који страдаше за Цркву хришћанску, и чија имена непозната остадоше. Нити они своје награде овде на земљи примише, нити пак какве почасти. То су сви они који су само Богу знани, а људима непознати. То су наши хришћански верски Незнани јунаци. Има их и данас: али њих само Бог зна. Како бисмо многи волели да знамо имена многих и многих таквих Незнаних јунака који су само наговештени у историји цркве?!

Богу су знана имена оних пастира из Витлејема, који први уђоше у пештеру и први се поклонише Јунаку који је донео светлост истине и љубави небеске. Ја бих хтео да свакога од њих радије знам по имену, него што бих хтео да знам име оног охолог цара Александра Мађедонског. Богу су познати, а ми их не знамо, и оних 14.000 младенаца из Витлејема који први својом невином крвљу постадоше жртве и своју невину крв дадоше за спаситеља свога.

Ми не знамо, али Бог је знао по имену ону жену, ону удовицу, која спусти две лепте у тас црквени стидљиво и плашљиво осврћући се да не би ко видео њен мали дар. Али Бог виде и објави њен малени дар као највећи. Ја мислим да је то био много већи дар, него дар који чине богаташи кроз руке обасуте златом и драгим камењем.

Заточеници хришћанства и цркве.

Како бисмо радо ми желели да знамо многе црквене заточнике који страдаше због своје љубави и вере у Бога Јединога! Незнано је и име оне жене грешнице која је сузама облила ноге Исусове. Како бисмо радо желели да знамо име оне жене Хананејке и капетана заповедника из Капернаума! Како би желели да знамо и име једног од оне десеторице губаваца, који се једини вратио да захвали Господу Исусу Христу на исцељењу, јер га је вера у Господа исцелила! Не знамо их по имену, али њихова дела читају се у храмовима хришћанским свакодневно. Затим, ко на свету зна име оног милостивог Самаријанина? Међутим, он постаде и свештеник, иако не беше човек од народа изабран. И данас постоје међу

нама многи и многи такви незнани јунаци који не траже никакву награду, никакво признање овде, на земљи.

Али, браћо моја и сестре, када бих хтео да изређам све оне примере незнаних јунака и њихова имена која су наговештена у Светом писму, и који су се жртвовали за хришћанску цркву, верујем да би била потребна хартија као цела кугла земаљска на којој би се могла исписати сва њихова имена и сва њихова дела. Али, велико небо Божје има места и за њихова имена, као што има места и за њихове примере. То нам сведочи свети Јован у својој светој и слаткој књизи, у Откровењу своме. У глави седмој свети Јован овако описује своје визије: "Видео сам како стоје пред Господом Богом, пред Белим Јагњетом безбројне жене, деца, старци у дивној чистоти, у својој бесмртности."

Браћо моја, у том народу који је он видео, ту су многи наши Незнани јунаци, ту су родитељи наши, многа деца наша, ту су стари и нови и мили пријатељи који су пре нас отишли на онај свет. Све их је свети Јован видео у огромном царству Божјем.

Примери незнаних хероја.

Далеко би ме одвело, браћо и сестре моје, кад бих вам ређао примере и имена тих наших Незнаних јунака, али ја мислим да то не треба да чиним, јер знам да су моје речи нешто јефтино према ономе што они учинише, према жртвама које они поднеше, јер су се жртвовали за свето хришћанство. Али поставићу вам једно питање, и не тражим да ми на њега одговорите, јер ћу сам одговорити: да ли има међу нама Незнаних јунака? Има, браћо моја, те још колико их има! Има много и много људи и жена, младића и девојака, и деце наше, испуњених страхом Божјим.

Ја сам чуо за једну жену која се овако исповедала својој пријатељици: "Дању плачем од жалости коју ми наносе моја деца, јер ме вређају, а ноћу, у глухо доба, узимам Јеванђеље Христово и читам и плачем од радости."

И то је једна незнана јунакиња.

Сиротиња помаже сиротињу

Познајем једну удовицу, сиротицу, која с тешким трудом зарађује себи хлеб, али зараду не задржава само за себе, него половину даје незнана јунакиња. Па ми је познат и један трговац који је имао пријатеље који су га салетели

да им потпише менице, обећавајући му да ће дугове које тим меницама почине вратити сами. Међутим, нико ништа није вратио, и овај јадни трговац морао је све сам да плати, тако да је платио преко милион динара и остао после тога без ичега, и без породице. Када га је после тога један грађанин упитао, да ли проклиње те своје пријатеље, он је благо одговорио, да се они сами проклињу због њихових дела, а он се моли за њихово спасење.

Затим ми је познат и један случај када је један богати човек, ишавши улицом, у једном тренутку испустио штап из руке. Он се сагао да подигне штап, али није приметио да му је у томе тренутку испала кеса пуна новца, и он је продужио даље. Међутим, то је приметио један млади човек који је дигао кесу, и истрчао испред овог богатог човека, предао му паре и брзо окренуо главу да не би био познат. Читали сте многе примере сиротињског поштења код трамвајаца и железничара који налазе често велике драгоцености и како их брзо враћају, не тражећи за то никакве награде. Ја мислим да су и то Незнани јунаци нашега времена.

Познајем једнога кафеџију у близини овог храма који је дуго живео и својим марљивим радом стекао доста велико имање. Али због своје благости и доброчинства дошао је до пропасти материјалне, али не и духовне. Боже сачувај, не! И њега су салетели његови суседи да им потпише менице и он је свима потписивао, тако да је све после морао сам да плати, и на крају остао је пуки сиромашак без игде ичега! И он је опростио свима онима који су га материјално упропастили.

Наш народ је незнани јунак

Онда знам један храм у Београду, у коме једанпут или више пута недељно свештеници држе молитве многима који осећају то као потребу.

Ето, видите, браћо и сестре, колико сам примера навео за ово кратко време, примера незнаних јунаштава и Незнаних јунака, оних који не воле да о томе говоре, оних о којима новине не пишу, и о којима радио не говори.

Авај, нека занеме, нека умукну она уста која кажу и клеветају и која говоре: "Па то је прост народ, то је та глупа маса, која чини таква дела!"

Они не говоре ништа генијално, а још мање нешто ново од оних клевета које су фарисеји бацили на хришћане. Та

клевета не пада на оне који верују у Христа, на оне који Христа воле. Таквих незнаних јунака има у народу, такав незнани јунак је и народ наш. Јер шта је онај човек на Авали, пред чијим се гробом клањају господари и великаши, друго до син нашег народа који је свој живот положио на бранику отаџбине, не тражећи за то признање и почасти! Незнани јунаци су и творци наших светилишта, Студенице и Грачанице. Безброј је оних незнаних јунака који су храбри у рату и поштени у миру, који су најпобожнији и у рату и у миру. Њихова имена нама нису позната, али Богу су добро позната. О њима и њиховим делима речено је у Светом писму: "Храбрите се и веселите се што су имена ваша на небесима записана." Нема ништа слађег него то да чините добра дела, не очекујући никакве награде овде, у земаљском животу, и спремајући душе своје за небеско царство. Када би ме Господ Бог, после моје смрти, упитао да ли желим да се поново вратим на земљу, и шта бих желео да онда чиним, ја бих му одговорио, да бих желео да чиним само добра дела, и само добра дела. И ја вам кажем: ако су ваша имена на небесима уписана, не тражите да их свет зна. Благо онима који разумеју чаробну тајну: *Чинити добра дела и чинити Бога дужником својим.* Дакле, чините, браћо и сестре, добра дела и не тражите за њих награде на земљи, јер ћете за та своја добра дела добити награду на небесима. То вам препоручујем у овом моменту када се спремате да узмете свето причешће и да се духовним телом спојите са Господом Богом. То ја желим, браћо моја, вашим умрлим сродницима и свима вама, амин!

Све зависи од наше пробуђене свести и савести

Беседа на Дан Уједињења

Свест и савест. Буђење свести и савести задатак је данашњег прослављања и благодарења Богу. Сећање на велике догађаје и жртве од 1912 до 1918 године, до онога првог Дана Уједињења, буди у нама свест и савест и распаљује љубав према Господу Богу који нам је помогао и према народу који се с вером у Бога онолико жртвовао. Кад бих ја хтео бити летописац попут наших манастирских летописаца, калуђера из старине, ја бих овако, без кићења и развлачења, описао догађаје, патње и жртве српског народа у току оног седмогодишњег војевања.

С вером у Бога краљ Петар не хте поћи у рат док се не освети његова задужбина, црква св. Ђорђа на Опленцу, а кад се црква освети чусмо сви из његових уста где рече: "Сад сам весео и уверен у победу. Свети Ђорђе ће ми помоћи". И народу би мило што се краљ поузда у Бога и свеце Божје и што проговори из дубине душе народне. И сам Скерлић, тада за трпезом краљевом пред црквом, задиви се таквој вери краља Петра и одушевљено га поздрави, а сав народ српски прекрсти се и поклони Господу Богу, и војска крете.

С вером у Бога и у разумну судбу Божју пређе српска војска границу код Ристовца у октобру 1912 године. "Опрости нам, Боже, грехе наше и помози нам!" шаптао је тада сваки српски војник. И Бог се смилова и поможе. И први Божић од Косова у слободи би прослављен широм Старе Србије од Јавора до Битоља и од Призрена до Малеша. Мишљасмо, ту је крај рату, али крај беше далеко.

С вером у Бога и у правду Божју прекрсти се српска војска 1913 године на Брегалници и одби изненадни напад братског нам али тада на зло наведеног бугарског народа од злотвора наших и његових. И крв се проли многа, и ране рањеника беху тешке. Уз то још наста помор од колере и однесе многе жртве. Опет мишљасмо: ту је крај рату, али се опет преварисмо.

Тада се узбуни млада Босна и Херцеговина и пожели слободу и сједињење са слободном и прослављеном Србијом. Због тога дође изненадни удар на Србију 1914 године. И сва Србија се стресе од неке језе као да предосећаше голготска страдања своја која тек имаху да дођу. Али ипак српски војници с вером у Бога и предани вољи Божјој кретоше у старим ратним шињелима и са гаравим пушкама, кретоше преко свежих гробова своје браће из минулих ратова да бране светиње своје отаџбине и да помогну ослобођењу Босне и Херцеговине. Више од године дана бранила се Србија јуначки од непријатеља и од болештина, побеђујући и једно и друго с великим напорима и жртвама. У те дане српска краљевска влада настани се у Нишу. А у овоме граду беше помор од тифусне заразе тако страшан да се не може описати. Гледасмо очима својим свако јутро и видесмо по неколико кола натоварених мртвим телима као дрвима где возе на гробље.

Тада стигоше у Ниш прваци Хрватски и словеначки и учинише предлог српском Краљу и Краљевској Влади да прошире ратне циљеве Србије и да њима обухвате и ослобођење Хрвата и Словенаца. И би усвојено како и

предложено. И би објављено, да се Србија бори за ослобођење свих Срба, Хрвата и Словенаца. Никад у историји Словенства на Балкану није се усудио један народ да у чемернијим приликама истакне већи идеал и шири циљ борбе.

Али то још већма раздражи непријатеље наше и они грунуше свом снагом с три стране на Србију. Изнурена и проређена српска војска одступаше лагано дајући јуначки отпор, док не изиђе из своје земље и не сручи се преко албанских кршева у приморје. Тада непријатељ објави да не постоји више ни Србија ни српска војска. А у то исто време изрече председник српске Владе Никола Пашић пред странцима велику реч из душе народне: "Боље сви да умремо као слободни људи него да живимо као робови". И та реч одјекну широм целог света и потресе савест свих слободних народа. И док се име Србије прослављаше по свему свету, дотле се орлови албански и рибе морске обилно хранише мртвим телима српских војника, а српски народ на дому грцаше у сузама и крви и у ранама љутим и у агонији ропства. Као многострадални Јов на пепелишту могао је узвикнути: *Учинио је Бог од мене причу народима и постао сам бубњање међу њима.*

С вером у Бога и покорна судби изумираше на Крфу преостала војска српска, измучена животом, изнурена од патњи и болести, и аветињски исушена од глади. Изумираше тако нагло, да је свет мислио да ће сва изумрети. Али писано је, да се Божја сила у немоћи човечјој показује.

И о чуда! Српски Краљ и српска влада и у таквим околностима поновише одлучно и још одлучније своју нишку изјаву. Окружени смрћу као тесним обручем, Краљ без краљевине и министри без подручја, на туђој земљи, објавише свету, да се Србија бори и жртвује за ослобођење свих Срба, Хрвата и Словенаца. А док се још тај програм писаше и објављиваше, свакодневно се лађе пунише мртвим телима млађаних ратника српских са острва Крфа и Вида, и пловише на пучину сињег мора да тамо погребу жртве за тај програм. Да се потврде и овде речи Псалмиста: *Покрио си нас сенком смрти; убијају нас за тебе сваки дан; поступају с нама као с овцама кланицама. Устани, Господе, немој нас одбацити за свагда!*

С вером у Бога и неугашеном надом у крајњу победу опреми се на Крфу преостатак српске војске и упаради се 1916 године на први Васкрс у изгнанству да дочека Престолонаследника Александра. А кад дође млади

Престолонаследник, он поздрави своју војску са: Христос воскресе, браћо! И сва војска отпоздрави: Ваистину воскресе! При томе сваки војник у себи помисли: Нека би и Србија васкрсла! И сви странци који беху присутни задивише се тако бодром духу код малене и измучене војске српске. Али кад Бог помаже, онда и малена војска побеђује велику војску, као што Гедеон са 300 људи победи Мадијамце којих беше као песка на обали морској.

С вером у Бога и са неодољивом чежњом за отаџбином својом појави се те године српска војска на планинама изнад Солуна као на неком високом зиду са кога се гледа у Србију. И отпочеше тешке и крваве борбе. Снежне планине обојише се крвљу људском а села и градови у долини беху опустошени од огња и олова. Тада Срби завапише Богу са молитвом: Боже Немањин и Савин, Боже Карађорђев и Милошев, Боже отаца наших, смилуј се на нас и спаси нас! И смилова се Господ, а верни и племенити савезници притекоше у помоћ, и дође крај патњама српским. У септембру 1918 године српска војска као на крилима полете напред, у отаџбину своју. И за кратко време бише ослобођени сви Срби, сви Хрвати и Словенци. Програм нишки и крфски испуни се дословно. Београд, Загреб и Љубљана засуше цвећем српску ослободилачку војску. Мајке загрлише своје повраћене синове а деца родитеље. Једва се познаше, јер дуго беше време ратовања: што је остало младо беше постарело, а нејако порасло. Тада по свима храмовима и по кућама уздигоше Срби благодарну молитву свевишњем Господу. А Први Децембар би проглашен државним празником и назват Даном Уједињења. Те године празноваше Срби први Божић у слободи после трогодишњег робовања Србије, а Хрвати и Словенци после много стотина година робовања свога.

По том почеше Срби бројати ратне жртве, па набројаше око један и по милион изгинулих војника и грађана, стараца, жена, девојака, дечака и деце, уморених глађу, обешених, посечених, спаљених, потопљених, или живих сахрањених, или пострадалих по лагерима и по тамницама. Један и по милион! То је четвртина од шест милиона колико је Србија са Јужном Србијом имала 1914. године, не рачунајући ту све пострадале у Црној Гори, Војводини и Босни и Херцеговини.

Питао ме један Рус, колико је жртава дала Србија у прошлом рату. Једну четвртину свога становништва, одговорио сам. А колико то износи? питао је он даље. То је, рекох му, више него све становништво Албаније. Или то је као кад би Италија или Француска жртвовале по

десет милиона, или Немачка преко 15 милиона, или рецимо кад би Америка изгубила 30 милиона, или Русија 40 милиона, или Индија 90 милиона, или Китај 100 милиона. Тек тада је тај добри брат Рус разумео жртве Србије, ужаснуо се и заплакао. Мила руска душа! И анђели би Божји заплакали.

Овде би био крај моме летопису. И ја бих завршио са речима Златоустовим: *Слава Богу за све, и амин.*

А сада, браћо, мислим да ћете сви разумети зашто је српска православна црква уписала овај Дан Уједињења у календар црвеним словом. Због милион и по пострадале деце за крст часни и слободу златну. Њима на славу а нама на сећање ради буђења свести и савести.

Да не будемо гори од оних који за слободу и уједињење народно живот свој положише.

Да не буде наша слобода једнима у буквалном смислу златна а другима камена. Него нека се гомилари злата хитно сете Бога и смрти и бедне браће своје, и сиромашних занатлија и незапослених радника.

Да се Срби уједине и не цепају више духом партијским. Нису ли нас непријатељи вековима цепали и раздирали? Зар ћемо подражавати непријатеље своје а не ону браћу своју која се жртвоваше за јединство — чујте: за јединство а не за поцепаност — свих Срба и не само Срба?

Велика је несрећа за све нас ако се и један једини Србин у овој држави осети као роб у туђој кући.

Упрљана слобода припрема ропство. Грешан мир води рату. Хтели то људи или не хтели.

То народ зна и осећа. Сав наш сељачки народ зна, да покајање и очишћење од греха може отклонити и рат и сваку несрећу. То нарочито знају и осећају она браћа и деца наша који су оставили ових дана своја рала и своје занате и стали под војне заставе. Наше све мисли иду к њима. Ми морамо за њих постити и мучити се и Богу молити. И Бог ће благословити и њих због нас и нас због њих. Све зависи дакле од наше пробуђене свести и савести.

Да, све зависи од нас, а ми од Бога.

Наш Видовдан

Братство, Сарајево, год. VIII, 1932

Пет векова јецала је као харфа на рекама вавилонским душа нашег народа за својим изгубљеним царством. Пуних пет векова опеван је бол душе народне у везу, освећеном сузама Јефимије, у длету Рада Неимара и фигурама великих наших иконографа — хезихаста. Пет векова болом су тужиле гусле над пропашћу своје државе и величине, посвећујући интуицијом дела и жртве великих народних јунака и хероја. На Косову пољу широкоме падали су и венули црвени божури крај лепе Грачанице и као једини споменици обележавали су места, где су витезови пали. И када су гаснула последња кандила многобројних задужбина, кад је непријатељ у своме бесу обесвећивао велике светиње, у души нашег народа чувао се грандиозни споменик херојства, чојства и племенитости — споменик много већи и значајнији од пирамида египатских. У народној машти ови велики хероји, ови титани ретки у светској историји, изазивали су фигуре веће од тријумфалних лукова и обелиска. И народ је славио у њиховој фигуративној монументалности у исти мах и њихову велику духовну моћ и дао у својој поезији дела, којима се народи диве.

Хероји нашег народа, страшни и стихијски у херојству као језива и ужасна ждрела балканских вулкана, били су у исти мах у својој душевности благи и чисти као горска језера, питоми као голубије душе и свети као анђели. То су били неустрашиви борци за света начела светог Православља, који претпоставише Небо земљи, небеско царство земаљском и зато им народ опева подвиге и узвиси их до небеских предела светитеља и анђела. То су последоваоци светитеља Саве, који је персонификација, истинске светости, апостолства и љубави, који оставише у души народној величанствене слике истинског хришћанства и натчовечанске подвиге херојства. Њиховим ореолом позлаћени су ликови Јевросиме, Југовића мајке и косовске девојке. На њиховој идеологији, на њиховој религиозно – философској мисли васпитана су цела поколења бораца до данашњег дана. Њихов дух очувао је нашу поезију, нашу архитектуру и наше сликарство, њихов дух дао је најтананију вибрацију колективне душе и створио од наше прошлости узвишену симфонију бола и религиозног одушевљења. Велики праведници, становницима небеског царства, по речима апостола, »Станови духа светога«, победили су петвековну таму националног ропства и трагедије и оборили су буђаве престоле тирана свога народа. Њихова се косовска концепција остварила и ми данас гледамо својим очима оно, што је некада био сан, кар реалност;

ми данас имамо пред собом доказе да је њихова идеја божанског порекла и да је Провиђење определило последње наше победе и освећење нашег Видовдана.

Два видовданска говора

- *У* манастиру Раваници -

Видовдански говор, одржан на 550. Видовдан у ман. Раваници, 1939.

Душа моја испуњена је великим узбуђењем на овоме месту и у овај дан када излазим пред вас да искажем оно што се речима исказати не може.

Кад ме је као дете водила моја мајка цркви, па кад би се с брда угледала црква, опомињала ме мајка да ћутим: »Пред светињом треба ћутати!« А ова царска црква и овај велики дан тако су узвишене светиње пред лицем Бога и народа, да је заиста побожно ћутање већа утеха души од сваке речи. Но позват да говорим, и не смејући изневерити ваше очекивање, ја се молим Богу да мој говор буде колико толико на утеху и радост свима који ме слушате.

Из богате ризнице предмета, што нам данашњи дан пружа, ја сам изабрао један сасвим обичан предмет, једну сасвим просту тему која гласи: Чији си ти, мали?

Чији си ти, мали? То питање поставља ли су нам често људи кад смо деца били. И ко од нас није осетио досаду од често понављаног питања: Чији си ти, мали? Нарочито кад смо декламовали на Савиндан или кад смо добијали награде на Видовдан, питање се понављало и понављало: Чији си ти, мали?

Ово питање постављено је и целој нацији нашој. У прошлом седмогодишњем рату, када је српски народ пролазио кроз тунеле мрака од неправде и страдања и када је српска војска задивљавала свет својим победама и жртвама, питао се сав свет: Ко је тај мали народ? Ко су му преци? Каквог је порекла? Каква му је историја? Једном речју: Чији си ти, мали народе српски?

И ми смо одговарали како смо умели. Причали смо историју нашу, певали песме о свецима и херојима нашим, износили мудрост народа нашег. Ми смо били откриће, као нека нова руда, за велике и мале народе света. Велики енглески народ толико је био задивљен, да

је неколико година свечано прослављан Видовдан по свим школама енглеским а српска народна химна певана по свим храмовима њиховим. Неизмерну благодарност дугујемо ми великом енглеском народу и за то као и за великодушну помоћ у свима правцима у оним тешким годинама када смо били нападнути од неколико Голијата истовремено.

Но на овоме месту и у овај дан ми нећемо одговарати странцима, чији смо ми, него сами себи и за себе. Да би себе боље упознали, и кроз то познање разведрили се и охрабрили, оснажили и сложили. Да би пронашли историјски, непогрешиви метар, којим ћемо себе мерити и знати какви смо и колики смо у сравњењу са оцима нашим.

Чији сте ви, мали Срби?

Ми смо деца Божја. И људи аријевске расе којој је судба доделила почасну улогу да буде главни носилац Хришћанства у свету. Ми смо чланови велике породице словенске, која је кроз многе векове бурно чувала стражу на капијама Европе, да племена друге расе и друге вере не би узнемиравали крштену Европу у њеном мирном развијању и напредовању. Ми смо народ крштени, народ христоносни. И тако, ми смо по крви аријевци, по презимену Словени, по имену Срби, а по срцу и духу Хришћани.

Чији сте ви, мали Срби?

Ми смо деца Божја и потомци оних тежака и сточара, који се заједно са својом браћом Хрватима, Бугарима и Словенцима доселише из далека света на ово Балканско полуострво, озарено философијом и поезијом јелинском и прослављено јунаштвом јелинским. Доселише се с намером да на њему угодније живе не знајући каку им је улогу судба предодредила; не знајући да их је судба поставила за чуваре најопаснијег друма и за стражаре најсудбоносније капије. Потомци смо њихови по свему па и по занимању. Јер и ми у двадесетом веку ево смо у главном тежаци и сточари.

Чији си ти, малени народе српски?

Ми смо деца Христова и духовни потомци светога Саве Немањића, онога несравњивог мужа, који за свој народ учини све, све; не што један велики човек може учинити него што ни легиони великих људи у другим народима нису умели ни могли учинити. Неколико столећа нашег жупанског времена проведено је у колебању између

црквене власти византијске и црквене власти римске. Сваки жупан српски ценио је и мерио, да ли је боље да свој народ покори власти византијској или римској. Свети Сава је изумео *трећу власт,* ни византијску ни римску. То је власт слободне националне цркве. Та трећа власт, која није туђинска ни интернационална, пресекла је вековно колебање наших жупана између Византије и Рима, и трасирала је један савршени историјски пут којим Срби и данас ходе. Ако Срби бројно не спадају у велике народе, њихов живот и њихова историја представљају једно филигран дело од неисказане хармоније и красоте. За то имамо да благодаримо своме духовном родоначелнику и оцу светитељу Сави, који није дозволио да ни страни књаз ни страни папаз управља животном судбом српског народа, него је установио трећу власт — националну, и за државу и за цркву.

Чији си ти, малени српски народе?

Ми смо потомци светих духовника и светих краљева задужбинара и свечара из свете лозе Немањића. И најсилнији владари наши као и убоги пустињаци и богомољци називаху себе слугама Господњим и поимаху мирно време као службу Богу а рат као жртву Богу. Отуда задужбинарство њихово; отуда и свечарство. Својим дивотним задужбинама окитише они и освешташе сву земљу своју, а прослављањем крсних светитеља прославише небеснога Оца и Творца тих светитеља. Како други владари наши, тако и славни Лазар Косовски, задужбинар ове цркве Раванице, данашње наше домаћице и слављенице, која нас је својим светим магнетизмом к себи привукла са свих страна.

И још једном да одговорим на питање: чији сте ви, мали Срби?

Ми смо потомци Косовских јунака који се жртвоваше за крст часни и слободу златну; самоникле и бујне гране народног дрвета које на Косову би скресано до стабла, и стабло срубљено до близу корена. Не усахну то дрво, јер га крв крсних мученика оживотвори. Не осуши се срубљено стабло, јер царство небесно, које витези крста изабраше, даде му снагу да озелени и пусти гране

И последњи пут да одговоримо на питање. Чији сте ви, мали Срби?

Ми смо тело од тела, и кост од кости, и дух од духа онога народа, који је после Косова живео на свом огњишту без

слободе, у својој земљи под туђином, без земаљског царства и без земаљског сјаја; онога народа који је путовао кроз пустињу ропства без свога Мојсеја, но са надом несаломљивом да ће му Бог отаца његових, Бог Немањин и Савин, Бог Стеванов и Милутинов, Бог Лазарев и Милошев, опет даровати земљу обећану. Ти сељачки преци наши, преодевени из везених долама у кудељу и сукно, с уздахом су гледали *К о с о в о* не као у долину него као у планину. Са те планине народ је очекивао потоке бистре воде, да му опере ране и сузе; да му запоји дух и душу; да га надахне небесним надахнућем, те да би се одржао и све издржао.

И заиста народ се одржао и све издржао, благодарећи Косову и цркви. Црква му је била тумач *Косова,* а *Косово* тумач свега што се догодило пре и после пропасти земаљског царства српског. Помоћу та два верна тумача, народ је схватио суштину слободе. Схватио је, да је слобода дар Божји; да је светиња, и да је нераздвојна од часнога крста. Ко се огреши о часни крст, огрешио се о слободу, и обратно, ко се огреши о слободу, огрешио се и о часни крст. Слобода је светиња, отуда и назив: света слобода. Као чисто платно даје се слобода људима; кад је људи упрљају, морају је прати сузама и крвљу. Или чиста слобода, или никаква. Или света слобода, или никаква. Или златна слобода, нераздвојна од часнога крста, или никаква. У дубоком покајању народ је вековима прао упрљану слободу покајничким сузама и мученичком крвљу. И кад ју је опрао, онда му се она поново дала.

Ми смо потомци тих покајника, од којих се родише устаници; потомци смо тих устаника, од којих се роди други и трећи појас устаника, док и ми најзад не стигосмо на позорницу живота, да завршимо дело устаничко и да сагледамо у наше дане лепо лице слободе на целој земљи југословенској.

Ето нам одговора на питање, чији смо ми.

Ако је ценити по духовној и моралној аристократији предака, онда ми спадамо у народе најбогатије таквом аристократијом. Ако се ико у свету може поносити великим карактерима, светим душама, славним витезима и многобројним мученицима за крст и слободу, то ми можемо. Но поносити се својим великим прецима а бити мањи и гори од њих, изазива презрење а не дивљење. Величати се ослободитељима а прљати слободу, купљену крвљу њиховом, недоследно је и смешно; не, него и више — кажњиво као злочин.

Ево најстрашнијег дана и најподеснијег места, где морамо дати завет, да ћемо свету слободу свето држати. На Видовдан, пред Раваницом!

Позната је целом свету слабост свих Словена, да своју слободу помрачују неслогом. Под таквим помрачењем сунца слободе живимо и ми Јужни Словени. Докле ћемо тако?

Докле ћемо давати материјала онима који презиру Словене као нижи сој људски да нас још више презиру? Докле ће зујати по свету рђав глас, да Словени нису дорасли за слободу; да су добре слуге а рђави господари? О, нека би нам дао Бог да будемо добре слуге, али слуге један другом из љубави, слуге своме народу у слободној народној држави. И син божји није дошао, како рече, да господари, него да служи. Нека нам пак не да Бог да будемо ни добри ни рђави господари над другим народима, на туђим огњиштима. У претке наше ми не убрајамо ни једнога султана, ни једнога кесара. Боље да нам владари буду наши сељачки кнежеви и краљеви, него султани и кесари. Но, ако се ми детињасто играмо слободом, може опет неки султан или кесар да се појави и пободе свој жезал у наше тле. Није ли боље да представљамо малу али слободну целину, него да постанемо део туђе империје? Није ли боље с братом Хрватом живети у својој скромној кући, него у палати туђинској?

Помислите шта би чинили они млади ратници краља Петра и краља Александра, да су 1918 године, борећи се на снежним планинама македонским, могли прозрети и видети оно што ће се дешавати у Југославији после двадесет година? Да су, рецимо, могли видети на неком филму неслогу између Срба и Срба, између Хрвата и Хрвата, између Срба и Хрвата? Шта би они чинили? Клонуле би им мушке руке, испустили би мачеве из руку, и ми данас били сви сложни — робови. Докле ћемо ми као слободни људи презирати слогу, ту дивну врлину робова, којој дугујемо слободу своју?

Докле ће брат брата стављати под знак питања и називати један другог питањем? Докле ће се као лажан новац просипати речи о хрватском питању, о муслиманском питању, о српском питању? Оно што је питање или под питањем, народ схвата као нешто сумњиво и нестварно. Међутим и Хрвати и Срби свакако су стварност а не питање.

Зар не видите, да стављајући све под питање, ми доводимо све у питање? Доводећи све у питање, ми

спремамо ново Косово, али не славно Косово него срамно. На славном Косову честити ктитор ове свете обитељи дао је живот свој за крст часни и слободу златну. Срамно Косово значиће слом и пропаст, без икаквог узвишеног гесла или са неким геслом недостојним наше славне историје и нашег славног народа. Да не да Бог!

Да нам да Бог више вере, поштења и родољубља. Јер кад је то троје у питању, све је у питању. Кад ова три невидљива мотора ослабе, цела видљива машинерија људског живота неправилно ради. Несвесни издајници ове свете земље светих отаца наших могу бити они људи који хоће да исправе спољашњу машинерију нашег живота, међутим презиру она три невидљива мотора: веру, поштење и родољубље. Можда је тако несвесно и Вук издао на Косову. Ко је издао? Није издао ни честити кнез, ни честити народ. Издао је велики господин Вук. Нека се сете овога и наша господа, српска и хрватска. Да на њима не остане народна клетва. Благо њима пак ако у духу народа послуже своме народу у овом времену. Благослов народни остаће на њима и на деци њиховој. Данашњи петсто и педесети Видовдан ставља им на избор — народну клетву или народни благослов.

Но одговорност лежи и на нама свима Ако сви немамо довољно политичке памети, сви можемо имати два друга моћна средства, а то су молитва и љубав. Спаситељ света није ни учио људе политичкој памети, него молитви и љубави. Ако се политичка памет даде брзо исцрпети, молитва и љубав неисцрпне су: молитва која брда покреће и баца у море, и љубав која смрт побеђује и мртве васкрсава. Молитвом ћемо бацити у море брдо мржње међу браћом, а љубављу ћемо васкрснути све оне, које сваки дан мржњом убијамо. Нова политика, спасоносна по сав Божји свет, неће значити јачу политичку памет, него нове методе, а то су молитва и љубав. Варају се Словени, ако мисле да помогну човечанству јачом политичком памећу. Њихова је мисија, оригинална и узвишена, да молитвом и љубављу, а не политиком, створе и отворе нову епоху у историји човечанства.

А кад је реч о молитви и љубави, онда сви ми морамо примити одговорност и сви се дати на посао Не само господа, него сви. У осталом, нисмо ли ми сви господа и господски синови? Не изређах ли ја мало час сву ону огромну војску праве правцате господе Божје, чија смо деца ми?

Нису ти господски преци наши мртви. Душе су њихове

близу нас. Ја сав треперим од осећања да су душе свију оних који бише присутни освећењу Раванице пре неких 560 година сада окупљене и помешане с нама на овом истом месту. Ту је душа светога Лазара и славне царице Милице. Ту је душа Милоша Обилића, Страхиња, Југовића, и осталих косовских витезова. Ту је душа и Рада Боровића, неимара ове свете задужбине, и душе његових верних зидара. Ту су хиљаде душа онога народа који се беше окупио да се заједно са ктитором Богу моли и срце весели. Све ове свете душе биле су пуне и препуне молитве и љубави Нека им је слава, и хвала!

Ако ћемо да се хвалимо прецима својим, не смемо бити мањи од њих у молитви и љубави — у молитви, да би нам Бог био савезник, помоћник и заштитник; и у љубави, да би нам живот био радост и снага и светлост.

Заветујмо се дакле на сталну љубав и молитву. Да би са овога светога места сви пошли домовима својим бољи и чистији, свежији и ведрији, храбрији и снажнији. И да у домовима својим продужимо сталну молитву Богу:

Помози нам, Боже,
Да се браћа сложе,

Срби и Хрвати и Словенци, и остали честити поданици нашег младог краља.

А сада, када сте се, слушајући мене, уверили да никаква реч људска није у стању да изрази славу овога места и овога дана — Раванице и Видовдана — ја вас позивам на побожно ћутање, на молитвено ћутање, које Бог чује исто онако јасно као и речи. Нека у дубинама нашег ћутања трепери само једна мисао:

Помози нам Боже,
Да се браћа сложе!

Косовским јунацима

Жички епископ г. др. Николај о националној, верској, духовној и историјској светињи Косовске традиције и њене мисије

Правда, 1939. године

На Видовдан ове године навршава се равно 550 година од мученичке смрти светог Кнеза Лазара и од Косовске

битке. Косово је за наш народ било најпотресније догађај и најтрагичније надахнуће Оно је српском народу била читава једна вера, читава једна мудрост, и читава једна етика. Вера која је опомињала да Бог влада царствима. Мудрост која је тешила да је зло пролазно као и човек. Етика која је издизала да је боље чист умрети него прљав живети.

Косово – наш централни доживљај

Кнежево привољевање царству небесном, извршено је у име целог народа, било је најјачи израз свеукупног смисла наше историје и њена регулативна идеја.

Косово је показало да се наша историја одигравала на највишем плану, на трагичној и узвишеној граници небеског и земаљског, Божјег и људског.

Ако смо, као народ, у Немањићској епохи — с Христом у слободи — имали и моћ, и сјај и задужбине; у покосовској епохи — с Христом у ропству — нисмо клонули, нисмо пали, нисмо пропали, већ смо показали изненађујућу дубину душе кроз многоструку народну уметност, и снагу те исте душе кроз победоносне националне устанке. Срећа је за нас имала више опасности и у несрећи пењали смо се до Божанског престола. Отуда је народни песник опевао тужно Косово далеко више него иједан наш историјски успех.

Косово је сведочило да се као народ никад нисмо борили за безначајне ствари и да никад нисмо могли бити искрено одушевљени ситницама и пролазностима.

Два царства

На бранику свога, без похлепа за туђим, то је граница Србина који је од Косова учинио свој централни доживљај. У ове дане, више него у друге, потребно је подсетити Србе на смисао Косова и на значење Лазареве поруке.

"Земаљско је за малена царство
А небеско увјек и довјека."

Ако хоћемо да смо верни својој историји и својим верним прецима који се у слободи показаше светим, у ропству јуначки, морамо и ми да пођемо њиховим путем, да би и о нама могао песник рећи:

"И вољеше царству небескоме..."

Кад општи и народни интерес ставимо испред личног и себичног, ми смо се приволели царству небесном, царству вечних вредности.

Кад наш целокупни друштвени и државни, културни и политички живот прожме идеја о надмоћности небеског према земаљском, ми смо испунили Кнежев аманет.

Кад се наше поколење запоји идеализмом и самопрегором, ми смо извршили избор између два царства на најсрећнији начин.

Кад Светосавској цркви у нашој садашњици вратимо улогу моралног учитеља и духовног руководитеља, ми смо у нашим традицијама, ми се отимамо смрти. Са њом и у ропству, наш народ није ишчезао; без ње, и у слободи он је у сталној опасности.

Оно што држи један народ у животу није број ни материјална снага, већ дух и морална снага воље.

Оно што чини једну историју достојном живљења није земаљска рачуница, већ привољеност царству идеалних вредности.

У ово време сумње и смутње потребне су нам две снаге, једна унутрашња, за одбрану душе, и једна спољашња, за одбрану отаџбине. Пример за обе снаге имамо у Косовском кнезу. Он је душу своју венчао за небо, а живот свој жртвовао за Отаџбину. Живот за Отаџбину не може се жртвовати док се претходно душа не венча за небо, за једну вредност вишу од сваке земаљске. Отуд кнежева задужбина, Раваница код Ћуприје, један од сведока венчања душе кнежеве за небо, не може ћутке прећи преко датума који обележава испуњених пет и по столећа од мученичке смрти свога оснивача и ктитора. Она је подигнута између два кнежева рата са Турцима, једног успешног код Плочника и једног неуспешног Косовског, и њена историја страдања, рушења и обнављања истоветна је са свенародном историјом српском.

Она се осећа позваном да пред српски народ, у ова тешка времена, истакне велики Кнежев завет, да га отргне од заборава и да буде његов проповедник, сада, одсад као и досад.

Зато она позива све Србе и Српкиње, синове и кћери Светосавске цркве, којима лежи на срцу Кнежев завет да узму учешћа у овогодишњој великој свенародној Видовданској прослави која ће се одржати у њој.

Наша браћа преко мора и океана

Док ми у нашој отаџбини прослављамо са благодарношћу Косовску битку, треба да се сетимо и остале браће чак тамо на неком другом континенту света, преко многих мора и океана, који ће исто тако као и ми прослављати овај Видовдан, такође у Раваници, која је подигнута од нашег насељеничког народа у Детроиту, у Америци, између америчанских облакодера, фабричких димњака и густих америчких градских насеља. Тамо ће они, у оној Раваници, тога дана исто тако као и ми овде, упутити своје молитве Свевишњим за покој душе Косовских јунака и да се помоле Богу да им сачува Отаџбину која је километарски тако удаљена, а која је у мислима увек са њима и у најкритичнијим моментима њиховог битисања.

Да, ову Раваницу, подигли су наши насељеници у Детроиту, коју сваког дана посећују многобројни туристи, јер ова светиња и знаменитост има свој оригинални стил и издваја се од свих зграда у овоме милионскоме граду.

Морам да одам свако признање једном човеку који је отишао тамо као мален човек из кршне Лике да би једног дана по наређењу господњем постао велики за целу нацију, и да уз припомоћ Провиђења које га је тамо послало заврши два доктората, медицински и теолошки, да би доцније постао наш у туђини народни и верски вођ, чијом је иницијативом овај свети храм углавном и подигнут. Тај обичан човек из кршне Лике постао је једнога дана Др. Трбуховић, завршивши два доктората.

Ја верујем да ће он на Видовдан окупити наш живаљ у трећој светлој Раваници и да ће их тога дана подсетити на све жртве од пре пет и по столећа до данас, за остварења велике српске нације.

Лазарева победа

Манастир Раваница, 1389–1939.

Ко чува живот свој изгубиће га; а ко изгуби живот свој Мене ради, наћи ће га. (Мат. 10, 29).

Тајанствена књига из Јерусалима подноси се на потпис свакоме од нас, драга браћо, свакога дана кроз цело земно време. При том нам се стављају увек два листа на избор. На једноме листу исписано је небесно царство

Христово; на другоме је исписано земаљско царство Ирода, Пилата, и осталих чије је име Легион.

Свако има да се определи слободно и свесно. Или поћи кроз дуг и загушљив тунел цветном пољу, где сунце не заходи; или пак кроз кратки перивој у сумпорни тунел, где вековни сунчеви зраци не називају добро јутро. Кратковиди и малодушни лакомо потписују овај други лист, приволевајући се царству земаљскоме. Они се боје царства небеског јер не могу да му догледају почетак, а хватају се царства земаљскога, јер не могу да му догледају крај. Гле, опасност често навлачи маску пријатељског осмеха. Малишан, остављен у зеленом пољу са зеленим језером, у погибељи је, јер не види два зеленила но једно, нити види границу и разлику међу њима. Сласт и њен понор обучени су у исто рухо. Зато се сласт чини неуком оку недогледно дуга. Пурпур земаљске славе и пожар ове — све пурпур за лакомога.

Шта значи приволети се царству земаљском? Значи повести се за тренутном угодношћу тела а против принципа духа. Пас не би никад дошао у двоумицу, коме царству да се приволи, јер код пса нема тога принципа духа. Во ће продужити да пије воду на реци, у којој се његов чобан дави. Јер треба познавати царство небесно па осетити струју ужаса при дављењу свога добротвора и притећи му у помоћ.

Пријатељ царства земаљскога цени само брзе успехе, који су за њега у толико већи уколико су јефтиније задобијени. Он продаје небо за земљу, цело право наследства за чанак сочива. Он је присталица "очигледних" теорија, подржавалац моћних и власних. Он не спушта свој хладан прст у туђ пакао, нити икад обрће своје усне од пуног пехара осмехнуте среће. За њега небо и земља јесу — земља, тело и душа — тело, вечност и тренутак — тренутак.

Нису потребни крупни историјски догађаји, да би један смртан човек добио прилику да се одлучи за једно или друго царство. Сваки бели дан је један велики датум у борби та два царства. Врши ли се данас насиље над твојим суседом, књига је отворена на твом колену, и свети књигоноша очекује одговор. Окренеш ли ти своје очи на другу страну, и пустиш насиље да се изврши и преврши, ти си већ тиме дао одговор — приволео си се царству земаљскоме. И твој сусед ће погинути од насилника, и дом ће његов бити спаљен, и ти ћеш наследити имање његово. Но душа твоја неће делити угодност од тога са телом твојим: она ће осећати тамничку тескобу и муку. Победа твоја биће Муратова а

не Лазарева.

Деси ли се пак, да се душа твоја устреми у одбрану правде, остављене од свију, мршаве и исмејане, — тиме си се приволео царству небескоме. Но тиме си свесно крочио на пут опасности, жртве и муке. Биђеш и ти остављен, измршављен и исмејан. И изгубиђеш богатство и здравље правде ради. И изгубиђеш почасти и пријатељства, па лако и живот. Тада ће гониоци правде приграбити твој дом и твоје имање и смејаће се, гозбећи се за твојом трпезом, говорећи: Где је сад онај што воли више царство небеско него земаљско? Но усред њихове гозбе засјаће изненадно твоја правда, као муња из прамена магле. И гром ће се срушити пред ноге водитеља правде. И у том тренутку тањир се поново окреће и поставља правилно: они губе све, који су мислили да су добили све, а ти добијаш све, јер си у очима света био изгубио све. И победа твоја биће слична победи цара Лазара, чији се тањир среће ево одлучно окренуо и поставио правилно тек у наше дане, после пет стотина и педесет година.

Пре пет стотина и педесет година Лазар се приволео царству небескоме, што ће рећи: стао уз Христа и Његов часни крст, и изгубио и царство и главу. Свет је мислио, да је Лазар претрпео нечувен пораз и да је народ српски сломљен за вазда. Тако се ценила ствар споља. Но изнутра ствар је задржала један невидљиви сјај, никад не замагљен.

Видећи и ценећи ствар изнутра, из духа, пророчки геније народни, описав страшни пад и пропаст, завршава овим неочекиваним речима:

"Све је свето и честито било
И миломе Богу приступачно".

Наиме, достојна жртва принета је била за достојну ствар. Христу се жртвовало све. Народ је веровао, да нити је поднета жртва могла бити тражена и узета васионом узалуд, нити пак да се крст Христов, којим су се осенили војници Лазареви, да сломити ма од какве силе у свету. Зато се мртва глава Лазарева засијала на Косову пољу већма него сјајна победа Бајазитова.

Но гле, колико се тек данас сија победа Лазарева!

На њу се чекало и за њу се страдало пет стотина година. Да је пре дошла била би мање сјајна и мање слатка. Гле, правда не стари у гробу, но подмлађује се. Што дуже закопана, све се поносније и елегантније диже. Заиста,

важно је што је победа Лазаревог народа дошла, но још је важније, да је народ веровао у победу и очекивао је пет векова. Шта би рекао на ово онај од вас, ко чека пет дана на победу своје правде, и шестог дана изгуби веру и у своју победу и цео свет? А гле овде један народ чека са вером као стена не пет дана но пет тамних ноћи, свака дуга по стотину година!

И не само чека. Но чекајући слави дан Косовске пропасти као свој највећи народни дан! Ово је тајна највећа у нашој историји, у коју странци не проничу. Јер други народи обично славе дане својих победа као своје народне дане. И питају се у чуду откуда то, да Срби славе дан свог великог пораза као свој "главни" народни дан у години?

Но ако се странци чуде, не треба ви да се чудите, јер ви треба да знате. Треба да знате, — и то знање деци својој да казујете, — да славећи Видовдан ви сте вазда славили не пораз но победу Лазареву, Гле, увек је победио онај, ко се жртвује за један светао идеал. Један спартански краљ пао је са триста другова у борби за отаџбину. Непријатељ је прешао преко његова мртва тела. Па ипак се пад тога краћа кроз векове истицао не као узорит пораз но као узорита победа.

Ако ви убијете некога, ко има више права од вас, ви га нисте убили но *прославили.* Убијањем њега ви сте само успорили своју пропаст и његов тријумф. Лазарева војска борила се за одбрану Хришћанства, за одбрану Отаџбине, за одбрану Балкана. Муратова војска борила се за наметање господарства, за наметање јарма и ћутања. Има ли и мало сумње, чији је циљ борбе и смисао муке био правији? Како је онда Лазар могао бити побеђен? Не, он није ни био побеђен. Његова крвава глава котрљајући се по Косову исписала је смртну пресуду тобожњим победиоцима. Заиста, никада смрт не оправдава своје постојање у толикој мери, нити показује толико лепоте и племенитости у себи као у тренутку када прима у своја наручја човека као жртву за нешто више од његовог маленог живота. Смрт тада губи своју жаоку, цепа свој тамни вео, и изједначава се са животом. Овим се додирује главни нерв хришћанске религије.

Гле, хришћанска религија се доживљује и доживљена само постаје разумљива. Рекао је Господ: *"Ко чува живот свој, изгубиће га, ко изгуби живот свој, Мене ради, сачуваће га".* — Ко може ово разумети сем онога, који је у стању ово доживети, преживети? Није ли ова тајна јеванђелска, једна од најдубљих и најплеменитијих, доживљена и посведочена нашим народом кроз историју

од Косова до данас? Није ли народ Лазарев онда изгубио свој земаљски живот, који му се у наше дане отвара? А да је онда народ Лазарев зажалио за својим смртним животом; да је сијао крст Христов — да буду згажени без одбране — страшно је и помислити! — Народ би тај одавно угњилео у својој слабости и ништавилу и изгубио би до сада оба царства, и оба живота. Но Лазарев народ је разумео онда књигу јерусалимску, свету књигу судбе, као што ју је разумео и његов владар и, приволевши се царству највиших идеала, однео је бесмртну победу *страдањем и смрћу својом.*

Поклонимо се, зато, жртви, светога Лазара. Његово приволење царству небескоме значи целу једну религију.

Та религија Лазарева данас је потребна народу као и увек. Јер гле, она значи, да са Христом долази и победа.

Она значи, да нема сувише велике жртве за правду Божју.

Значи још, да је и сада, као и у почетку, пред нашом слободном и уједињеном нацијом отворена књига, која долази с неба кроз Јерусалим, са вечито истим питањем, које иде с тутњем кроз све дане светске историје:

"Коме ћеш се приволети царству?
Или волиш царству земаљскоме,
или волиш царству небескоме?"

Читајте своју историју како ваља, и видећете сав је закон Божији урезан у њој. Крупним словима, као огњеним кедрима, пише Господ закон свој, да би га и мало писмени у духу могли читати. Он га је написао и запечатио једном у Светом Писму, но Он је неуморан у понављању свога закона у животу свакога народа.

Будним оком пратиће небесне силе живот наш у слободи, за који сте се толико молили.

Воспрените духом дакле, и не загњурујте душу своју у земаљско царство. Гле, слобода никада не значи земаљско царство но небеско. Слобода је ретки гост из другог света а не стални житељ овога света. Као крилати анђео, провидан и нежан као етар, и моћан и животворан као етар, слобода на крилима долеће у госте, на крилима се држи међу нама, и на крилима одлеће у — други свет.

Сазидана од костију мученика и великомученика, ова земља треба да постане тврђава Божија, у којој ће се име Божије славити и благосиљати и мислима, и речима, и

делима. Нека би на свим капијама ове тврђаве, и у свима душама њених обитатеља, била уписана огњена реч пророкова: *"Господ је снага моја и пјесма моја!"*

Дигни се, царски народе, на висину царства небескога, где истина, светост и доброта блистају.

Одагнај грех од себе као што змију отклониш од младенца. Јер ако си до сада правдао грехе своје робовањем, чиме ћеш их од сада правдати?

Нека са ропским временом оду у неповрат и последњи остаци ропске душе.

Да би опет дошла до свога права царска душа Лазарева која светлом лику Христовоме приноси све на жртву и од Њега прима свој најлепши сјај.

Да би они, који дођу да суде и певају о вама и делима вашим, могли рећи исто оно што је речено о светом Цару и његовом народу:

"Све је свето и честито било
И миломе Богу приступачно".

О косовској књизи и косовској науци

Правда, бр. 12454, 1939. г.

О задужбинарству нашег народа, његовом свечарству, преданости вољи Божјој, витештву, милосрђу и нежности.

Долазимо вам као поклоници, о богаташи моравски, чувени по богатству вере, поштења и родољубља.

Да се поклонимо заједно с вама јединоме живоме Богу, коме су се клањали и оци наши, и свецима божјим, које су они свечарски славили као и ми.

Да се поклонимо светим витезовима косовским, који на позив честитога кнеза журише кроз овај град на освећење Раванице, као што после неколико година журише на позив истог честитог кнеза на Косово Поље Овде да се радују светлости крста и слободе, тамо да погину за крст и слободу. У Раваници да се науче путу бесмртности, на Косову да плате цену бесмртности.

Као поклоници желимо да у светој кнежевој задужбини нађемо ублажење и оснажење душама нашим. Јер живимо у великом времену, које је као и свако велико време испуњено горчином због слабости људских, које сметају да се сви људи покажу достојним овог великог времена Две су врсте горчине и две су врсте слабости, једна горчина долази нам са стране, од рођака, а друга изнутра, од браће; и ова друга нам је горчија. И две су врсте раслабљења. Једно је од страха рођачког споља а друго је од нејединства браће изнутра; и ово друго је опасније.

Ко ће нас ублажити и оснажити ако не света црква вечни извор и блажења и освежења? И где би се могли боље ублажити и опасати снагом, него баш у оној светињи, у којој је вођ свете војске Косовске своју горчину блажио и своју слабост у снагу обраћао? Заиста, нигде боље него над гробом његовим, у светој Раваници његовој, које сте ви ревносни чувари, о моравске кћери и синови Лазареви!

Долазимо вам као поклоници. Али долазимо вам и као покајници. Да се покајемо за грехе своје и за грехе народне. Не помаже поклоњење без покајања. Бити поклоник а не бити покајник, то не значи бити поклоник, него турист. А ми смо далеко од тога да овај 550 Видовдан прославимо као туристи.

Видовдан хоће поклонике. Видовдан тражи покајнике. Видовдан захтева очишћење од мржње, себичности и сујете. Видовдан заповеда измирење с Богом и са браћом. Видовдан грми проклетством на издајнике народне вере и народне мисије. Видовдан отвара вид за царство небесно, и крепи вољу на жртву за то царство. Видовдан опија љубављу према Христу. Видовдан храбри, снажи, и дели венце славе. Видовдан тражи покајнике.

Долазимо вам и као поклоници и као покајници. Али вам долазимо и као ученици. Да заједно са вама отворимо староставну Књигу Косовску и прочитамо још једном лист по лист Науку Косовску.

Задужбинарство

На првом листу пише: *Задужбинарство.* — Све за душу, душу низашто. То је хучна баритонска нота која гуди кроз сву нашу крштену историју. Боље изгубити главу него своју огрешити душу. Са таквим убеђењем народ не потребује никакве друге законе. Брига о души довољна је да замени и учини излишним стотине закона. Без тог

убеђења, пак, без те бриге о души, хиљаде закона не могу спречити народ да не подивља и не позвери. Поред других задужбина оци наши и преци после првог Видовдана стројили су многе дивотне цркве, у славу Божију, на корист своме народу и за спасење своје душе. Светац и витез, кнез Лазар, ктитор је неколиких таквих задужбина, од којих је Раваница најдрагоценија.

Српски народ остао је доследан задужбинарској идеји и особини својих отаца до данашњег дана. После Светског рата, само за последњих двадесет година, наша земља украшена и освештана са близу хиљаду нових цркава. Подигнуто их је више за ових двадесет година него за сто ранијих година.

Народ верује да ће га то спасти. И ми то тврдо верујемо. Бог више цени душевност неко културу. А наш народ је душеван, душевнији од многих других народа који се хвале културом, и који циљ живота погрешно преносе из живе душе људске у мртву културу.

Гле, жеђ човечанства у наше време није за културом него за душевношћу. А душевност је тамо где и задужбинарство, где брига и труд за душу, где се милостиња чини за душу, где се цркве зидају за душу, где се чак и царство земаљско жртвује за душу.

Читајући овај први лист Косовске Науке ми се испуњавамо љубављу према нашем славном народу. Па иако га често резилимо и позивамо на покајање, ми светло гледамо у будућност његову. Јер су нам позната многа гробља у којима су за увек закопане многе културе, а није нам познато ни једно гробље где је душевност насилно закопана а да није васкрсла и још већим сјајем засијала. То нам сведочи и Косово. Душевност је бесмртна. *Душевност је била, јесте и мора остати идеал нашег народа. Кад тад она мора постати идеал свих народа у свету.*

Свечарство

Преврнимо сада други лист. На другом листу Косовске Науке пише: *Свечарство.* Вечерас је навечерје св. пророка Амоса, навечерје свечарске славе кнеза Лазара. Ни на бојишту, уочи саме битке, честити кнез није заборавио славити своју славу. Тако пре 550 година. А пре двадесет година српски војници славили су своје свечарске славе у влажним рововима чак и усред љуте борбе. Тако је силно укорењено свечарство у народу Светосавском. Ни један народ у свету не слави толико свеце Божије колико српски народ. Има ли томе разлога?

Има, и то крупног.

Ми не славимо такозване велике људе. Има међу великим људима у историји и опаких непријатеља човечанства. Има их и нечистих, безбожних, недушевних, себичних, грабежника и убица. Међу свецима Божијим нема таквих. Они су сви богољубиви, човекољубиви и народољубиви. Они су сви блиски Богу и народу, сродници Божији и пријатељи народни. Свеци су већи од највећих људи у историји. Бољи од најбољих;

кориснији од најкориснијих, и активнији од најактивнијих, јер они силно дејствују и после телесне смрти своје, како сведочи и ћивот светог Лазара.

У Књизи судбе проречено је, да ће последње царство у свету бити царство светаца Божијих. Када се изређају царства великих људи, и царства зверска, онда ће, вели, *свеци Свевишњега преузети царство на век века.* Дубоки смисао свечарства код нашег народа јесте вера у ово пророчанство. *И најузвишенији идеал нашег народа јесте свети човек, т. ј. човек одрешен од земаљског царства, чист од неправде и сујете; испуњен љубављу према Богу, неустрашив пред смрћу; речју човек душеван, човек календарски. Када се буду такви свети људи почели сматрати идеалом по свој земљи, онда ће човечанство бити срећно. Отуда је наш народ носилац једног напредног и спасоносног идеала, библијског и пророчког, који ће на крају крајева сав род људски, сада трзан и растрзан од надувених земаљских величина, морати прихватити и усвојити.*

Преданост вољи Божијој

На трећем листу Косовске Науке пише: *Преданост вољи Божијој*.

Спаситељ света научио нас је да у Оченашу говоримо Богу: Да буде воља Твоја! И у Својој молитви под голготом Он је рекао: Оче, нека буде не како ја хоћу него како Ти хоћеш. Честити кнез Лазар колебао се у Крушевцу, коме царству да се приволи, земаљском или небесном; којој вољи да се покори, људској или Божјој. Најзад се приволео царству небесном и покорио се вољи Божјој. То је пресудно утицало на ток светске историје.

До данашњег дана наш народ говори: воља Божја! И кад се неко роди и кад неко умре, народ каже: воља Божја! И кад успева и кад страда и пада — воља Божја! Што је од Бога, слађе је од меда.

Покорност вољи Божјој идеал је нашег народа. Све зло у наше време долази отуда што свак свакоме хоће да наметне своју вољу; што се о вољи Божијој тако слабо води рачуна као да она и не постоји. Међутим, свака људска воља, која је супротна вољи Божијој, јесте зла воља. Од зле воље пати човечанство, и патиће све дотле докле се не буде потпуно покорило Божјој вољи, онако као Лазар и његови витези; онако како Лазарев народ мисли и говори. Покорност вољи Божјој, тај идеал нашег народа, мора кад тад постати универзални идеал човечанства.

Витештво

На четвртом листу Косовске Науке исписана је реч: *Витештво. Никад наш народ није сматрао витештвом кад јачи човек победи слабијег човека или кад неки обесан и силан народ раскопа огњиште и уништи слободу неког малог народа. Витештво је кад слабији у одбрану неке правде победи јачег.* Марко Краљевић исповедао се и горко кајао што је једну жену Арапку убио. То није било витешко дело. А витешко дело Марково било је кад је насилнике победио: Арапина са три главе и Мусу са три срца.

Витештво је увек жртва. Оно није везано за спољашну победу нити пораз. Косовска војска пошла је на жртву. И она се сва жртвовала. Битку је изгубила али победу није изгубила. Тело је изгубила али душу није изгубила. Земаљско је царство пало али је небесно остало. Азијска поплава захватила је само приземље, а високи чардаци остали су недирнути.

Витештво, схваћено као одбрана правде, као жртва за истину Божју и као заштита нејачи, идеал је Косовски, идеал нашег народа до данашњег дана. За таквим идеалом вапије данас цео свет. И кад тад такво витештво мораће постати идеал целог рода човечјег.

Светиња

На петом листу Косовске Науке пише: *Светиња. Будите свети јер сам Ја свети,* заповедио је Бог Створитељ. И наш Свети Сава имао је за програм, да српски народ учини светим народом. Он није ограничио светињу само на цркву, нити ју је затворио у зидине богомоља. Он није желео само свету цркву него и свету просвету, свету културу, свету династију, свету власт, свету војску, свету државу, свети народ. То је света војска, сва у ореолу светиње; војска која се борила за светиње народне, за

светиње хришћанске, за светиње европске.

Ако неко пита, какав је данас идеал масе нашег тежачког народа, може му се одмах дати поуздан одговор: *Светиња. Народ свим срцем жели свету цркву, свету школу, свету културу, свету династију, свету власт, свету државу и – свету војску. Да, и свету војску. То јест, војску која није пљачкашка, ни отмичарска, ни насилничка, него витешка одбрана истине и правде Божје и – кад треба – витешка жртва за истину и правду Божију. Народ после Косова није кукао за изгинулом војском на Косову, него је саставио и изрекао свој суд:*

"Све је свето и честито било,
И миломе Богу приступачно"

Докле такав појам свете војске не уђе у срце и разум свих народа, ја не видим како ће се свет одбранити од варваризма, рушења. и пропасти.

Милосрђе и нежност

На шестом листу Косовске Књиге насликан је лик витешке девојке, Косовске девојке. Тај лик показује нам: идеал *милосрђа и нежности.*

На седмом листу описан је лик витешке мајке, Југовића мајке. Тај лик нам показује *јачину и храброст* једне хришћанске и српске мајке.

Да ли овде да прекинем или да продужим? Косовска Књига има још много листова. На свима њима исписани су у појединостима узвишени идеали нашег народа и приказани на стварним, историјским личностима.

Не можемо све прочитати у један мах оно што је народ читао пет стотина година. Књига је врло велика, врло дубока, величанствена, као неко пето Јеванђеље. Прекинимо овде, да би наставили други пут.

Но посмотримо још само последњи лист. Док су сви остали листови исписани црвеним словима по белом пољу, онако календарски, светачки, дотле је овај исписан тамним словима по црном пољу. Волели би да га не читамо, али морамо. Хтели би да га истргнемо и бацимо у огањ, али се не да. На овоме листу пише: *Издаја.*

Три Вука

У историји српској забележена су имена три издајника, сва тројица са именом — *Вук.* Кад је Свети Сава уређивао *трећу власт* у српском народу, Вукан се јавља као издајник. Кад се Лазар борио на Косову Вук се јавља као издајник. Кад је Карађорђе водио устаничку борбу, Вујица се јавља као издајник. У одсудним часовима сви ови вукови показали су се као лисице.

Но сви пресудни догађаји у историји света имали су своје издајнике. Прототип свима њима јесте онај Јуда који је Бога издао. Не може ни бити нико издајник свога народа и правих народних вођа ко најпре није постао издајник Бога.

Да ли је велики господин Вук издао на Косову свесно или несвесно, то је безразлично. Без сваке сумње, пре него што је издао свету војску Косовску он је морао издати народне идеале у души својој. Морао је избацити из своје душе народне идеале, и на место тих, светих и небесних идеала, испунити душу своју земљом.

Ја не верујем, да у Југославији данас има свесних издајника. Али се бојим, да их има несвесних

То су они који теже да Косовску идеологију одбаце, Косовску Књигу поцепају, Косовску Науку погазе.

То су они који без страха Божијега стварају раздор у народу, да би се они истакли као судије међу завађеним, ради труле славе и труле добити.

То су они код којих је самољубље јаче од љубави према народу, од љубави према Србима и према Хрватима, од љубави према Краљу и Отаџбини.

То су они који личе на великаше пред Косовском битком, на великаше који су дробили царство на комаде и отимали се о власт и част док је азијски султан стајао на граници са својом фанатичном војском.

То су они за које је часни крст сувише тешко бреме а слобода златна сувише крупна монета.

Ми их не можемо именовати по имену као што је Милош именовао Косовског издајника на царевој вечери. Можда се и они сами не осећају као издајници. Таква им је школа; тако васпитање, супротно косовској Науци.

Али пре него што падне клетва Краљева и клетва народна на њих и на децу њихову ми их позивамо на покајање. У име Светога Саве, и у име Косовских витезова и у име српскохрватског народа ми их у овоме

драматичном часу светске и наше историје позивамо, да се покају. Да промене своје мисли и своје срце. Да се поврате народним идеалима. Нека почну зидати где руше, и мирити где завађају, и уздизати где обарају.

Нека обрадују и нас и сав народ југословенски својим покајањем и повраћајем на прави пут. Па онда нека заједно с нама пођу, да у духу и мислима честитамо крсну славу честитоме кнезу. Нека заједно с нама, у духу и мислима, вечерас поседају за трпезу кнежеву, само сви ближе Милошу него Вуку.

У дну софре, на последњем месту, седео је први витез Косовски! Каква красота и величина у скромности! Ево најпотребније поуке за наше дане и наше људе. Ево једног нарочитог листа Косовске Науке, који у мало нисмо заборавили, а који је нашем охолом времену неопходан као ваздух.

Ево сјајног примера, на коме се и у нашој историји, у њеном најдраматичнијем чину, обистинила она реч Христова: *Многи ће бити први – последњи, а последњи – први.*

Беседа на Видовдан 1940. године

Отаџбина је оно на што нас данашњи дан упућује да мислимо. Црква наша говори нам о две отаџбине. И Косовска епопеја понавља и потврђује визију цркве, визију двеју отаџбина. Земаљска и небесна отаџбина. Царство земаљско и царство небесно. Оба царства уткана једно у друго, као душа и тело; оба покривена непровидном копреном. Иако нам се понекад учини да боље познајемо земаљско него небесно, научни испитивачи земаљскога расхладе нас својим дознањима — као што то чине у наше дане — да је крајња стварност земаљскога не материја него дух, или како један од њих каже: "ствари су мисли Божје". При томе долази нам у сећање стари балкански философ Платон, који је наслућивао два света – свет натприродних и вечних идеја и свет од сјаја тих идеја у природи. Али кад је дошао Онај, који није од овога света Христос Спаситељ, спасао је човечанство од слућења и наслућивања, спасао нас је од незнања у најосновнијем и најважнијем. Открио нам је отаџбину небесну, у којој влада не некакав измишљени Хронос који гута децу своју, него Отац који с љубављу сачекује и прима децу своју из њихове привремене земаљске отаџбине. О колико их је досад примио! И колико одбацио! Као домаћин што стреса воћку, па труле

плодове одбацује а здраве сабира и односи у дом свој. Прошлу недељу назвала је наша црква недељом Свих Светих. Необично значајан и благ дан; дан који појачава нашу наду у погледу наших умрлих предака, сродника и пријатеља. Јер та недеља је недеља посвећена и свима оним светим и праведним душама, за које се није могло наћи места у нашем кратком календару То су безбројни милиони оних "који су земљу онебесили својим врлинама" непрегледни рој "безимених", како се називају у служби тога дана. Међу њима су и многе душе, које смо ми познавали у овој земаљској отаџбини и које су нам биле драге. Ту су и многобројни "незнани јунаци" из рата и мира, чија су имена на земљи заборављена и чији су гробови давно преорани. Ту су заиста и Косовски витези, осим Лазара и уз Лазара. Од целе косовске војске ушао је у наш кратки календар само свети Лазар. Но зар се нису посветили и остали који одоше на Косово "за крст часни крвцу прољевати"? Зар и слуга Голубан, није жртвовао свој живот као и Лазар за исту ствар? И многи косовски Обилићи, и Страхињићи, и Југовићи? И она јединствена мајка Југовића, и ћерка јој славна Царица Милица — зар да и они сви нису онамо где и свети Лазар? Свакојако. Но њима су имена у вечитом, небеском календару и њихов спомен у дан Свих Светих. Живе душе њихове су у оном царству небесном, коме се честити кнез мудро приволео, у оној правој и вечној отаџбини, у коју се надамо и ми у своје време преселити и са њима састати.

За ту праву и вечну отаџбину ми се припремамо у земаљској отаџбини. Земаљска отаџбина није само земља која нас телесно храни, нити само оквир државе, у којој се узајамно помажемо или сносимо. Нити је то само наша земља, него и земља отаца наших, због чега се и назива отаџбином. Још увек над њом бдију и на њу упливишу својим духом и својим молитвама. У отаџбину спадају и гробови њихови, кости и крв, и сузе њихове. Још у отаџбину спадају ћивоти оних који се јавно посветише и у кратки наш календар уписани бише као и прах оних који не уђоше у кратки црквени календар али уђоше у неисцрпни и увек још непопуњени вечити, небесни календар. И њихове задужбине, цркве и манастири, и све светиње свих народних поколења из прошлости. Још у отаџбину спадају и идеали истине и правде отаца наших, и гесла њихова од којих је најсјајније и најзвучније: *За крст часни и слободу златну* .Па у појам отаџбине спадају и борбе за те високе идеале, помоћу којих се формирао карактер народни и сачинила сва величанствена драма наше народне историје. И борбе, и страдања, и "љуте битке, муке свакојаке", и победе и порази, и крици и јауци, и песме и молитве, и

жртве, и тамјан, и восак, и уздисања покајника и трпљења праведника — све то, и још много сличнога, испуњава појам отаџбине. С таквим садржајем и једна земаљска отаџбина представља светињу. С таквим садржајем, у пуној и богатој мери и наша отаџбина је заиста светиња. Сама земља по себи, као ледина и планина, без оног светог садржаја, била би јефтина отаџбина А само у јефтиној и од светиње празној земљи могла се изговорити она бескућничка реч где ми је добро, онде ми је отаџбина. Добро је и предобро било у богатој Америци оном полубатаљону Црногораца, који 1915 године кренуше у помоћ својој кршној отаџбини, да на догледу својих родних планина потону у сињу гробницу. Зашто кренуше на опасан пут не принуђени, у сусрет смрти? Зато што сматраху да им је добро тамо где је отаџбина њихова. Света земља отаца њихових украшена многим светилиштима и освештана премногим жртвама, од којих је Косовска жртва једна од највећих.

Кад мислимо о косовској жртви ми смо склони о сваком Видовдану да дајемо своје оцене о Косовским борцима, да их тако рећи изводимо пред свој суд, те да једне обасипамо похвалама а друге прекорима. То је суд историје. Но суд историје може бити и обратан, т. ј. не морају увек потомци судити претке, него и прецима се мора дати право да суде потомке. Тако се онда долази до пуног суда историје. Зар не би било корисно, да ми себе једном ставимо пред судом Косовских светих витеза? Да слушамо њихова питања и да дамо своје одговоре? Никад корисније, мислим, него у ово наше време, кад пред нашим очима падају царства земаљска као гњиле оскоруше од суровог ветра; кад се европски народи узајамно сатиру а азијски с претњом уздижу; кад Хималаји расту и Алпи падају, и кад се жуте воде лако могу излити преко својих корита и погасити огњеве европске. Но кад ставимо себе пред суд својих предака, морамо поштено одговарати. Ако нас честити кнез упита: Да ли сте и ви, као ми, спремни за небесно царство жртвовати земаљски живот шта ћемо одговорити? Јесмо, честити кнеже, одговорићемо, да би само што пре били с тобом у небесној отаџбини. У нас нема самониклих безбожника, као што их нема ни у Русији нити код других Словена. Што их има, то је од наноса из оних земаља и племена, где је Христос презрен и где је духовни вид за небесно царство ослепљен. Сваки безверац на Светој земљи нашој, ученик је и следбеник неког учитеља са стране, на кога се и позива кад говори као безверац. Не позива се на тебе, честити кнеже, нити на ма кога из историје свога народа, ни на своју мајку, ни на свој сопствени разум, него на некога болесног странца, несловесног, несловенина. Никад ни један

Србин није постао безбожник мислећи својом главом, него туђом.

Шта ћемо одговорити Милошу, ако нам постави питање: Имате ли људи и где су они, који ће у часу искушења мудро и јуначи повести народ правим путем? Одговорићемо имамо их, славни јуначе, имамо их доста; једни су на видику а други у пензији у повучености. Но у одсудном часу, позваћемо и оне из пензије, као што смо и раније чинили кад је требало спасавати отаџбину.

Или, какав одговор да дамо Косовки девојци, кад нас упита о девојкама нашим? Рећи ћемо: док платно би јефтино, оне кројише кратке хаљине, а сад кад платно поскупи, оне кроје дугачке хаљине. Зар то није нелогично? Није, није златна Косовко наша; јер дужина хаљина код девојака не зависи од јефтиноће и скупоће него од величине стида. Порастао је стид у наше дане, па порасле и хаљине.

Шта би одговорили Страхињићу Бану, ако нас погледа својим страшним очима и упита нешто о брачном животу у вези са својим случајем? Ништа. Заруменили би се и ућутали. Јер како би му смели говорити о претрпаности по духовним судовима, о разводима, о цифрама? Опрости, победиоче силног Влах Алије, трудићемо се да се поправимо пре него што нас бич Господњи почне поправљати.

Ако ли нам Југовића мајка пројеца питање: да ли је још којој Српкињи пукло срце за синовима као мени, шта да јој кажемо? Јесте, света мајко, хиљадама и хиљадама. Ти си прва но ниси последња, чије је срце изнемогло видећи да су се празни коњи и пси вратили а витези остали на бојишту. Зашто нас и питаш, кад знаш и видиш у небесној отаџбини око себе безбојне мајке српске, којима је пукло срце за јуначким синовима као теби за твојим Дамјаном?

Па још ако стари Југ Богдан навуче седе обрве на очи и упита: да л' поштују деца родитеље као што су моји синови мене поштовали, шта да одговоримо? Свако пиле данас прави се паметније од квочке, господаре наш. Помоли се Богу за нас, твоје потомке, да не прођу стражњи мимо предње.

Можда ће се и сам господин Вук усудити да се из адског дима дигне и упита: а има ли међу вама издајника? Нисмо чули да их има, странче и туђинче, нисмо за њих сазнали. Од твога злог примера и од проклете судбе твога потомства сви су се Срби уплашили, те не чујемо

да има издајника међу њима. Али ако нема издајника, говоре да има нешто слично. Ратни богаташи и сви они који више воле земаљско царство него небесно. Ако ти је тешка самоћа тамо, ови нису много удаљени од тебе, можеш их довикати и могу те чути.

О браћо моја, суд историје, суд је вечне правде Божје, према којој је све немоћно и све ништавило. Но тај суд историје разуман је, потпун и користан кад се суди с обе стране, т. ј. кад садашњост суди прошлост и кад се да судити од прошлости. Такво је убеђење нашег народа. Због тога ништа није за њ ново што сад бива у свету. Он је искуством стекао правилно мерило које можда недостаје и великим народима. Он слуша о победама и слуша о поразима, но он зна релативну вредност и једног и другог. Он је имао победа, које нису значиле срећу и пораза који нису значили несрећу. Све је привремено, само је Бог вечит. И све привремено мора се уређивати према вечитоме, ако хоће да задржи сјај и трајност. Тако и земаљска отаџбина мора стајати у служби вечне отаџбине, и свако земаљско царство у служби царства небеског. Кад народи на овој малој планети нашој признаду Бога за Бога, и земљу и сву васиону за Божију имовину, и земаљски живот као припрему за живот вечни; кад приме закон Божији као апсолутно правило владања; кад буду светили и венчали име Оца свог небесног изнад сваког имена, и желели царство Његово пре и изнад сваког другог царства и цара, и кад вољу Његову, мудру вољу родитељску буду ставили изнад сваке људске воље и тиранске самовоље — заиста, онда ће ратови бити немогући. Онда ће се клицање победиоца и крик побеђенога моћи чути само међу зверовима у прашумама. Па и то ће бити неподношљиво за оплемењено срце човечје. Јер тада ће бити на земљи миленијум мира и власт Свих Светих. Боже дај и ускори!

Видовданска беседа 1951. године

Србобран, 1951. године

Хтео бих да вам говорим о великом дану, Видовдану. Великом, јер је Видовдан — светлост, а не мрак; светлост срца, ума и патриотизам. Видовдан није низина него висина

Видовити пророци гледајући тајне небесног света, били су ужаснути. Тако Исаија кад виде, повика: "Јаох мени, погибох". Језекиљ и Данило: "... и кад видјех и чух падох изван себе ничице на земљу". А Јован Јеванђелист

видевши Исуса у небесној слави и красоти као младића са лицем сјајним као сунце и очима као пламен огњени, вели за себе:"И кад га видјех, падох к ногама његовијем као мртав".

Велики видици уносе страх у људе, и тај страх чисти душе. *Они који су гледали велике видике божанских тајни, гадили су се ситничарских дела људских. Као кад би неко видео огроман пожар, слично оном што ми данас гледамо на ивици Азије, у Кореји, а потом спустимо поглед на кратковиде суседе своје како се коцкају и свађају око ситне добити.* То је доводило далековидне пророке до страховите јарости. И они су својим речима, као огњем, жегли људе, да би им пробудили савест и отворили очи за оно што је велико и главно.

Православна црква васпитала је српски народ уздизањем на висине, за гледање великих видика, небеских и историјских. По речима песника:

"Ко на брду чак и мало стоји више види но онај под брдом"

Генерације српске пре светих ратова, васпитане су углавном помоћу три епохалне визије српске историје: Немањићског стварања, Покосовског страдања и Сељачког војевања под Карађорђем и Милошем. Све три ове историјске визије тесно су биле везане за визију неба и небесног царства. Оне су стварале карактере, а остала школска учевина била је узгредна. Оно је морао сваки Србин знати, а ово друго ко је могао и доспео. Ово у пуној мери важи за Србе у Америци, за које је Јован Дучић рекао, да су се кроз народну поезију дуже одржали на оним трима висинама него ли Срби у Југославији.

А када су у Југославији почеле клевети оне три васпитне висине, судба је уздигла пред нашим очима и једну четврту. *Никад људи нису у већој опасности него кад мисле да су у безопасности. Због лажног осећања да смо у безопасности због велике државе, морало је доћи нешто што ће потрти ту лаж. И дошло је оно четврто. То је нова Српска Ћеле Кула, какву свет још није видео.*

Када је велики француски државник и књижевник Ламартин пре 120 година, видео у Нишу једну малу Ћеле Кулу девет метара високу коју Турци беху сазидали, на страх хришћанима, од неколико стотина лобања српских ратника са Чегра и околине, он је узвикнуо: "Народ који

има овакве споменике не може никад пропасти". А шта ли би тај велики Француз данас рекао кад би видео једну Ћеле Кулу 1000 метара високу и 200 метара широку, са четири милиона српских лобања из Првог и Другог светског рата? Свака страна са милион људских глава место цигаља. Та кула је два пута већа од Емпајр Стејт Билдинга у Њујорку, највеће грађевине у свету. Ако ова Ћеле Кула није видна за очи, видна је за дух. Нити ико може оспорити могућност да ће се она сазидати да се и очима види.

Нема живог Србина у свету који не би могао на тој кули прстом указати и рећи "Ово је глава мога старог ђеде, или мога тате, или нане, или сина, или кћери, или брата, или ратног друга, или пријатеља, или свештеника, или храброг командира." Нема ни једнога који мисаоно не пали кандило бар пред једном од тих мученичких глава. Четири милиона кандила светле на тој кули у ноћи нашег путовања. Нико не крије него напротив свак се жури с поносом да укаже на главу неког свог најмилијег, узиданог у ту кулу. Јер та Кула није Кула срама, него Кула славе. То је нова жртва и жртвеник Српскога народа за Крст и Слободу. Ако се са овом српском жртвом сравне жртве наших савезника, онда ова језива Ћеле Кула оправдава и у овом случају ону реч *Нико нема што Србин имаде.* Да ли жалимо? Не само жалимо него се каменимо од ужаса пред том визијом. У сну се тржемо и гледамо ону Ћеле Кулу. Осећамо да нас посматрају осам милиона очију, затворених на земљи а отворених на небу. А да су они живи, сведочи нам нико мањи него сам Спаситељ Христос речима "У Бога нема мртвијех него су сви живи". Међу њима је огроман број сродника америчанских Срба. Због тога срце америчанских Срба крвари заједно са срцем њихове преостале браће у Старом Крају. Отуда сузе Срба и с ове и с оне стране океана сливају се у темеље оне исте Ћеле Куле. Отуда и Српска народна одбрана отвара данас свој Десети конгрес молитвеним поменом свима њима, који као ратници погинуше, или као мирни грађани или заробљеници бише масакрирани, глађу уморени, ослепљени, живи погребени, на огњу сажежени, утопљени, обешени, или другим сатанским начином умртвљени. *Они не пострадаше ни као радикали ни као либерали, ни као десничари ни као левичари, него као православни Срби. Због православне вере и српског имена пострадаше.* То сведоче стотине губилишта, хиљаде тамница и — милиони лобања у Ћеле Кули

Најновији велики видик, о коме вам говорим, то је савремена *Српска Ћеле Кула.* То је једна четири — милиона армија српска у свету духовном. Та је армија

непобедива. Њој не може нашкодити ни огањ ни вода ни челик ни олово. То су наши помоћници, али и тужиоци пред Богом; помоћници докле ценимо оне вредности за које су они жртвовали у мукама свој земаљски живот, т. ј. веру и име, а тужиоци ако ми будемо те златне вредности претворили у јефтин папир и трговали с њима.

У старо време, кад су змије уједале Јудејце у пустињи, Бог је заповедио Мојсију да направи и подигне змију од бакра. Па ко год би само погледао у ту бакарну змију, излечио би се од уједа отровних змија. Од стране Српске цркве ја данас указујем вама, Срби не вештачку бакарну змију него нешто страшније указујем вам нову Српску Ћеле Кулу од хиљаду метара висине изидану од четири милиона пострадале браће ваше. Ко год је од Срба затрован змијом себичности, самољубља, партизанства, безверства или друге неке злобе, нека погледа у ту Ћеле Кулу, и биће страхом излечен од свега негативног, ниског, несрпског, нечовечног и нехришћанског.

Кога та страшна Кула пак не дозове памети, никаква лудница у свету неће му помоћи. Томе неће помоћи ни реч свештеника са олтара, нити реч патриоте са трибине. Јер та Ћеле Кула речитија је од сваке речи и сваког језика. Она казује све у живој и истинитој слици. Нека сваки Србин стално гледа у ту слику она ће га научити какав треба да буде и шта треба да чини у славу Божју, у част својих предака и за спасење свога народа, своје деце и своје душе.

Видовданска беседа у цркви Светог Вазнесења у Лондону 1952. године

"Рече Господ: Благо онима који плачу, јер ће се утешити...
Тешко вама који се смејете сад, јер ћете заплакати."
(Мат. 5, 5; Лк. 6, 25).

Ево дана опевана, ево дана осликана, ево дана оплакана, ево нам опет Српског Видовдана.

Чудо како један једини дан може да промени историју и судбу једног народа, па чак и једног континента. Дан Константинове победе над Максенцијем донео је слободу Христовој цркви после 300 — годишњег гоњења и мучења. Дан битке код Поатјеа под Карлом Мартелом спасао је Западну Европу од "потопа аријевског мора". Један дан на Ватерлоу запечатио је судбу Наполеонову и променио ток европске историје. Дан изненадне смрти

цара Душана отворио је капију исламској поплави хришћанског Балкана. Видовдан је пак био последњи јуначки отпор тој поплави али и слом последње бране против ње.

Отуда је Видовдан дан туге, али и славе, дан тужне славе. Дуготрајан смех смењен је дуготрајним плачем. И обистинила се реч Христова: "Тешко вама који се смејете сад јер ћете заплакати". Отимање великаша о власт над својим сопственим народом смењено је исчезнућем великаша и робовањем народа под туђинском влашћу. Тако је то било и дуго је трајало. *Дуго.*

Под дугим робовањем народ је почео читати Видовдан не само као један датум него као и задатак од Бога му задати. Одржати веру и поново се удостојити слободе, тако је народ разумео тај Видовдански задатак. Одржати праву веру под искушењима и на мукама и удостојити се златне слободе кроз покајање и очишћење — овај задатак, кога неки називају *завет,* народује бивао све јаснији од колена до колена и из столећа у столеће, док се није навршило време. Да, док се нису набројале године српског робовања, таман онолико колико и године робовања народа израиљског под мисирским фараонима. А када "земан дође ваља војевати", Српски народ је био апостолски оснажен вером и удостојен слободе. Тада је могао и народ дићи устанак.

То је био устанак једног чисто сељачког народа, без великаша и феудалиста, без научника и школованих политичара — један изузетан феномен у историји Европе. То је био устанак народа заборављеног од света, освештаног молитвом, очишћеног сузама и духовно узраслог до престола Божјег, тако да је могао видети отворена небеса и читати "небеске прилике".

Оно што је свилена долама на Косову изгубила, сељачка је гуњача у устанку задобила. Лазар је проклињао ко не дође "у бој на Косово". Морао је проклињати због раздора и растројства великаша. Карађорђе није имао потребе да проклиње, јер је сав народ био сложан и једнодушан, и на његов позив устала је сва "кука и мотика" и дигла се "раја ко из земље трава". Али и они у долами као и ови у гуњачи једнаки су били по јунаштву и пожртвовању;

никада сличнији потомци прецима, и то у временском размаку од пола хиљаде година.

Наша народна црква учинила је правду и Косовским и устаничким јунацима спојивши њихов спомен

празновања у један дан — Видовдан. И држава српска (док је била српска), празновала је свечано тај дан заједно са црквом. Али у Југославији са презрењем српскога имена, презрен је био и Видовдан.

Мукло и нечујно скинут је са националног календара само да би се угодило мањини и тобож одржала држава. И тако, и Видовдан и Савиндан, прешли су у искључиво достојање цркве. Но тиме су наши државоградитељи увредили српску већину у оба света, а нису угодили мањини нити државу одржали. Кумиру земаљског царства принели су царство небеско, а некаквом "дану примирја" и "дану уједињења" велики Видовдан. Смејали су се светињама српске историје, у овом као и у многоме другоме, као "застарелим и преживелим". Зато сада плачемо, и криви и прави и они у Отаџбини и они у расељењу.

Плачу деца за очевима својим, мајке за синовима, жене за мужевима. Више од десет година растављени они вену од чежње за састанком када ће се тешко моћи препознати. Плачу српски ратници у Британији, сада работајући у рудокопима и угљенокопима за насушни хлеб, од кога одвајају и шаљу својима у Отаџбину, да и једни и други не буду сити. Плачу Александрови јунаци у Аустралији, истребљујући крокодиле по рекама и змије по пустарама, док њихова нејач кулучећи идолу државном нема ни снаге ни времена на претек да сасече коров око своје куће. Плачу српски официри и домаћини у Немачкој где служе као полиција да би се одржала она држава, која је прва погазила и поробила њихову земљу.

Плачу и Срби староседеоци у Америци и Канади који су с тешким трудом зарађивали и слали на подизање својих домова, школа и цркава у Старом Крају; плачу када чују да је све то разрушено и огњем сажежено заједно са њиховом чељади. Плачу учитељи и професори, генерали и министри наши служећи као келнери по кафанама и рибајући ноћу патосе у великим зградама слободних земаља. Плаче она интелигентна сиротиња наша у Јужној Африци што мора да се труди да скући туђу кућу, док се њихова руши до темеља. Плачу Срби и Српкиње по државама Јужне Америке, под ненавикнутим поднебљем, где далеко од славних задужбина својих царева и краљева траже гдегод православни олтар да се могу причестити. Плачу рањеници и болесници српски по болницама у туђини, јер умирући губе наду да ће се видети са својим милим и драгим у овом свету. Сви плачу, сав народ Светосавски, и свуда, свуда по глобусу земаљскоме. Плачу, али у потаји, плачу кад легну у постељу и потону у сећања, што је некад било а што сада

јесте. Плачу а крију сузе од слободних народа, да се ови не би зачудили или подсмехнули. Плачу пред Богом а не пред људима. А Бог види и броји сваку сузу сиротињску.

Но питаће неко: шта вреди плакати? Није ли плач особина слабих и немоћних? Зар сузе не раслабљују снагу и не убијају енергију људи?

Не, браћо моја, не и никако! Гле, и Христос је плакао, још је назвао и блажене, оне који плачу. Плакали су апостоли Христови и светитељи и сви племенити људи од искона. Плакао је и Свети Сава, и сасушио се од плакања. Заплакао се понекад и делибаша Марко. Плакао је, како сазнајемо од очевидаца и краљ Петар II, плакао је често над јадом свога народа.

Сухе очи су као пресушени извор. Бежи од човека који се хвали да никада у животу није плакао. Сузе су дар Божји, кажу велики православни духовници. *Сузе су лек, а не отров. Сузе снаже, а не слабе.* Сузе доносе утеху и мир. "Исплачи се — каже се код нас — па ће ти бити лакше". И бива! Да је мајка Југовића могла "од срца сузу пустити" не би препукла. Знао је наш премудри Господ шта говори кад је рекао: *Благо онима који плачу...* Срби су то безброј пута доживели и потврдили. Јер су врло често налазили утеху у плачу, да, и доказали да је плач велика позитивна сила. Они који се вазда смеју нису за велика дела. А који плачу пуни су доброте, милости и праштања. Способни су да разумеју туђу невољу и брзи да притекну у помоћ. Миротворци су и сједињитељи завађене браће. Они су прави синови Божји и кћери. Често су сузе односиле победу где мач није могао. Јер иза њих, оних који плачу, дејствује свемоћни Бог.

Немојмо се, дакле, стидети плача, него се стидимо себичности, злурадости и мржње, која је суха као јехтика и суши душу као што јехтика суши тело. Свака суза над општом народном несрећом приводи нас ближе Богу и ближе остварењу нашег идеала.

А велики дан Видовдан, тај живи споменик над милионима умрлих, не може се ни прославити без суза, и то суза захвалности великим прецима нашим, и суза вапијућих Богу за помоћ и спасење, најзад и суза радосница — ако Бог да, да као што и хоће у часу када се испуне наша национална надања.

Све Богу на славу и Србадији на срећу и благослов. Амин. Боже дај!

Упокој господе све оне многомилионе жртве од Косова

до наших дана, који се принесоше за веру и слободу. Амин.

Царица Милица као пример охрабрења и наши страшљивци

- Беседа владике жичког Николаја у Љубостињи -

Политика, 1940, бр. 11489

Васкрс је извор радости и храбрости. Жива вода, о којој је говорио Спаситељ жени Самарјанци, та жива вода је вода која пои душу и после које се никад не жедни. Ко њу пије јача душу, постаје виши, племенитији, чистији, снажнији, радоснији.

Ми се данас налазимо пред једном од прамајки наших која се таквом водом појила и благодарећи томе, све ударце судбине поднела, а са снагом која изненађује. Царица Милица је Српкиња са најдраматичнијим животом: прво, царица и срећна мајка, затим црна косовска удовица и најзад смерна калуђерица и ктиторка овога светога храма. Госпођа Милица прва у Србији, на Балкану, ћерка властелина Југ Богдана, царева супруга, сестра Бошка Југовића, мајка великог господара Србије Стевана Високог. Све свето и господско.

Под теретом крста косовскога и таква госпођа морала би се скрхати, кад данас видимо како има малодушних мајки, ћерки и сестара које очајавају кад чују за смрт својих, па падају у несвест, луде и врше самоубиства. Царица Милица је као јунак: после Косова је сав терет на њој, све очи упрте у њу, све наде везане за њу, али она има јаку душу. Дошла је у ове планине одакле се види само небесни отвор и само чује песма птица, да би била ближа Богу и утеси и снази са небеса. Верујући у правду Божју она није очајавала ни у најтежим часовима.

А данас се размилели нашом земљом црни гавранови који зло слуте, црне мисли имају и плаше народ. Они нису од Миличиног рода ни порода. Они нису од вере хришћанске. Неверни, прљавог срца, они су страшљиви и колебљиви и никакво добро не виде јер гледају на свет кроз своје сопствено зло. Они немају визију истине, нити визију победе правде, те стога не могу храбрити ни уздизати, већ чине што могу: плаше и унижавају. Међутим деведесет од сто нашега народа је свето,

честито, силно, пуно вере, карактера, душе. Али око десет од сто квари све као што мало киселине укисели млеко, то мало рђавог квасца може цео народ укварити. У тај мали проценат ми урачунавамо све оно што је супротно хришћанској вери, народној историји, народним предањима и народноме духу и схватању.

Ми хоћемо да сузбијемо утицај те опасне и разорне мањине. Та мањина је противу светиње, самим тим противу херојства духовног, против величине моралне, против владе поштења и истине. Нема, међутим ништа силније ни потребније од светиње, од светога човека, од свете душе. Нарочито данас, у ове опасне дане, сви који су неваљали, непоштени и прљави — навлаче гњев Божји на државу, несвесни су издајници који отварају врата непријатељу. На сваку пукотину моралну улази непријатељ. Свака морална слабост додаје снази непријатеља.

Хоћемо ли имати и даље мир — то од нас зависи. Рат или мир — то је условна дилема. Рат је стострук бич којим се народи кажњавају за њихова тешка сагрешења. Да би смо избегли спољашњи рат, морамо водити унутрашњи: са својим гресима и моралним слабостима. Када међутим, добро изборимо тај унутрашњи рат, онда нас никакав спољашњи не може уплашити, а камо ли уништити.

Стога Жичка епархија у ово време проповеда покајање за грехе и народну поправку као једини лек од свих, и оних највећих зала.

Данашњи европски рат је за једне пакао, за друге чистилиште, за треће рај...

Православни Словени данас су поштеђени од рата; један широк и многољудан појас од Јадрана до Тихог Океана. Ја не знам планове Божије, али држим да Божји Промисао хоће преко православних Словена да каже свету спасоносну реч, да донесе спасоносну утеху и спасоносни лек: зато их држи по страни од рата. Та спасоносна реч може бити само она која се оваплотила у Сину Божјем и која је записана у Јеванђељу.

Реч о кајмакчаланским јунацима

- Изговорена на Петровдан 1932. године на Кајмакчалану -

Мисионар, год. 18, бр. 6, 1938.

Ова висока и дебела планина добила је треће оправдање свога имена. Турци су је прозвали планином кајмака прво због снега који се у топле месеце бели изнад тамних падина њених, и друго због тога што су овчари на овим пашњацима пасли своја бела стада и правили сир и кајмак. Тако је било кроз векове и векове. Али је дошло и треће оправдање имена њеног, скупље од снега и драгоценије од белих стада и кајмака. Кајмак омладине српске, кајмак једне нације, положен је на врхове ове ћутљиве планине. И овај сада невидљиви кајмак, због кога је планина ова једино ушла у историју и постала позната свету, кајмак што храни душе славом јунаштва у истрајности и пожртвовању, што јача веру, крепи наду, и чисти савест, намамио је вас овамо, и сабрао са разних крајева државе на овој висини, моралној колико и физичкој. Многе хиљаде имена оних који су погинули овде за правду народа свога исписана су у овим књигама, у поменицима, који су читани од синоћ до јутрос, а колико ли је тек оних чије гробове видимо а чија имена не знамо? Сви су они умрли добром смрћу, и ако насилном. Јер су умрли за правду свога сељачког народа. Један народни благослов гласи: Бог ти дао добру смрт! Да су ови јуначни људи живели још и сто година, ипак би морали умрети; но ко зна да ли би умрли и приближно тако добром смрћу? Погледајте, како злом смрћу умиру данас многи и многи, у свађи око међе, у распри око новца, у пијанству, у болештинама што од греха долазе; и како због малих животних неправди дижу руке на туђ или на свој живот! После живота за правду, мислим, да ништа у свету није веће од смрти за правду. У овоме времену кад многи тако беславно и ништавно скончавају, грозничаво се борећи за сујете и пролазне сенке, наша жалост на овоме славном гробљу обраћа се у дивљење, чак по мало у завист. Отуда ми можемо одавде довикнути мајкама и сестрама оних који овде леже:

— Не тугујте за њима. Као орлови они су пали на овој орловској планини. Са ове планине гледају се косовске планине, под којима се простире поље које представља — други један историјски чанак кајмака. Као цареви почивају они на овој прозрачној висини. Заиста и цареви земаљски позавидели би им на овом високом, овом чистом, сунчаном и ничим узнемиреном почивалишту!

— Да ли им је подигнут споменик, деци нашој — питају ли мајке? Не један, златне мајке златних синова, него — т р и. Један споменик подигли су они сами својим рукама. Приморани да живе на овој планини 800 дана и

800 ноћи они нису престајали у Бога се уздати и Богу се молити. И у данима затишја они су постројили овај храм научени од вас вери Божјој, посвећен сада светом Петру и Павлу, великим апостолима и мученицима за веру Христову. Спријатељени са смрћу, као што обично бива код храбрих ратника, они су морали помислити, да ова црква може бити и њихов надгробни споменик. То се уствари догодило. У овој њиховој задужбини пале се кандила, читају молитве и спомињу имена њихова. Као у задужбинама царева, богољубивих предака њихових.

Други им је споменик сама ова чудесна и тајанствена планина. Кад је Створитељ стварао свет, Он, свезнајући, унапред је знао, да је ову планину створио не само за пашу оваца и за хучну песму ветрова него и за споменик славе. Ни песник вере и витештва што на Ловћену почива, нема овакав диван споменик.

А трећи им је споменик у душама многобројних поклоника, који из године у годину све у већем броју пењу се на ову висину, да се на њиховим гробовима поклоне, о мајке, витешким душама синова ваших. Као хришћанин ја не бих могао рећи, као што неки говоре: да се поклоне сенима њиховим. Јер видовита вера учи нас, да су душе људске права стварност, а тела — пролазне сенке. Никако обратно, како су незнабошци мислили. Ми се клањамо ономе што је бесмртно и стварно, а не варљивим сенкама. Када се пак уздигнемо до ове визије бесмртних душа као стварности, не личи ли вам, браћо и сестре, ово место на неки судски трибунал који виси над државом нашом? Не осећате ли с неким унутарњим трепетом, да ове хиљаде неумрлих душа гледају судијским погледом са ове планине као са престола свога доле у народ, за који су се они толико мучили и страдали? Бестрасним и чистим погледом гледају они и виде све шта се ради, шта се мисли и осећа. Шта гледају они и шта траже погледом својим?

Као бестелесни духови они не жуде ни за чим телесним, нити их ма шта материјално привлачи. Они гледају правду и неправду свога народа. Траже да виде међу својим рођацима и земљацима оно што њих весели: правду, истину, милост, веру и љубав — све ово што се некима чини сенком а што је најмоћнија стварност у васиони. Траже да виде добре плодове жртве своје, најлепше споменике страдању своме. Једном речју: траже да виде мирнодопско јунаштво, које ни мало није мање славно од ратног јунаштва. Кад нађу оно што траже они се узвијају Свевишњем са молитвом, да благослови народ њихов, и Краља, негдашњег са пађеника њиховог на овој планини кроз 800 дана и 800

ноћи. Али када место тога сагледају оно што не личи на њих, што не одговара жртви њиховој, и што не весели душе њихове, они уздижу погледе Вечном Судији и вапију за правду. Неразумно је и за тренут помислити, да су мртви, нарочито овакви мртви, завршили утицај свој у свету онога часа када су се душом разлучили од тела. Такав назор приличио би пре товним овновима кајмакчаланским него ли разумним људима, а најмање хришћанима. Душе ове наше браће продужују да играју велику улогу у животу свога народа, чак и већу од многих оних који су још у телу и само телом живе. Може то народ и превидети и заборавити, али на своју горку штету. Дај Боже, да никад не превиди и никад не заборави! Јер дуг којим су они задужили свој народ, положивши животе своје, мора се вечно отплаћивати. Не отплаћује ли се тај морални дуг, он не опада него расте; расте све дотле докле народ не банкротира и не пропадне.

Истина, они нису нарочито желели да оставе кости своје на овој планини, за чије име нису ни знали док су мирно орали своја поља по селима својим или радили своје занате по градовима. Они су убијени на овом месту *окренути лицем ка својој земљи а не ка туђој.* Кам да нису убијени! Кам да није било оног страховитог рата уопште! Човека језа подилази и од помисли, да у овом нашем кратком животу, где је смрт тако и тако неизбежна, човек убија човека! Но зар се то није догађало и не догађа због тога што људи заборавивши Бога почну обожавати себе и своје направе, и ценити ствари више него човека, брата свога, слику Божију на земљи? Када дође једно европско поколење, разумније и поштеније од садашњег — што није тешко — тада ће неки даљни историчар почињати историју нашег времена од прилике овим речима:

— У двадесетом веку људи су знали да лете у ваздуху, да плове испод мора, да се возе кроз планине, да разговарају с континента на континент, као негде на легендарном но пропалом Атлантику. Али су били робови индустрије и машине, својих направа. *Вештина њихова била је прометејска али човечност њихова лилипутанска.* Неки народи индустријски израђивали су много више машина него што је свет потребовао, и клањали су се тим мртвим машинама више него Богу живоме. Па немајући тржишта за своје сувишне машине они су кренули да помоћу њих газе и гњече околне народе, живе људе, авај, браћу своју, да би сами доспели до купаца својих направа! Тако су ударили са својим челичним и огњеним машинама на један земљораднички народ на Балкану. Успели су, истина да изагнају синове

српске из својих кућа и потисну их са њихових огњишта на ивичне планине. Али овај сељачки народ, који се клањао Богу јединоме, живоме, а не мртвим машинама и делима људским, поуздавши се у правду и моћ Божију, победио је индустријске народе и истерао их из своје земље. То је био сукоб између земљорадње и индустријализма, између поклоника Бога и поклоника машине. И земљорадници, богопоклоници, победили су поклонике индустрије и машина. То се догодило у времену када је род људски био подивљао од индустријализма, и када је мртва машина тирански господарила над људима.

Овако ће, верујем, писати историчар у једном бољем и племенитијем поколењу Европе и у једном времену:

— када се индустрија буде свела на скромну меру, како би била човеку роб а не господар;

— када се живот народа и племена врати у своја природна корита,

— и када се земљорадњи и ручном раду — занимања уз која се једино може певати — буде придала она висока цена, коју су она имала кроз сва времена историје.

Да ли ће тада бити заборављено ово гробље? Не мислим. Баш тада ће оно имати своје вредности, и својих поклоника, и то не само из једног народа и из једне државе. Јер ће се на оне који су погинули на овом месту гледати као на заточнике и пионире тога бољег времена. Гледаће се на њих као на борце против опскурног духа индустријализма и свих маштарија о светском господарству помоћу мртве машине; на борце за природно занимање људи, за светињу слободе свакога народа, и за правду Бога истинитога.

А сада за сада, уписани судбом у ово време и у ово колено, прињимо смерно и положимо венце на ове благе хумке. И узвикнимо сви:

Хвала вам, браћо наша. И Бог да вас прости и дарује вам царство небеско, царство цара Лазара Косовскога, племенитог претка вашег, погинулог за крст часни и слободу златну.

Православни витез

- Неколико одлика Вожда Карађорђа -

Србобран, 1955. године

Карађорђева побожност

"Карађорђе је био добар и веран син Српске православне цркве", пише наш историчар др Страњаковић. Још на почетку Устанка руски цар Александар I послао му је сабљу са натписом: "*браниоцу православне вере и отечества"*. Кад год би устао изјутра, Карађорђе се Богу молио. Увек је говорио "ако Бог да и Боже помози ". Постио је све посте, и мале и велике, и у његовој кући пост је строго одржаван. Чак и о његовој слави св. Клименту, који спада уз божићни пост, 25 новембра по старом календару. Били гости или не били, морало се постити. У шанчевима пред борбу, по Вождовој заповести, свештеници су вршили молитве, а после борбе — благодарење Богу.

Једном свом војводи писао је Карађорђе "да свештеници свуда чине молитве и бденија на умољеније Бога да нас укрепи против душмана, да би с Божијом помоћи победили и сатрли".

Када је 1812. године Наполеон ударио на Русију, Карађорђе је наредио митрополиту (Грку Леонтију) да се по свима црквама чине молепствија за победу "над непријатељем рода Славјанскога", а уз то још и молитва Богу "да престане киша која је у то доба падала". У време Устанка народ је говорио да се бори "за крст часни и слободу златну". И сам Карађорђе употребљавао је те речи. У једном писму црногорском владици Петру I Светом, каже он, како је српски народ устао у борбу за "своју слободу, своје светиње и манастире". На другом месту он вели, "боље је у својој вери умрети него веру своју погазити, зашто се у Св. Евангелију говори: ако праву веру имаш то и спасен будеш — дакле, боље је у својој вери умрети него пред Богом и пред народом осуђен бити, а Свемогући Бог хоће нам помоћи". Своју прокламацију народу 1813. године завршава овом молитвом Богу:

"Боже помилуј и охрабри народ српски и сердца синова српских. Амин. Боже свемогући разори и победи силу турску, која је наумила разорити благочествије твоје. Амин."

Уједној другој прокламацији Карађорђе прети смртном казном "ко не буде хтео онди гди је нађен бијући се

умрети за своју веру и закон, за свој род и отечество, за своју славу и царство небеско, што ће га народи и његови потомци славити и благосиљати и свеће му палити".

Свештеницима и калуђерима Карађорђе је одавао велико поштовање. Много је волео проту Атанасија из Орашца, проту Матеју, попа Луку Лазаревића, попа Смиљанића, проту Милутина из Гуче и остале, код којих је наилазио на разумевање и подршку. Али ко би се од свештеника огрешио, кажњавао их је исто као и световњаке. Тако, чувши да митрополит Леонтије, Грк, нешто плете против њега са Турцима и неким војводама, он га уведе у једну кућу и ту га добро истуче. — Помагао је да се оправе цркве порушене од Турака. Пролазећи кроз село Коњевић код Чачка, упита сељаке где им је црква, и они му покажу једну колибу. Карађорђе одмах извади 12 дуката и даде им да праве нову цркву. У свом месту Тополи, у близини своје куле, сазидао је дивну цркву, која и до данас служи.

Карађорђева речитост

Ћутљиви Карађорђе могао је бити и веома речит. Док је он успешно ратовао у Санџаку 1809. године, Турци заузму Делиград и нагло пођу на север дуж Мораве. Многе војводе српске, по наговору злокобног Родофиникина, и заједно са овим, пребегну у Аустрију. Карађорђе хитно крене ка Београду. Рекне војводи Сими Марковићу, како иде да убије "онога пса — Родофиникина". Кад је на обали Саве видео огромну масу народа спремног да пређе у Аустрију, он се није могао уздржати да не заплаче. Онда је почео саветовати народу, да не бежи из своје отаџбине, окривљујући за сву несрећу Родофиникина. По том са једне узвишице одржао је народу овај снажни говор:

"Родољуби, у оваквој несрећи треба се више него икад охрабрити и показати свету, да сте достојни потомци ваших предака. Отаџбина је ваша у опасности и она данас тражи вашу брзу помоћ. Дочепајте оружје и полетите пред непријатеља, да га победите или умрете. Узрок нашега рата је оправдан, и Бог ће благословити наше оружје. У свим борбама па и у највећој опасности ја ћу бити пред вама. "

Силан је утисак оставио овај говор на народ. Хиљаде њих придружили су се Карађорђу. И Вожд је успео да за кратко време стукне Турке ка Нишу, за границу ослобођене Србије.

Сравни овај Карађорђев говор са бомбастиком

Бонапартином (пред Кеопсовом пирамидом у Мисиру: "Четрдесет векова гледају у вас, војници"!) или његовог подражаваоца Мусолинија! Разлика у говорима долази од разлике у циљевима војевања. Два латинска диктатора хтели су одушевити своје војске за освајање туђих земаља, док је сељачки вожд српски хтео својим речима покренути свој поробљени народ на борбу за сопствену слободу и независност. Тамо речитост хладног рачуна, овде речитост правде Божије.

Карађорђева скромност

Пише апостол Павле на једном месту: "Држим све да су трице само да Христа добијем" (Филип. 3, 8). Велики људи су прожети или "занети", једном једином великом идејом. Изван те идеје за њих је све споредно, ништавно, трице. Карађорђе је био такав — велики човек. Њега је прожимала и заносила само једна велика идеја — *ослобођење српског народа.* Том идејом он је живео и дисао; о њеном остварењу је мислио дан и ноћ, на њој је радио до последњег даха и издаха. Све остало било је за њега незнатно и споредно. Руском посланику Пауличију јасно је он изрекао своју идеологију. "Упамтите добро, рекао је Вожд, да ја ништа друго не желим него да видим своју отаџбину потпуно и за увек ослобођену од турског јарма; тада ћу се одрећи свега и поново – вратити своме плугу". Живео је скромно. Просто сељачки. Хранио се сељачки, одевао се сељачки. Пуних седам година Устанка од 1804. до 1811. године није примао никакву плату из државне касе. Немачки историчар Ранке пише да Карађорђе није марио "за блесак и величанственост; кад је стајао на највишој висини и онда је носио старе своје чакшире, изношени гуњац и познату црну шубару". Познат је овај случај:

После битке на Дрини 1810. године дођу неке турске старешине из Босне, да моле Србе, да им ови предају заробљене Турке, као и мртва тела убијених Турака. Дошли су у војни стан где је био и Карађорђе са осталим војводама. Војводе српске били су одевени у богато беговско одело, са златом и сребром, а Карађорђе у гуњу и белој кошуљи, тозлуцима и опанцима, Турци се здраве са окићеним војводама – а на Карађорђа нису се ни обазирали. Упитају Турци: — А где је бег Црни Ђорђе?

На то ће Карађорђе одговорити: Ја сам Црни Ђорђе, неком црн неком бео. Турци му нису поверовали мислећи да је тај прости сељак послужитељ код српских војвода и да се он шали са њима. Зато кад су се опраштали с војводама, рекли су овима, да у име њихово:

"поздраве бег Ђорђа!"

Карађорђе је био до крајности скроман, зато што је у души и пред очима имао само једну идеју, један циљ: *ослобођење народа и земље од Турака.* На све остало он се није обзирао. У томе је била његова снага, на коме је почивао његов ауторитет и његова узвишеност над његовим војводама. Многе његове војводе раслабила је множина циљева. Јер мада су и они имали за циљ да се Срби ослободе, они су исто време циљали и на богатство и власт и част и уживање и беговски сјај. Међутим сви ови споредни и лични циљеви њихови ишли су на штету главног циља, Карађорђевог националног циља. Кад су војводе као Младен Миловановић и Милоје Петровић постале — газда Младен и газда Милоје — катастрофа је морала доћи. И дошла је 1813. године. Истоветни узроци који су произвели и друге две катастрофе у српској историји: *косовску и југословенску.*

Карађорђев ратни морал

Карађорђе је био строг али правичан. Кад је његов рођени брат погазио закон и поштење, он га је дао обесити. Кад су неки српски ратници по освојењу Београда стали убијати и пљачкати Турке, Карађорђе је издао строгу наредбу да се с тим престане. После тога два Србина буду ухваћена на делу пљачке, и Карађорђе заповеди да се оба одмах обесе.

О сличним примерима учили су нас у школи, али мање о Карађорђевом племенитом и човечном понашању према побеђеном непријатељу. Међутим баш ти многи примери представљају у најлепшем сјају нашег *православног витеза.* Године 1804. Срби победе Турке на Руднику, тврђави чувеног злотвора Сали аге, званог "Руднички бик". Уплашене заробљенике турске Карађорђе охрабри обећањем, да им се ништа рђаво неће догодити, а они нека слободно раде и тргују као и пре. "Жене и децу побијених Турака и оних који су побегли није дао злостављати већ је наредио, да се испрате за Ужице и Чачак", који су још били под турском влашћу.

По освојењу Београда Карађорђе је показао "крајње човекољубље према предатим Турцима и њиховој чељади". Наредио је да се турској сиротињи свакога дана дели хлеб; многим турским женама, које су бећари у оном општем метежу опљачкали, Карађорђе је одмах указивао милост, одредио им две џамије за становање, постарао се да добијају храну и поставио стражу да их чува.

У Сјеници 1809. године изведу пред Карађорђа педесет и седам турских жена и девојака. "Он им даде да се пресвуку у чисте хаљине и на частан начин отпусти их и преда Турцима".

У селу Венчанима тешко се огреши неки Томаш туфегџија. Чувши да Карађорђе хоће да га за то ухвати и казни, он побегне, а сељаци доведу пред Вожда сина Томашева. Но Карађорђе не хтедне сину ништа учинити говорећи му: "Син за дела оца не одговара".

Не убијати разоружаног непријатеља, нахранити и оденути робље, не светити се деци за грехе родитеља, не присиљавати на промену вере, оставити слободу неборцима, не дирати част и образ женскиња — то је ратни морал правих људи и великих хришћанских војсковођа. Таквим моралом у вишем степену руководио се у ратовима — *Православни Витез, бесмртни Карађорђе Петровић.* Његовом примеру оваквог ратног морала следовале су српске војске у многобојним ратовима за минулих сто и педесет година.

Беседа у Панчеву

- О прослави десетогодишњице ослобођења Баната -

Братство, год. IV, Сарајево, 1928.

Како је красан овај дан, обасјан сунцем са висине и благодарношћу људском према Богу.

Шта је благодарност? Благодарност је одговор на милост. Где има милости има и благодарности. Према милости осетљиве су и животиње, чак и зверови дивљи. И они имају овај дивни осећај благодарности према добротворима својим. Код човека овај благородни осећај може да постане начело Божанске конструктивности. Тешко да у човеку има ишта конструктивније од овога чудног осећаја благодарности. Благодарност не руши но зида. Милост и благодарност узајамно се изазивају, подржавају и појачавају. Изостане ли пак благодарност, милост се хлади и ишчезава. А када милост и благодарност ишчезну из једнога друштва, тада слобода престаје бити слободом и постаје бременом и другом врстом ропства. Ако ви назовете некоме — добро јутро, а он вам не одговори, ви га више не поздрављате. Ако се просјак покаже — неблагородан, ви му више не

удељујете милостињу. Тако је међу нама људима. Ми се брзо и лако налазимо увређени. А ништа тако не вређа људе као неблагодарност. О колико је Бог милостивији од људи? Њега људи вређају својом неблагодарношћу више него икога, но Он ипак Својим сунцем обасјава зле и добре, и даје дажд праведним и неправедним. Добрим и праведним Он дарује беспрекидно милост Своју — зато што су добри и праведни, а злим и неправедним Он дарује милост Своју за извесно време, да би их кроз милост учинио — добрим и праведним. Ако зли и неправедни остану окамењени у свом злу и неправди, тада Бог престаје да им назива добро јутро, престаје да им удељује милостињу, и баца их у таму робовања, или болести, или сиромаштине и сваке беде, опет не да их коначно убије и упропасти, него да их тим другим начином приведе — добру и праведности. А добро и праведност, браћо, у првом реду састоји се у милости према људима и у благодарности према Богу.

На сваком благодарењу у цркви Православној чита се једно исто Јеванђеље. То је Јеванђеље о исцељењу десет прокажених људи. Има ли шта ужасније од проказе, од губе? Кад ране покрију цело људско тело и кад гњило месо почне отпадати! Кад се цео човек изнутра и споља претвори у г н ој, и постане суседима и рођацима својим одвратнији од црви у орању! Десет таквих вређа гноја запиштале су једнога дана промуклим гласовима ка Господу Исусу: "Исусе, наставниче, помилуј нас!" И милостиви Господ не згади се на њих, но помилова их, и они одоше исцељени. Тада се само један од њих десет сети, да треба благодарити своме добротвору, па се врати, паде ничице пред ноге Исусове и захвали Му на милости. И тај један не беше од правоверних Израиљаца него од — самарјанских незнабожаца. А Господ га упита: "Не исцелише ли се десеторица?" Где су дакле деветорица? Ово питање више је прекор него питање. О црне неблагодарности! Примивши милост деветорица заборавише благодарности одоше кући, здрави телом али —прокажени духом. Болести телесне симболи су духовни недуга. Проказа је симбол неблагодарности.

Погледајте у светлости овога јеванђелског догађаја по данашњој хришћанској Европи. Тек један од десет ако долази на заједничку свенародну молитву у цркву. Тек један од десет да се сећа Домаћина света, са чије се трпезе храни. Тек један од десет ако је истински благодаран родитељима својим, добротворима, народу, држави. И кад би Спаситељ сада сишао у Европу, тек по један од сваке десеторице ако би пришли и благодарили Му. А Он би тихо и смерно упитао: Нису ли и остали примили дарове од Мене? Где су они? — Код куће су,

Господе благи, набрекли од телесног здравља, но прокажени душом! Од те страшне проказе неблагодарности према Богу у Европи ничу као чиреви — ратови и револуције, партијске борбе и злочини; због ње Бог попушта на људе земљотресе и поплаве, суше и поморе. И ако неке од ових беда сналазе нашу домовину, немојте се чудити Богу, који их попушта на људе, него се чудите неблагодарности људској према Богу. Толико је милости излио Бог на Српски народ, да ја мислим, ако се и Срби покажу неблагодарни према Богу, онда заиста црња се неблагодарност не да замислити у свету нити ичим сравнити осим с неблагодарношћу старих Јевреја, описано у Библији.

Говорећи ово ја не мислим да вашу данашњу радост мутим тугом, него хоћу да јој дам што озбиљнији и дубљи карактер. Хоћу да на мрачном пољу општег духовног стања у свету што јаче истакнем светлу слику овог вашег светлог торжества, ове дивне благодарности Богу. Приносећи благодарност Богу, ви се показујете достојни потомци најбољих људи из српског рода, који су својим изоштреним духом знали шта од Бога долази и шта они Богу дугују, и који су опевање сваког догађаја из историје своје почињали са речима:

Мили Боже на свему ти хвала!

На свему! И на благодети и на мукама, и на миловању и на карању, и на здрављу и на болести, и на слободи као и на робовању. Ако је икада Српски народ на своме језику дао израза једном битном и великом делу вере Христове, он га је дао овим речима:

Мили Боже на свему ти хвала!

Тим речима Србин признаје, да од свега што бива, ништа не бива — без Бога. Ако је ослобођење, од Бога је, због људских молитава и суза; ако ли робовање и страдање, од Бога је, због људских греха и безакоња. И у једном и у другом случају треба Богу благодаран бити, јер и у једном и у другом случају, Промислитељ води људе истом циљу: очишћењу душа од зла и вечном спасењу. То су увек добро разумевали први и последњи у Српском народу, но средњи нису то увек разумевали. То јест цареви и народ то су разумевали, а великаши нису. Зато народ Српски, кад је изгубио слободу, није проклињао Турке, него оне средње. Некад народ Српски није проклео Турке, али је проклео своје великаше:

Великаши, проклете им душе!

На ове средње, дакле, пало је народно проклетство, на њих пало — на њима и остало. Јер они су отимали на две стране, од цара и од народа. Они су тумачили цара — народу, и народ — цару, и лагали су на обе стране, док најзад нису својим лажима обесветили слободу и припремили пут робовању. Њихово схватање живота постало је било различито од схватања народног. Док је народ схватао, да људи живе у овом свету од милости Божје и да људи дугују непрестану благодарност Богу, дотле су великаши схватили живот људски као отмицу, због чега су наравно презрели и одбацили дужну благодарност Богу. Овај свет за њих није био домаћинство Божије но плен насилника. Одбацивши милост и благодарност они су створили хаотичну ругобу најпре у душама својим а потом у Држави Српској, и довели су ову најзад до пропасти. Царство је пало, они су се разбегли по Италији и Румунији, а народ, окован у ланце ропства, остао је да кроз сузе пева:

Мили Боже на свему ти хвала!

Немојте ми рећи: то је стара прича. То је прича, која се не може никада довољно поновити. Ако је ова прича стара по годинама, она је увек нова по значењу своме. Она скрива вечну истину о правди Божјој. У њој се налази јасан доказ, како царства постоје и падају, како слобода ваша, стара само десет година, јесте као младенац, који је тек настао на свет. Ви морате, дакле, знати све опасности, које прете слободи вашој младој. Слобода има своју хигијену и своју медицину. Да би слобода била здрава, мора се држати у Божанској чистоти и правди, мора се одевати у Божанску милост и светлост, и мора се хранити — самим Богом. Ако се слобода тако не негује, она постаје болесна. А болесну слободу тешко је лечити, готово исто тако тешко као задобити је у ропству. Зашто? Просто зато што се болесна слобода мора лечити на сваком грађанину Државе, на сваком члану народа, а то је дуг и трудан посао. Оболела слобода није неизлечива, но ако се не лечи и не излечи благовремено, онда медицину замењује — хирургија. Онда долазе тирански завојевачи, који врше немилосрдно секцирање, огњем и мачем, над народом недостојним слободе. И то бива по пуштању увређене милости Божје, коју људи и народи нису хтели платити дужну благодарност.

Прича се за једног честитог Спартанца, кад је посетио Атину и видео како су Атињани покварени и како се хвале својим слободама, да је узвикнуо: "Заиста две ме ствари задивљују у Атини — како Атињани јуначки говоре о слободи и како плашљиво робују својим

прохтевима!" Немојте ни ви мислити, да су слободни они људи, који лажу, краду, убијају, отимају, скрнаве свој и туђ живот, гурају се у прве редове, лакоме се на туђе имање, одају се пијанству и коцкарству, презиру своје родитеље и мрзе суседе своје, и чине остала недела, којима се гази основни закон Божији. Они могу живети у слободној држави, али нису слободни људи но робови најниже врсте, робови по личном свом избору, а не по природној сили. Наша слободна држава плаћена препуним пехаром бола свенародног, не може имати горих непријатеља у беломе свету од оваквих својих грађана, жалосних робова. Једноме храсту могу ветрови гране изломити, он ће се поправити; могу му чобани кору скинути, он ће оздравити, може га чак и секира посећи, он ће пустити нове изданке из здрава корена. Али ако га црви изнутра разједу и умртве, он више нити се опоравља нити васкрсава. Тако је и с народом и слободом његовом. Никада и никакав спољашни непријатељ није страшан једноме народу, који живи у чистој и здравој и светој слободи. То нам потврђује и многовековна историја слободне Црне Горе. Искуство пак на другим странама показује нам, да су велики богати и културни народи губили своју упрљану и прокажену слободу пред налетом малих али здравих народа. Ту је култура споредног значаја. ту је карактер људи од првокласног значаја. И културни и некултурни кад год су били прокажени грехом и безакоњем падали су, подједнако лако под јармом завојевача.

Има и међу нама људи, који погрешно мисле, да је слобода ради културе. Слобода је ради врлине, ради карактера, а не ради културе. Милост је већа од сваке културе, благодарност Богу лепша је од најлепше културе. Ако слобода даје људе слабије карактером него ропство, онда је слобода прокажена, и мора пасти. Ако су ваши преци у ропству били постојанији, уздржљивији, Богу оданији, у вери силнији, на делу човечнији, онда је самим тим робовање оправдано, а слобода осуђена. Ако сте Словени, то јест словенски људи, ви се морате научити из прошлости своје, по којој је јасно исписана Библија Божијег миловања и Божијег карања, миловања слободом и карања робовањем. Треба тај наук што пре примити док не буде доцкан. Ви сте читали, како је Банат некада дрхтао од Хунских хорди, којима је Атила "бич Божији" бичевао хришћанске народе Европе. То је било заслужено и право. То је било карање Божије над ондашњим народима, који су недостојно држали и грехом прљали најлепши дар Божији — слободу. Тим народима није оскудевало поштење. Ко има очи да види, може да види, да овај мали континент Европски стоји сада пред новим и страхотним карањем Божијим пред

једним новим бичевањем, које се на наше очи спрема из царства жутих људи. Ови већ неколико година оштре мачеве на својим сопственим телима, да кад се чаша Божјег гњева преврши — дигну их против прокажене слободе европских народа. Нека ово виде и нека задрхте, они који слободу недостојно држе, без милости и благодарности. Но нека се не боје они, који овај велики дар Божији достојно и разумно употребљују на славу Божију и на своје душевно спасење. Праведнике ће Бог сачувати пред овим новим азијским потопом, као што је некада сачувао праведнога Ноја при потопу свеопштем и Лота при пропасти Содоме и покајану Ниниву, обречену на пропаст.

Но и у самој својој српској историји наћи ћете ви, и синови ваши, довољно поуке, исписане прстом Божијим кроз велике догађаје, миле и страшне. Као што дан следи ноћи, тако у Српској историји следила је слобода ропству, и Божје миловање Божјим карањем. Без садржаја је име Србин за онога, ко не држи у свести својој историју свога народа. Али није довољно имати само знање српске историје без разумевања њене живе и јасне науке. А ово разумевање добија се онда, када Србин мислено путује по прошлости свога народа при светлости великих свећа, упаљених пламеном Христовим по целој тој Српској прошлости. То је светлост Светога Саве — свећа христољубља и родољубља; светлост Лазарева, свећа самопожртвовања; светлост честитих мученика у ропству — свећа стрпљења и тихе преданости вољи Божијој; светлост Карађорђевих устаника — свећа простонародног витештва и прегнућа; светлост Часног Крста и Крсног Имена — свеће које се никада нису гасиле ни хладиле; светлост народног поштења, стида и доброте — свећа личних карактера, без броја и хесапа; светлост царских и народних задужбина, крстатих-барјака, гусларских песама — свеће, што осветљавају правду Божију и крепе срца народна надом у Бога. Без свега овога име Србин — било би празно, а са свим овим српско национално име добија библијски садржај и религиозни ореол. За ове свеће зна народ Српски. Осветљен и загрејан тим красним лучама Српски народ је и могао принети једну без мало самоубилачку жртву у последњим напорима својим пре десетину година, да измоли од Бога и извојује од људи ову слободу, коју ви данас радосним венцима украшавате и уједињеним слављем прослављате.

Но занети буйицом ваше слободарске радости немојте заборавити, да потпуна слобода није у рату и ратом добијена. Добијена је само спољашна слобода, слобода од спољашних непријатеља, од туђинских завојевача.

Остаје још да се задобије слобода унутрашња, морална. Јер сама спољашња слобода има и своје опасности не мање од опасности у ропству. Ако је у ропству народно дрво било угрожено од секире туђинске, у слободи је оно угрожено од црви порока и неморала. Ако је у ропству непријатељ ломио карактере насиљем, у слободи пороци ломе карактере миловањем. Зато је потребно још једно ослобођење, унутарње — морално, ослобођење од тираније ропских навика, ослобођење од страсти и греха, од мржње, од злобе, од лености, од себичности, од гордости, од немилости и неблагодарности. Једном речју, треба задобити Христову слободу, за коју апостол пише: "Стојте у слободи, којом вас Христос ослободи". Само и једино од светлости и Крста Христовога слобода постаје златна. Отуда је у свести народној златна слобода нераздвојна од Крста Часнога. Каквим се оружјем и каквом борбом задобија ова драгоцена унутрашња слобода, томе вас је учила и учи вера ваша — православна. И ви, нарочити ви с ове стране великог Дунава, који сте се у времену недавног робовања неисказано много користили вером православном, треба да знате користити се њоме и сада као слободни људи у слободној земљи својој. Онда вам је вера пружала наду и утеху, крепост и истрајност, здруживала вас и братила вас, а сада треба да вас опомиње, на дуг благодарности према Богу, да вас упућује поштеном раду и чистом владању, да вас изобличава за грехе, који доводе слободу у опасност, да вас лечи страхом Божијим, да вас кара и позива на покајање: речју, да од вас ствара слободне људе по мислима и осећањима. Тако ће само наша спољашња слобода, добивши потпору од унутрашње моралне слободе сваког појединца, моћи бити зајамчена и очувана на дуго и дуго време. Тако ће се ублажити јад мајки за погинулим синовима, олакшати бол сирочади, разведрити туга многобројних инвалида и осмислити ратничка гробља, која су шира од Државе наше.

Буде ли друкчије, ратни мученици рећи ће нам прекорно при састанку у другом свету: О недостојни, ми пре времена одосмо у смрт за слободу, коју ви животом вашим упрљасте!

Да не буде тако.

Амин.